

अध्याय- १
सिर्जनात्मक पत्रको परिचय

१.१ विषय परिचय

नेपाली हास्यव्यङ्ग्य सिर्जना खासगरी निबन्ध विधा मार्फत मौलाइरहेको छ । अरू विधामार्फत पनि हास्यव्यङ्ग्य सिर्जना भइरहेको भए पनि निबन्धमै यो बढी रमे-रमाएको देखिन्छ । प्रस्तुत सिर्जनात्मक पत्र निबन्ध संरचना अन्तर्गत हास्यव्यङ्ग्यात्मक शैली अवलम्बन गरेर तयार पारिएको छ ।

समसामयिक नेपाली समाज अनेकन विकृति र विसङ्गतिले ग्रस्त छ । मानिसका चिन्तन, विचार र कार्यकलापहरूले कुनै न कुनै रूपमा बिब्ल्याँटो गति पक्राइरहेका छन् । यस किसिमको विकृत पर्यावरणमाथि हास्यव्यङ्ग्य स्रष्टाको पर्याप्त ध्यान आकर्षित हुने गरेको छ । भानुभक्त आचार्यदेखि नै मानिसका अमिल्दा कार्यकलाप र प्रवृत्तिमाथि हाँसिमजाक गर्दै रचना सिर्जना हुँदै आएको पनि छ । सिर्जनात्मक पत्रका रूपमा प्रस्तुत यस सङ्ग्रहमा पनि समसामयिक विकृति र विसङ्गतिमाथि प्रहार गर्दै २० वटा हास्यव्यङ्ग्यमूलक निबन्धहरू तयार गरिएको छ ।

१.२ सिर्जनापत्रको समस्या

नेपाली साहित्यमा समसामयिक विसङ्गतिमाथि प्रहार गर्दै निबन्ध लेख्ने स्रष्टाहरूको कुनै कमी छैन । मानिसको बिब्ल्याँटो स्वभाव र चरित्रमाथि सशक्त प्रहार गर्दै लेखिएका स्तरीय हास्यव्यङ्ग्यको मात्रा र सङ्ख्या भने कमै देखिन्छ । केशवराज पिँडाली र भैरव अर्याल जस्ता विशिष्ट प्रतिभाका रचनाहरूमा मानिसका दुर्गुण र प्रवृत्तिमाथि सन्तुलित प्रहार देखिए पनि उनीहरूका पछि हास्यव्यङ्ग्य रचनाकारहरूमा त्यस्तो शक्ति र प्रहार क्षमता रहेको पाइँदैन छैन । हास्यव्यङ्ग्यका नाममा कतिपय लेखकहरूले गाली गलोज अशिष्ट अभिव्यक्ति पनि दिँदै आएका छन् । गालीगलोज कहिल्यै पनि हास्यव्यङ्ग्य साहित्यको कोटिमा पर्दैन । व्यक्ति मनोवृत्तिमा रहेका गलत प्रवृत्ति उजागर गर्दै बदलिएको राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक जीवनमा देखिएका समसामयिक विकृत परिवेशमाथि हाँसोपूर्ण व्यङ्ग्य गर्नु वर्तमानको आवश्यकता हो । यही समस्या र आवश्यकतालाई ख्याल गरेर यस सिर्जना पत्रमार्फत हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ । प्रसङ्गवश कर्मचारी मनोवृत्ति, शिक्षण प्रक्रिया, नेता र नेतृत्वको

अकर्मण्यता, भाषिक क्षेत्रको भाँडभैलो, रुढिग्रस्त परम्परा र मान्यताहरू लगायतका विषयलाई सङ्ग्रहका निबन्धको विषयवस्तु बनाइएको छ ।

१.३ सिर्जनात्मक पत्रको उद्देश्य

प्रस्तुत सिर्जनात्मक पत्रको उद्देश्य लेखन कार्यलाई अभि परिष्कृत र परिमार्जित तुल्याउँदै नेपाली निबन्धका क्षेत्रमा एउटा स्तरीय निबन्ध सङ्ग्रह तयार गर्नु रहेको छ । यसका साथै प्रस्तुत सङ्ग्रहमा हास्यव्यङ्ग्यात्मक शैलीमा जीवनजगत्का विभिन्न विषयवस्तु समेटेर निबन्ध रचना तयार गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस सङ्ग्रहको प्रमुख उद्देश्य राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, व्यक्ति मनोवृत्तिको मानसिकता भित्रका अमिल्दा कुराहरूलाई निबन्ध रचनामार्फत छर्लङ्ग पार्नु हो । यिनै विषयक्षेत्रलाई आधार बनाई निबन्ध रचना गर्ने यो सिर्जना पत्रको उद्देश्य रहेको छ ।

१.४ सामग्री सङ्कलन र संयोजन

यस सिर्जनात्मक पत्र हास्यव्यङ्ग्यमूलक निबन्ध रचनामा केन्द्रित भएको हुँदा समग्र पत्रलाई हास्यव्यङ्ग्य प्रधान निबन्धहरूको अध्ययन विश्लेषण एवम् समसामयिक विसङ्गतिको सूक्ष्म अध्ययन र प्राप्त भएका सन्दर्भहरूलाई रचनामा समावेश गरिएको छ । यसको सैद्धान्तिक खण्ड तयार गर्ने सिलसिलामा पुस्तकालयीय सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययन एवम् विश्लेषणलाई प्राथमिकता दिइएको छ । निबन्ध सिर्जना लेखनतर्फ चाहिँ देशको वर्तमान राजनीतिक सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक जीवन देखिए विसङ्गति तथा बिब्याँटा पाटाहरूमा अलिबढी ध्यान पुऱ्याएको छ । निबन्ध सिर्जनाका क्रममा विषयवस्तु छनोटमा विसङ्गत परिस्थितिलाई प्राथमिकता दिँदादिँदै पनि भाषिक प्रयोगका हिसाबले पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको स्थानीय भाषिकाका कतिपय पदावलीहरू प्रयोग गरिएको छ । पाठक मनोविज्ञानलाई ध्यान दिई त्यस्ता पदावलीको अर्थ पादटिप्पणीमा दिइएको छ ।

१.५ सिर्जनापत्रको रूपरेखा

यस सिर्जनापत्रलाई ४ अध्यायमा विभक्त गरिएको छ । ४ मूल शीर्षक र त्यस अन्तर्गत विभिन्न उपशीर्षक प्रदान गरी यसको संरचना तयार गरिएको छ ।

अध्याय- १ : सिर्जनात्मक पत्रको परिचय

अध्याय- २ : निबन्ध सिद्धान्त

अध्याय- ३ : विभिन्न पाँच निबन्धकारका निबन्धहरूको विश्लेषण

अध्याय- ४ : निबन्ध सिर्जनाहरू

सन्दर्भग्रन्थ सूची

अध्याय- २
निबन्ध सिद्धान्त

२.१ निबन्धको परिभाषा

साहित्यका प्रमुख चार विधामध्ये निबन्ध महत्वपूर्ण विधा हो । निबन्ध श्रव्य भेद अन्तर्गत पर्ने गद्य विधा हो । साहित्यका अन्य विधाहरूका भैं निबन्धको मानक र पूर्ण परिभाषा यही हो भनेर किटान गर्न सकिने स्थिति छैन । समयको परिवर्तनसँगै निबन्धका बारेमा चिन्तन र प्रस्तुत गर्ने शैलीमा पनि परिवर्तन हुँदै आएको छ । त्यसैले निबन्धका बारेमा विभिन्न विद्वान्हरूले प्रस्तुत गरेका परिभाषाहरूबाट नै निबन्धको चिनारी खोज्नु सान्दर्भिक हुन्छ ।

“निबन्ध विधाका प्रवर्तक मानिने मोन्तेडले भनेका छन्- “निबन्ध एक प्रकारको आत्मप्रकाशन हो” (शर्मा, २०५५ : ३) ।

प्रसिद्ध पाश्चात्य निबन्धकार वेकनको विचारमा “छरिएका चिन्तनको प्रस्तुति नै निबन्ध हो ।” पष्ट रहेका चिन्तनहरूलाई समेट्ने रचना विशेष नै निबन्ध हो” (शर्मा २०५५ : ३)

अर्का पाश्चात्य विद्वान् डा. जोन्सनले निबन्धका बारेमा आफ्नो धारण यसरी राखेका छन् - “निबन्ध भनेको मनको उन्मुक्त विचरण हो । यो त्यस्तो अनियमितर अपिरपक्व रचना हो जसमा कुनै नियम वा क्रम रहँदैन” (शर्मा, २०५५ : ३) ।

निबन्धको परिभाषा गर्दै विभिन्न नेपाली विद्वान व्यक्तित्वहरूले पनि आ-आफ्ना धारणा प्रस्तुत पाइन्छ :

“निबन्ध एक किसिमको कुरा गराइ हो । यो हो लेखकका अन्तरतम मनोभावनालाई कौतुहलतापूर्वक स्वगतकथनका रूपमा प्रकट गर्ने विधा विशेष । आफ्ना मनमा गढेर रहेका कुराको सम्प्रेषण गर्नु, दुःखेसो, गुनासो अरूलाई सुनाउनु, हृदयलाई सकेसम्म छर्लङ्गयाइदिनु मानिसको तिसना हो । त्यसो हुनाले निबन्धकार जहिले पनि पाठकसित खुल्ला मनले गफ गर्दै भ्याम्मिन चाहन्छ । साउती गरेर तिनलाई गाँठी कुरो खुसुक्क सुनाउन चाहन्छ । आफ्ना कुरा अन्यले पनि सुनिदेओस् भन्ने तिर्खा मानिसको जन्मजात पनि हो” (बराल, २०५५ : ३४) ।

“यो रौंचिरा दर्शन होइन, न यो पाण्डित्य दर्शनको ठ्यासफु ! यसमा गृहित विषयलाई सर्व दृष्टिकोण समीक्षाको जरुरत छैन । यो एक किसिमको धूर्त बद्मास ठिटो हो, जो सडकमा हिँड्दा कहिले ढुङ्गा हान्छ, कतै कतै- आनन्दले फुलेर हेर्छ तर घोरिदैन, पाठ घोक्नुवा हलन्तेको मिजासले । यो एक किसिमको मनको जालीले जगत्मा लहडी माछा मार्ने कला हो । यो टेविल

गफ हो, चश्मादार अध्यापकको व्याख्यान होइन्, न त वमन-वेदान्त । यसमा ठर्रोपना हुँदैन, यो लच्छिन्छ र घनिष्ठतातिर ओर्लिन्छ ।” (देवकोटा, २००२ : भूमिका) ।

निबन्ध मूलतः व्यक्तित्व प्रधान रचना हो । जुनसुकै घटना, समस्या वा विषयका सन्धान एवम् समाधानका प्रसङ्गमा आफ्ना विविध मनोभङ्गीको प्रकाशन गर्नु निबन्धकारको अभिप्रेत हो । निजी अभिज्ञताप्राप्त वाह्यजगत्का अनुभव तथा आभ्यान्तर चेतनाले उत्पन्न संवेदना वा अनुभूतिको प्रकाशन औ त्यसको तार्किक वा बौद्धिक टीका-टिप्पणी गरेर पाठकसित तादाम्य स्थापित गर्नु नै उसको स्वभावधर्म हो । (बराल, २०४८ : ४३) ।

“निबन्ध सरल र जटिल अभिव्यक्तिको दोसाँधमा हिँड्ने, आत्मा र वस्तु दुवै या कुनै एक पक्षमा केन्द्रित तथा शुरुमा आभ्यासिक र पछि गएर स्वतस्फूर्त हुन सक्ने रमाइलो र छोटो गद्य विधा हो ।” (शर्मा, २०६३ : भूमिका) ।

“निबन्ध अनौपचारिक भए पनि आत्मप्रतिपादन गद्य र कवितात्मक विशेषतामा सम्बद्ध हुन्छ । अन्वितिहीन भनिए पनि आलङ्कारिक श्रृङ्खलामा सम्बद्ध हुन्छ । विचार र भावको चिन्तन र संवेदनाको समष्टि अभिव्यक्ति निबन्ध हो ।” (सुवेदी, २०६३ : ७) ।

“हास्यव्यङ्ग्यात्मक निबन्धमा प्रसङ्गहरूको फेरो बाँधी मान्छेका दुर्बलता, हाम्रो समाजका विकृति र विरोधाभाषहरू एवम् युगका व्यथा, आधुनिक मान्छेका विलौनाहरूलाई व्यक्त गरिन्छ ।” (अर्याल, २०४९ : ४) ।

यसरी विभिन्न विद्वान्हरूले दिएका निबन्धको परिभाषा अध्ययन गर्दा के थाहा पाइन्छ भने निबन्ध भनेको स्वतन्त्र रूपमा विचार प्रवाह गर्ने गद्यसंरचनामा आबद्ध विधा विशेष हो । निबन्ध खास गरी स्वतस्फूर्त अभिव्यक्त हुने रमाइलो र छोटो साहित्यिक अभिव्यक्ति मानिन्छ । यो जति आत्मपरक भयो उति स्वादिलो र अनुभूतिजन्य किसिमले पाठकको ध्यान खिचन सक्छ ।

२.२ निबन्धको स्वरूप

निबन्धको आकार, आकृति वा निबन्धमा रहने यसको स्वभावलाई निबन्धको स्वरूप भनिन्छ । यसको आफ्नो खालको स्वरूप भएकै कारण यो साहित्यका अन्य विधासँग पृथक रहन्छ । आत्मपरक र वस्तुपरक दुवै विषय गरी निबन्धका दुई भेद हुन्छन् । विषय, संवदेना, उद्देश्य, यथार्थको प्रतिपादन, आयतन, भाषा शैली आदिले निबन्धको स्वरूप निर्धारण गर्दछ । निबन्धको स्वरूपलाई निम्न किसिमले देखाउन सकिन्छ :

- (क) निबन्धको भाषा गद्यात्मक हुन्छ ।
- (ख) निबन्धको विषय चयनमा स्वतन्त्रता हुन्छ ।
- (ग) निबन्धको संरचना सुगठित र आफैमा पूर्ण हुन्छ ।
- (घ) निबन्धमा हृदयतत्व र बुद्धितत्वको सन्तुलित प्रयोग हुन्छ ।
- (ङ) निबन्धमा पाठकसँग आत्मीयता स्थापित गर्ने शक्ति हुन्छ ।

२.३ निबन्धका तत्त्वहरू

साहित्यमा रहेका विभिन्न विधामध्ये निबन्ध पनि एउटा हो । साहित्यका विधाहरूले आफ्नो धर्म निर्वाह गरेका हुन्छन् । विधागत आधारमा आफ्ना धर्मलाई स्वीकार्दै त्यसको रचना गरिन्छ । निबन्धले पालन गर्ने धर्महरू नै निबन्धका तत्त्व हुन् । ती निम्न छन्: (क) विषयवस्तु (ख) उद्देश्य वा प्रयोजन (ग) भाषाशैली । (शर्मा र लुइटेल्, २०६३ : ५७) ।

(क) विषयवस्तु

निबन्धका तत्त्वहरूमध्ये विषयवस्तु प्रमुख हो । यो नभएमा कुन आधारलाई समेटेर लेख्ने ? किन लेख्ने जस्ता कुराहरू स्पष्ट हुन सक्दैनन् । विषयवस्तुको अभावमा निबन्ध रचना गर्न सकिँदैन । निबन्धको विषयवस्तु विविध खालको हुनु अत्यावश्यक मानिन्छ । यस विधामा लेखकको भाव वा विचारले मुख्य भूमिका खेलेको हुन्छ । कुन कारणबाट निबन्धको प्रस्तुति वा प्रस्फुटन हुन्छ त्यो नै निबन्धको विषयवस्तु मानिन्छ । निबन्धको विषयवस्तु असीमित हुन्छ वा कुनै पनि घेराभित्र हुँदैन ।

(ख) उद्देश्य वा प्रयोजनः

कुनै पनि कार्य गर्नुका पछाडि उद्देश्य अवश्य रहेको हुन्छ । उद्देश्य विनाको कार्य मियो विनाको दाईं जस्तै हुन्छ । यही आधारमा उद्देश्यलाई निबन्धको अनिवार्य धर्म मानिन्छ । उद्देश्यलाई आधार बनाएर विषयवस्तु वा शैली चयन गर्नु पर्ने हुन्छ । थोरै समयमा कुनै पनि विषयका माध्यमबाट स्रष्टाको आत्मप्रकाशन गर्नु नै निबन्ध लेखनको मूल उद्देश्य हो ।

(ग) भाषाशैलीः

यो विषयवस्तु र उद्देश्यलाई अगाडि बढाउने महत्वपूर्ण सारथी हो । भाषा विचार विनिमयको माध्यम हो भने शैली प्रस्तुत गर्ने कला हो । निबन्धको भाषा गद्यात्मक हुन्छ । यसको रचना गर्दा सरल सहज र मीठो गफ गराइको भाषा प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । विषयवस्तु र उद्देश्य अनुरूप गम्भीर, हास्यव्यङ्ग्यात्मक, रोचक, आकर्षक र मनोरञ्जनात्मक भाषा प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । सफल निबन्धका लागि उत्कृष्ट र स्तरीय भाषाशैली प्रयोग हुनुपर्दछ ।

अतः निबन्ध निबन्धकारको आत्मप्रकाशन हो । निबन्धकारले निश्चित विषयवस्तुमा केन्द्रित भई उद्देश्य वा प्रयोजनसहित प्रभावकारी भाषाशैलीमा आत्मप्रकाशन गरेको हुन्छ ।

२.४ नेपाली निबन्धको विकासक्रम

२.४.१ पृष्ठभूमि

नेपाली निबन्धको पृष्ठभूमि केलाउँदा नेपाली भाषाको लेख्य रूपको प्रारम्भ विन्दुसम्म पुग्नुपर्ने हुन्छ । नेपाली भाषाको लेख्य रूपको आरम्भ भएपछि देखा परेका अभिलेख हुँदै वाङ्मय ग्रन्थहरूमा नेपाली गद्य भाषाको प्रयोग भएको भेटिन्छ । राजा गगनीराजको यात्रा (१५००), खण्डखाद्य (१६६८), वाज परीक्षा (१७०० तिर), प्रायश्चित्त प्रदीप (१८०० तिर) लगायतका रचनाहरू महत्वपूर्ण मानिन्छन् । यी रचनाहरूमा विधाचेत पाइँदैन । नेपाली साहित्यमा विधा चेत १६ औं शताब्दीबाट आरम्भ भएको देखिन्छ । नेपाली साहित्यको इतिहासमा पृथ्वीनारायण शाहको दिव्योपदेश (१८३१) बाट नै निबन्धको आरम्भ भएको मान्न सकिन्छ । (सुवेदी, २०६३ : ११) ।

नेपाली निबन्धको विकासक्रमलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरी अध्ययन गर्ने गरिएको छ । नेपाली निबन्धको विकासक्रमका बारेमा विद्वान्हरू एकमत हुन सकेका छैनन् । सबैले विभिन्न किसिमले वर्गीकरण गरेका छन् । 'नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास' नामक पुस्तकमा मोहनराज शर्मा र दयाराम श्रेष्ठले गरेका नेपाली निबन्धको काल विभाजनलाई आधार मान्दा नेपाली निबन्धको विकासक्रम निम्न किसिमको देखा पर्दछ :

(क) पृष्ठभूमिकाल/प्रारम्भिक काल (१८३१- १९५७ सम्म)

(ख) निर्माणकाल/माध्यमिक काल (१९५८- १९९१ सम्म)

(ग) विकासकाल/आधुनिक काल (१९९२ देखि हालसम्म) (श्रेष्ठ र शर्मा, २०५६ : १२२) ।

२.४.२ प्रारम्भिक काल

नेपाली निबन्धको विकासक्रमलाई दृष्टिगत गर्दा नेपाली भाषाको शुभारम्भ भएको अवस्थादेखि पृथ्वीनारायण शाहको दिव्योपदेश पूर्वको समयलाई पृष्ठभूमि कालका रूपमा राख्नु सान्दर्भिक हुन्छ । दिव्योपदेशबाट नै नेपाली निबन्धको प्राथमिक काल शुरु हुन्छ । "...यसलाई पहिलो साहित्यिक निबन्ध रचना भन्न सकिन्छ, र यसलाई नेपालीका निबन्ध विधाको आद्यप्रारूप भन्न सकिन्छ" (उपाध्याय, २०६७ : १७२) । यसैगरी लक्ष्मी धर्म संवाद (१८५१), जङ्गबहादुरको बेलायत यात्रा (१९०९), भानुभक्तको जीवन चरित्र (१९४८) आदि कृतिहरू यस चरणका नैबन्धिक कृतिहरू हुन् । यी कृतिमा आत्मरागको निजात्मक स्वर पाइन्छ । यात्रा वर्णन, राज्य व्यवस्थाको चिन्तन, सांस्कृतिक, राजनैतिक घटना आदि विविध पक्षको उठान यस चरणका रचनाहरूमा पाइन्छ ।

२.४.३ माध्यमिक काल

नेपाली साहित्यमा मोतीराम भट्टको आगमनसँगै निबन्धको क्षेत्रमा पनि माध्यमिक युगको प्रारम्भ हुन्छ । खासगरी नेपाली निबन्धको माध्यमिक काल गोरखापत्रको प्रकाशनसँगै अगाडि बढेको देखिन्छ । यस समयमा निबन्ध लेखनमा सक्रिय देखिने स्रष्टाहरू र तिनका रचनाहरूमा हरिहर आ.दी.को 'गोर्खाभाषा दुर्दशा', वीरेन्द्रकेशरी अर्ज्यालको 'बेसरी' र 'विद्या', राममणि आ.दी.को 'कविता रीति', 'मातृभाषाको आवश्यकता', पद्मनाभ सापकोटा उर्फ विज्ञान विलासको 'नेपालको अर्थशास्त्र, मातृभाषा, व्यापारे वर्द्धते लक्ष्मी' आदि रहेका छन् । यस कालका

निबन्धमा भाषा, संस्कृति र जातिगत अस्तित्वका प्रश्नहरू पाइन्छन् । यसैगरी यस कालका निबन्धले निबन्धको चिन्तनलाई व्यवस्थित र सिद्धान्त निकट तुल्याउने प्रयत्न गरेको छ ।

२.४.४ आधुनिक काल

नेपाली निबन्धमा आधुनिक कालको आरम्भ १९९२ भएको मानिन्छ । वि.सं. १९७४ मा खर्साङ्गबाट प्रकाशित **चन्द्रिका** पत्रिकाले साहित्यको विविध विधाका साथै निबन्धका क्षेत्रमा पनि नयाँपन थप्न थालेको छँदै थियो । यसमा शम्भुप्रसाद ढुङ्गेलको 'महीन्द्रमल्ली' (१९७५), 'कविताको फल', 'प्रेम', 'समयको मूल्य' जस्ता निजात्मक निबन्ध प्रकाशित भएका छन् । "शम्भुप्रसाद ढुङ्गेलको 'महेन्द्रमल्ली' पहिलो आत्मपरक निबन्ध मानिन्छ" (उपाध्याय, २०६७ : १७२) । यसै समयमा पारसमणि प्रधानका 'अध्यवसाय', 'विद्या', वेदनिधि शर्माको 'जातीय रोगको अचूक औषधी' र विद्यावतीको 'तरुणरुणी', 'कुन्न छन्न' आदि निबन्धहरूले नेपाली जातीय निष्क्रियता अनि सामाजिक विसङ्गतिलाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा उद्घाटन गरेका छन् ।

यस समयका निबन्धहरूले नेपाली स्रष्टाहरूको सिर्जनशीलतालाई माध्यमिक मूल्यबाट अलग्याएर आधुनिकतातिर उन्मुख गराएका छन् । यसले नेपालभित्रबाट नेपाली निबन्धको आधुनिक काल आरम्भ गर्न प्रोत्साहन प्रदान गरेको छ । वि.सं. १९९१ सालमा **शारदा** पत्रिकाको प्रकाशन भयो । "शारदामा १९९२ सालमा प्रकाशित देवकोटाको 'आषाढको पन्ध्र' पहिलो आधुनिक निबन्ध हो" (श्रेष्ठ र शर्मा, २०५६ : १२६) । यसै पत्रिकाले नेपाली साहित्यका विविध विधालाई आधुनिकतातिर मोड्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । यसै पत्रिकाले नै नेपाली निबन्धलाई पनि आधुनिक स्वरूप प्रदान गर्न उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

नेपाली निबन्धको आधुनिक काललाई पनि विभिन्न चरणहरूमा विभाजन गरेर अध्ययन गरिन्छ :

(क) प्रथम चरण

आधुनिक नेपाली निबन्धको प्रथम चरण भनेर वि.सं. १९९१ देखि वि.सं. २००३ सम्मको समय अवधिलाई जनाइन्छ । यस चरणमा आत्मपरकता वस्तुपरकताका साथै तीव्र व्यङ्ग्यको प्रस्तुति जस्ता प्रवृत्ति नेपाली निबन्धले आत्मसात गरेको छ । नेपाली निबन्धको क्षेत्रमा देखा परेको आत्मपरकतालाई उत्कर्षमा पुऱ्याउने केन्द्रीय व्यक्तित्व लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा हुन् । उनको 'आषाढको पन्ध्र' निजात्मक सौन्दर्य चेतनाका दृष्टिले उत्कृष्ट निबन्ध हो । त्यसपछि आत्मपरक

निबन्धलाई निरन्तरता दिने अन्य निबन्धकारहरूमा रामकृष्ण शर्मा, शङ्कर लामिछाने, पारसमणि प्रधान, वदरीनाथ भट्टराई आदि महत्वपूर्ण छन् (सुवेदी, २०६३ : १४) ।

नेपाली निबन्ध क्षेत्रमा वस्तुपरक निबन्धलाई उत्कर्षमा पुऱ्याउने निबन्धकारहरू बालकृष्ण सम, यदुनाथ खनाल, भेषराज शर्मा, भीमनिधि तिवारी आदि हुन् ।

त्यस्तै तीव्र व्यङ्ग्यको प्रस्तुतिमा हृदयचन्द्र सिंहको 'जुँगा', 'तीस रुपियाको नोट', 'सिरक' जस्ता निबन्धहरू उत्कृष्ट मानिन्छन् । यसै प्रस्तुतिमा कलम चलाउने निबन्धकारहरू मध्ये प्रेमराज शर्मा, केशवराज पिँडाली, पारसमणि प्रधान आदि हुन् ।

(ख) दोस्रो चरण

वि.सं. २००४ देखि २०१७ सालसम्मको समयावधिलाई आधुनिक नेपाली निबन्धको दोस्रो चरण भनिन्छ । यस चरणको निबन्धको मूल प्रवृत्ति भनेको आलोचनात्मक यथार्थवादी प्रवृत्ति हो र यसको नेतृत्व हृदयचन्द्रसिंह प्रधानद्वारा भएको छ । भैरव अर्यालका प्ररम्भकालीन हास्यव्यङ्ग्य निबन्धले समसामयिक विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य गर्दै निबन्धको हास्यव्यङ्ग्य स्वरूप र शैली यसै चरणबाट आरम्भ भएको मान्न सकिन्छ ।

(ग) तेस्रो चरण

नेपाली निबन्धको वि.सं. २०१७ देखि २०३५ सम्मको समयावधिलाई आधुनिक नेपाली निबन्धको तेस्रो चरण मानिन्छ । प्रयोगवादी जटिलता, भाषिक दुरूहता जस्ता प्रवृत्तिबाट मुक्त हुँदै नेपाली निबन्धले प्रखर हास्यव्यङ्ग्य शैली आत्मसात गरेको समयअवधि पनि यही हो । कतिपय अनुसन्धाता तथा विश्लेषकहरूले यस अवधिलाई नेपाली हास्यव्यङ्ग्यको स्वर्णकाल पनि भनेका छन् ।

नेपाली हास्यव्यङ्ग्यको सबैभन्दा उर्वर समय अवधि नै पनि यसैलाई मानिन्छ । यसै चरणमा सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक हिसाबले पनि सबैभन्दा धेरै हास्यव्यङ्ग्य कृति लेखिएका र प्रकाशित भएका छन् । अधिल्लो पुस्ताका स्रष्टाहरूको क्रियाशीलता यो बेला पनि कायम थियो भने यसै चरणमा नयाँ तर अत्यन्तै बलिया स्रष्टाहरूले यस क्षेत्रमा पदार्पण गरेका देखिन्छन् । यस चरणको प्रारम्भ नै केशवराज पिँडालीको **खैखै** (२०१७) जस्तो सशक्त कृतिबाट भएको छ । **खैखै** आफैँमा एउटा मानक स्तम्भ हो । यसै चरणको सुरुतिर भैरव अर्याल अत्यन्तै बलियो प्रतिभा लिएर देखापरेका छन् । अर्यालका **काउकुती** (२०१९), **जय भुँडी** (२०२०), **गलबन्दी**

(२०२६), इतिश्री (२०२८) जस्ता हास्यव्यङ्ग्यका मानक कृतिहरू यसै चरणका प्राप्ति हुन् । धनुषचन्द्र गौतमका स्फुट निबन्धहरू, श्रीधर खनालको नमरी संसार देखिन्न (२०२०), वासुदेव लुइँटेलको चिठी चपेटा (२०२२) रामकुमार पाँडेको ख्यालख्याल (२०२५), खप्पर (२०२६), मोज गर्नोस् (२०२७) र बाह्रमज्जा (२०३०) विष्णु नवीनको श्रीमतीसित एक दिन (२०२२), भीमप्रसाद लामिछानेको घुँएत्रो (२०२४), ओमकुमार भाको जय फेशन, जय मदिरा (२०२६), मोहनराज शर्माको च्याँखे धर्ना (२०२४), घटोत्कच शर्माको दमाहा (२०२४), श्याम गोतामेको जदौ (२०२६), मपाइँ (२०२७), गोपालराज पन्तको सेतो शालिग्राम (२०२६), कर्क आँखा (२०२८), कुलमणि देवकोटाको गाईजात्रा (२०२९) र मुडुली बज्यै (२०३०) कृतिहरू यस चरणका उपलब्धिका रूपमा रहेका छन् । (लुइँटेल, २०६५ : ३५)

हास्यव्यङ्ग्यात्मक कार्यक्रम तथा गोष्ठीहरूको आयोजना गरी हास्यव्यङ्ग्य रचना सिर्जनातर्फ आकर्षित र प्रेरित गर्ने कार्यको थालनीसमेत यसै अवधिबाट भयो । हास्यव्यङ्ग्य कृतिहरू खोजिखोजी र लेखाई-लेखाई प्रकाशन गर्ने कौवा प्रकाशनको स्थापना यसै समयमा भयो । माथि उल्लेखित भएकामध्ये धेरैजसो हास्यव्यङ्ग्य कृतिहरू कौवा प्रकाशनले प्रकाशित गरेका हुन् । हास्यव्यङ्ग्यका बहुचर्चित र उत्कृष्ट कृतिहरूको प्रकाशनमा कौवा प्रकाशनको योगदान यो समयको उल्लेख्य पक्ष हो । छयाकन, भालु पुराण, सेलको माला, डाढो, उल्लीविल्ली, जस्तातस्तै जस्ता उत्कृष्ट सङ्कलनहरू कौवा प्रकाशनकै प्रयत्नका राम्रा कडीहरू हुन् । प्राय यी सबै यही समयअवधिमा प्रकाशित भए । कौवा प्रकाशनको चाँजोपाँजोमा भैरव अर्याल र वासुदेव लुइँटेलको श्रम र शिप लागेको थियो । यसै अवधिमा साहित्यिक पत्रपत्रिकाले हास्यव्यङ्ग्य अङ्क र विशेषाङ्क निकाल्ने क्रम शुरु हुन्छ । रचना को हास्यव्यङ्ग्य अङ्क (२०२०) यसतर्फको पहिलो पाइलो हो । (लुइँटेल, २०६५ : ३६)

यस चरणका निबन्धहरूले सामाजिक, राष्ट्रिय मात्र नभएर अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा देखा परेका विकृति, विसङ्गति तथा वेथितिहरूप्रति तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

(घ) चौथो चरण

वि.सं. २०३६ सालदेखि हालसम्मको समयावधिलाई आधुनिक नेपाली निबन्धको चौथो चरणमा राखेर अध्ययन गरिन्छ । यस चरणलाई समसामयिक चरण पनि भनिन्छ । यस चरणका मूल प्रवृत्तिहरू बहुलवादी चिन्तन, उत्तर आधुनिकतावादी दृष्टिकोण आदि हुन् । यस चरणमा

माधव पोखरेल, कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान, तारानाथ शर्मा, राजेन्द्र सुवेदी लगायत अन्य धेरै स्रष्टाहरूले कलम चलाइरहेका छन् ।

यस चरणका स्रष्टाहरूमा अर्जुन पराजुली (२०२०), आर.सी. रिजाल, उत्तमकृष्ण मजगैयाँ (२००९), केशवदत्त बडू, कृष्ण धरावासी, खगेन्द्र लुइँटेल, गणेशकुमार पौडेल, गुरुराज अधिकारी, गोपीन्द्र पौडेल, चट्याङ मास्टर, चूडामणि खनाल, जयराम शर्मा (२००२), डम्बर घिमिरे, डम्बरबहादुर डी., तिलकराम शर्मा, दिल साहनी, नवराज कार्की, धीरकुमार श्रेष्ठ, धीरेन्द्र प्रेमर्षि, नरनाथ लुइँटेल (२०१६), प्रकाश प्रेमी (२००६), प्रल्हाद पोखरेल, विमल भौकाजी, बमबहादुर थापा 'जिताली' (२०१०), बि.आर. शर्मा, मनोज गजुरेल, मनोहर अधिकारी, माणिकरत्न शाक्य, रमेश खनाल, राजेशमान सिंह, रामेश्वर लामिछाने, रामहरि बुढाथोकी, लक्ष्मण गाम्नागे (२०२३), विवश वस्ती, सुरेश श्रेष्ठ, स्नेह सायमी, श्यामल, शालु, शिवप्रकाश, शिवप्रसाद पोखरेल, शिव सापकोटा, शेषराज भट्टराई, हृदयप्रसाद मिश्र (२०१९), हरिकला उप्रेती, कृष्णप्रसाद घिमिरे 'मैदैली', मुक्तिनाथ शर्मा, अकुशि, अनिल कोइराला, चूडामणि वशिष्ट, गायत्री परिरोशानी, केशव दुवाडी, मिलन तिमल्सिना आदि हास्यव्यङ्ग्यकारहरू यस चरणमा देखापरेका राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक र अन्य समसायिक विसङ्गतिमाथि तीव्र प्रहार गर्दै कलम चलाइरहेका छन् । (लुइँटेल, २०६५ : ३७)

यस चरणका स्रष्टाहरूले कविता र निबन्ध विधालाई प्राथमिकता साथ हास्यव्यङ्ग्य अभिव्यक्तिको माध्यम बनाएको पाइन्छ भने नाटक, रूपक, प्रहसन, चिठी-पत्रका रूपमा पनि फाटफुट देखापरेका छन् । यिनीहरूमध्ये पनि कतिपय सिङ्गै कृति लिएर उपस्थित भएका छन् भने कतिपय चाहिँ विभिन्न पत्रपत्रिकामा हास्यव्यङ्ग्य स्तम्भ लगायतका फुटकर रचनामै सीमित रहेका पनि देखिन्छन् (लुइँटेल, २०५५ : ५९) । यस चरणमा प्रकाशित हास्यव्यङ्ग्य कृतिहरूको सङ्ख्या पनि उल्लेखनीय रहेको देखिन्छ । श्याम गोतामेको **गोतामेका प्रतिनिधि हास्यव्यङ्ग्य** (२०४६), कृष्णप्रसाद बास्तोलाको **महा गाईजात्रा** (२०४६), वासुदेव लुइँटेलको **काकाका कुरा** (२०४६), हरि बन्दीको **उल्टोपट्टी** (२०४६), रामेश्वर लामिछानेको **आलेको अन्तर्वार्ता** (२०४७), रविकिरण निर्जीवको **सोभ्रा निर्जीवका बाङ्गा निबन्धहरू** (२०४७), हृदयप्रसाद मिश्रको **उद्घाटन** (२०४७), सं.राजेन्द्र सुवेदी/हीरामणि शर्मा पौडेलको **हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध** (२०४७), रमेश खनालको **हासौं** (२०४८), वासुदेव लुइँटेलको **आत्मपुराण** (२०४८), सं.

मोहनराज शर्माको हास्यव्यङ्ग्य कविता (२०४८), रत्नप्रसाद श्रेष्ठको चुट्किला सङ्ग्रह भाग १ र २ (२०४८), (अनु.) चन्द्रमान बज्राचार्यको आफन्तीको कथा (२०४९), बमबहादुर थापा जितालीको धोती न टोपी (२०४९), कुलचन्द्र कोइरालाको बाजे पुराण (२०४९), राजवको माननीय बनोट (२०४९), रुद्र खरेलका तपाईंको नाम के हो ? (२०४९), तोरीलाहुरे चोकमा एकछिन् (२०५२), बिर्सिस्यो कि ? (२०५७), आषाढस्य प्रथम दिवसे (२०५९), तेस्रो आँखा (२०६१), शब्दको भ्वाङ (२०६४) यसै अवधिका प्राप्ति हुन् ।

त्यसैगरी रामकुमार पाँडेका तालवेताल (२०४९), १०१ हास्यव्यङ्ग्य (२०५०), केशवराज पिँडालीको फेरि उल्टै मिल्यो (दो.सं.) (२०५०), रमेश विकलको अझ अगाडि बढ्नु छ... (२०५०), भरतराज पन्तको गुन्द्रुक (२०५०), लक्ष्मण गाम्नागेको घिटिक घिटिक बाँचेर शहरमा (२०५०), ३ न १३ (२०५७), लाठीचार्ज (२०६०), जयराम शर्माको तँलाई हरियो बाँस (२०५०), टिम्मुर (२०५२), चौसी भैलो (२०५५), प्रकाश प्रेमीको प र जा तन्त्र (२०५०), विश्व शाक्यको पुङ्के मान्छेको पुङ्का कविताहरू (२०५०), कस्तो गधा रहेछ (२०५१), यमराजको निम्तो (२०५४), पशुमहापुराण (२०५७) विकासे च्याङ्गो (२०५९), मिस्टर मोमो (२०६५), मदनकृष्ण हरिवंशको महसन (२०५०), रामहरि बुढाथोकीको घरज्वाइँ (२०५०), राजेशमान सिंहको अपरेशन (२०५१), केशवदत्त बडूको ऐसा आया जमाना (२०५१), विष्णु प्रभातको खुर्सानी पुराण (२०५१), खुच्चिङ (२०५३), खुलैखुला कुरा (२०५७), एघारौँ अवतार (२०५८) खुसखुस कम्पनी (२०६०), खुराक (२०६०), हृदयप्रसाद मिश्रको च्वाँक (२०५१), नरनाथ लुइँटेलको छेपन (२०५१), सिङ न पुच्छर (२०५३), चम्चा चिन्तन (२०५५), बाँदरका हातमा नरिवल (२०६०), प्रतिनिधि नेपाली हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध (२०६५), नरेन्द्रराज पौडेलको मड्की स्टेट याने बानर राज्य (२०५१), प्रमुख अतिथि हुनुको आतङ्क (२०६४), डम्बरबहादुर डी.को बोकाको मुखमा कुभिण्डो (२०५१), चूडामणि रेग्मीको गजवास्टक १०८ (२०५१), अरे, उदेक लागदा कुराहरू (२०५६), गफडीका गफ (२०६३) जस्ता हास्यव्यङ्ग्य संरचनामा संरचित कृतिहरू पनि यही अवधिमा प्रकाशित भएका छन् ।

श्यामबहादुर लामाको मेरो गोरु (२०५२), शंकर कोइरालाको जनतालाई भोक रोग र शोक (२०५२), कुलमणि देवकोटाको २०५१ का कविता (२०५२), केशवदत्त बडूको बाह्र व्यङ्ग्य (२०५२), शिवप्रसाद पोखरेलको व्यङ्ग्यत्रयी (२०५२), तिलकराज शर्मा पौडेलको पार्टी खोल्ने

धूनमा (२०५२), शंकर कोइरालाको जनतालाई बकस, भोगरोग र सकस (०५२), बेनामीको वासुदेव पुराण (२०५२), केशवराज पिंडालीको प्रसन्न हनुहोस् (२०५३), कोमलप्रसाद पोखरेलको हाउडी पुराण २०५२), चूडामणि खनालको अन्तर्राष्ट्रिय पुङ्के सम्मेलन (२०५०), खिनौरी सहर पसेपछि (२०६४), प्रमुख अतिथि (२०६५), शिवप्रकाशको जय नेताजी (२०५३), वि. आर. शर्माको अष्टवक्र (२०५३), गोपालराज मैनालीको खुसुक्क भन्नुस् फच्या (२०५३), उत्तमकृष्ण मजगैयाँको गृहलक्ष्मी भिन्ऱ्याएपछि (२०५४), जय अवसरवाद (२०५४), धरोधर्म हजुर (२०५४), सुनको फुल पार्ने पोथी (२०५४), तिमी नरहे देश डुब्ऱ्याछ (२०५६), अर्जुन पराजुलीको आन्द्रालोक (२०५४), गोपालराज पन्तको सेतो शालिग्राम- दो.सं. (२०५४), कर्के आँखा- दो.सं. (२०५४) जस्ता कृतिहरू पनि यस अवधिमा प्रकाशित कृति हुन् । (लुइँटेल, २०५६ : ३८)

सूर्य ब. पिवाको घुएँत्रो (२०५५), भटारो (२०५५), मनोहर अधिकारीको नेताको गलगाँड (२०५५), लेखनाथ भण्डारीको बेमौसमका रागहरू (२०५५), मुन पौडेलको सफलताका तीन मन्त्र (२०५५), बुद्धिजीवी र पुच्छर (२०५८), भाउपन्थीको चोर ! चोर ! (२०५५), आर.सी.रिजालको कुकुरको पुच्छर (२०५५), कण्ठ लँगौटी (२०५७), हाकिमको खप्पर (२०६३), डा. भीष्म प्रसाइँको आत्मसमर्पण (२०५५), गणेशकुमार पौडेलको मन्त्री पुराण (२०५६), भ्रष्टेश्वर महादेव (२०५८), सुँगुरको महिमा (२०६७), चट्याङ मास्टरको चट्याङगीता -१ (२०५६), चट्याङगीता -२ (२०५८), चड्याङगीता (३)' (२०६०), वासुदेव गुरागाइँको थोते हाँसो (२०५७), नेता चिरञ्जीवी भव (२०५९), नवराज कार्कीको एक दनक (२०५९), कुलचन्द्र कोइरालाको बाजे पुराण' (२०४९), बर्दी दहाल भष्मासुरको भष्मासुरका खित्का (२०५७), डिबडिबे (२०६०), श्रीधर खनालको चट्याङचुटुड (२०५७), (अनु.) हरिमोहन भाको खट्टर काकाका तरङ्ग (२०५७), डिल्लीराज अर्यालको रातमा सूर्य, दिनमा तारा (२०५७), हरिकला उप्रेतीको उपद्रो (२०५८), गोर्खेलौरी (२०६१), नरमेन्द्र लामाको सांसदको पाडो (२०५८), कुखुरीको दूत (२०६०), गणेशप्रसाद ओभाको जुत्तादर्शन (२०५८), रोहिणीविलास लुइँटेलको अपराजेय कटाक्ष (२०५८), कर्णकुमार श्रेष्ठको नाकको अप्रेसन (२०५८), मनोज गजुरेलको लुखास्त (२०५८) र हनुम्यान (२०५९), कृष्णप्रसाद घिमिरेको ट्याब्लेटको मान्छे (२०५८), मैदेलीको मादल (२०५९), घिमिरेको घुएँत्रो (२०६७), सिस्नु खेती (२०६७), शेषराज भट्टराइँको रिषिमुनिका सन्तान सिसिमुनि (२०५९), जातले पकाएको भात (२०६७), उदय जी.एम.को

पुच्छर नभएका हनुमान (२०५९), लक्ष्मण लम्सालको तातो न भुत्लो (२०५९), प्रयास सौरभ श्रेष्ठको अजब गजब (२०६०), भाउपन्थी (सम्पा.) को आधुनिक नेपाली हास्यव्यङ्ग्य (२०६०), हरि बंदीको उल्टोपट्टि (दो.सं.) (२०६०), भैरव अर्यालको भैरव अर्यालका हास्यव्यङ्ग्य' (२०६०), टेढो ऐना' (२०६३), कारिन्दाको दिनचर्या (२०६८), प्रकाश ज्ञवालीको उपाय बहिस्कार (२०६०) जस्ता कृतिहरू पनि यस चरणका उल्लेख्य उपलब्धि हुन् ।

यसै अवधिमा चूडामणि वशिष्ठको कुरा यिनै हुन्, कसो पो गर्ने हो (२०६१), विवश पोखेलको साँढेको दाईँ (२०६२), गायत्री परिरोशनीको बोका पालन (२०६२) बोक्सीमन्त्र (२०६६), कलेजमा क्यान्सर (२०६६), दिनेश के.सी.को टिलटिले घैंटो (२०६२), राजु उदयपुरेको भो अब म कविता लेखिदन (२०६१), द न्वारन (२०६४), गुन्दुक दिवस (२०६३), अविरामको के छ हजुर (२०६२) अनिल कोइरालाको दिक्क लागेर त हो नि (२०६२), चड्कनच्युरा (२०६४), फुरौला (२०६७) भूपेन्द्र सुवेदीको बिना भुटनको च्वाइँ (२०६३), उमेशप्रसाद गौतमको कहीं नभा जात्रा... (२०६३), मुकुन्द आचार्यको प्रश्न सोभा, उत्तर बाउँठा (२०६३), अनिकाले ओझाको अनिकालेका गफ : पिंडालुको तरकारी (२०६३), डा. सुवास प्याकुरेलको मनको महल र म (२०६३), धीरकुमार श्रेष्ठको तन्द्रामा अमेरिका (२०६५), ताराबहादुर बुढाथोकीको परमेश्वरको एघारौँ अवतार (२०६६), देवीप्रसाद चापागाइँको बुर्कुसी (२०६६), अनु. आर.सी. रिजालको भोलारामको आत्मा (२०६६), लक्ष्मण गाम्नागेको कति धुनु गधालाई (२०६६), सं. हेमनाथ पौडेल र अन्यको मधुपर्क प्रतिनिधि हास्यव्यङ्ग्य (२०६७) आदि थप हास्यव्यङ्ग्य कृति प्रकाशित भएका देखिन्छन् (लुईटेल, २०६५ : ९८) ।

यस अवधिका हास्यव्यङ्ग्य रचनाले विद्रूप यथार्थलाई बडो राम्ररी प्रस्तुत गरेका छन् । राजनीतिको आड लिएर देशलाई बर्बाद पार्ने राजनेताहरूको मनोवृत्तिलाई यस अवधिका हास्यव्यङ्ग्य रचनाहरूले नाङ्गेभार पारेका छन् । यद्यपि खुल्ला समाज भएकाले पनि होला ०४६ अगाडिको कलात्मक आवरणको स्वरूपलाई भने कायम गर्न नसकेको प्रतीत हुन्छ । यदाकदा हास्यव्यङ्ग्य व्यक्तिकेन्द्रित गालीको रूपमा पनि ओर्लिएको छ भन्न हिचकिचाउनु हुन्न । २०४६ पछि नै आएर हास्यव्यङ्ग्य स्रष्टाहरूको सिर्जनात्मक चेतनाले गुणात्मक, विषयगत, संरचनागत फड्को मारेको छ । व्यक्तिगत मानवीय दुर्बलता, नेतृत्वमा बस्ने व्यक्तिहरूको चारित्रिक र नैतिक कमजोरी, लेखकका आनीबानी, ईश्वरप्रतिको आस्था र

त्यसबाट भएका परिणाम, समय-समयमा हुने सभा र जनताका बीचको मुठभेड, एकअर्का मान्छेका बीचमा हुने प्रेम वा व्यवहार, राष्ट्रियदेखि अन्तर्राष्ट्रिय तहसम्मका तनाव, असामञ्जस्यता र युद्धका स्थितिले सिर्जित अमानवीयपन, लेखन र प्रकाशनका स्थितिहरू, प्रवचन, सत्सङ्गत, पूजापाठ, जपतप, दानदातव्य, चन्दा, कर, योजना आदर्श जस्ता सम्पूर्ण क्षेत्रमा देखिने व्यभिचारलाई आजका व्यङ्ग्यकारले सजीव रूपमा ग्रहण गरेका छन् । सामूहिक आक्रमणका अतिरिक्त निजी आक्रोशसम्मका परिस्थितिलाई पनि आजका व्यङ्ग्यकारले छोडेका छैनन् (सुवेदी/शर्मा, २०५१ : स) ।

अध्याय- ३

विभिन्न पाँच निबन्धकारका निबन्धहरूको विश्लेषण

३. पृष्ठभूमि

नेपाली साहित्यको निबन्ध विधा बढी नै लोकप्रिय बन्दै गएको छ । पाठक र लेखकहरूको वृद्धि मात्रै हैन, लेखनले विशिष्टता र स्तरीयता समेत आर्जन गरिरहेको छ । निबन्ध स्रष्टा शङ्कर लामिछानेको एब्स्ट्रयाक्ट चिन्तन प्याज (२०२४) र निबन्ध स्रष्टा युवराज नयाँघरेको निबन्धकृति एक हातको तालीले २०६५ सालको मदन पुरस्कार प्राप्त गर्नु यसैको दृष्टान्त पनि हो । यस अध्यायमा नेपाली साहित्यको निबन्ध विधामा निरन्तर कलम चलाई विशिष्टता हासिल गर्ने चर्चित निबन्धकारहरूमध्ये ५ जना अग्रज निबन्धकारहरूका क्रमशः ३/३ वटा निबन्धहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

३.१ लक्ष्मी प्रसाद देवकोटा

३.१.१ वीरहरू

निबन्धकार लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा (वि.सं १९६६-२०१६) नेपाली निबन्धको आधुनिक कालका एक सशक्त प्रतिभा हुन् । निबन्धको इतिहासमा निजात्मक धाराको आरम्भ गरी धारा प्रवाह शैलीमा निबन्ध कृतिहरू रचना गर्ने खुबी देवकोटामा पाइन्छ । उनका प्रमुख निबन्धात्मक कृतिहरू लक्ष्मी निबन्ध सङ्ग्रह (२००२), दाडिमको रुखनेर र प्रसिद्ध प्रबन्ध सङ्ग्रह उनका प्रमुख निबन्धात्मक कृतिहरू हुन् । सस्तो भावुकता, धारा प्रवाह शैली, काव्यात्मक भाषा, क्लिष्ट प्रस्तुति देवकोटाका निबन्धमा पाइने प्रमुख वैशिष्ट्य हुन् । उनले लेखेका निबन्धहरू मध्ये 'वीरहरू' एउटा उत्कृष्ट निबन्ध हो । यस निबन्धमा राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति समर्पित भएर हाँसी, हाँसी, प्राण त्याग गर्ने व्यक्तित्वहरूलाई वीरहरू भनेर सम्बोधन गर्दै उनीहरूप्रति श्रद्धाभाव व्यक्त गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

मानिसहरू घस्रिएर बस्दाबस्दै पंख हालेर उड्ने ती महान् त्यागी एवं निस्वार्थी व्यक्तिहरू देशका माटोको ऋण चुकाउने सच्चा सपूतहरू हुन् । उनीहरू देशको निम्ति लड्दा लड्दै मरेकाले अमृतका प्याला लिएर स्वर्गको द्वारमा स्वागत गरी अप्सराहरूले वीरहरूलाई अमर बनाएका छन् । धर्तीका मानिसहरू जो लड्न र मर्न काँपेर बसे उनीहरू त निहित स्वार्थमा लटपटिएर महको माखा जस्तै बने तर वीरहरू भने स्वर्गको सुन्दर दरबार देखेर देशको

निमित्त लडे, मरे, धर्तीको ऋण तिरे । तिनीहरू नै सच्चा सपूतहरू हुन् । वीर हुन नसक्ने हामीहरू धरतीको ऋणमा डुविरहेको वास्तविकतालाई पनि यस निबन्धमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

देवकोटा आफू वीर नवनी सीमित स्वार्थमा लटपटिएर महको माखा बनेकोमा पश्चात्तापमा परेका छन् । धन हुनु तर आत्मबलको अभावमा आफूले वीरता प्रदर्शन गर्न नसकेकोमा हुनसम्मको पछुतो निबन्धकारलाई छ । आफू फोस्रो इज्जतका निमित्त भुट बोलेको, सत्तरी रूपैयाँको जागिरका लागि सत्तरी हजार नशा कँपाएर कायर बनेको यथार्थ ओकल्लै निबन्धकार अगाडि भन्दछन्- “समाजको अन्धता खप्नुभन्दा सत्यको घाँटी रेट्न मलाई सजिलो लाग्छ र मेरो आत्मासँग भुटो बोल्छु र दुनियासँग सच्चाइको, सच्चरित्रको दावा राख्दछु अनि मेरो मुटु किन नकाँपोस्” (देवकोटा, २०६४ : ६९) ।

सीमित स्वार्थमा लटपटिएर भुटो बोल्दै कायर बनेर बाँचेको पश्चात्ताप गर्ने निबन्धकार आफू पनि वीर बनेर अविदितको यात्रामा जाने अभिलाषा प्रकट गर्दछन् । यस सन्दर्भमा भन्दछन्- “म अविदित यात्रामा जान चाहन्छु । स्वर्गको फिलिङ्गो चोर्न चाहन्छु । महको माखा हुन चाहन्छु ।”

देशभक्त एवं मानवतावादी देवकोटा आफूले जतिसुकै दुःख कष्ट सहनु परे पनि मानव मात्रको सेवा गरेर जिउन चाहन्छन् । जसरी ग्रीकको पौराणिक कथाअनुसार प्रमिथसले धर्तीमा आगो नहुँदा स्वर्गबाट आगोको फिलिङ्गो चोरेर धर्तीमा ल्याउने प्रयास गरेको थियो यस सन्दर्भमा देवताहरूले थाहा पाएर उसलाई ककेसस पहाडमा निकै निर्मम यातना दिएका थिए तैपनि परोपकारी प्रमिथसले धर्तीमा आगो ल्याएरै छाडेको थियो । यसै सन्दर्भलाई कोट्याउँदै देवकोटाले आफूले जस्तोसुकै कठिनाई सहनुपरे पनि मानव मात्रको सेवामा लागिपर्ने प्रतिज्ञा गरेका छन् ।

यसरी प्रस्तुत निबन्धमा देवकोटाले ग्रीकको पौराणिक कथाअनुसार स्वर्गमा आगो चोरेर ल्याउने प्रमिथसले जस्तै आफूले दुःख कष्ट सहेर पनि समस्त मानव जातिको हीत हुने क्रियाकलाप गरेर प्रमिथस जस्तै अमर बन्न चाहन्छन्, वीर बन्न चाहन्छन् । युगौंयुगसम्म आफूलाई अमर बनाउन चाहन्छन् ।

साना ठूला गरी दश अनुच्छेदमा संरचित प्रस्तुत निबन्धमा लामो अनुच्छेदमा १५ पङ्क्ति र छोटोमा डेढ पङ्क्ति मात्र रहेका छन् । संक्षिप्तमा गहन भाव व्यक्त गर्ने प्रस्तुत निबन्ध राष्ट्र,

राष्ट्रियता र देशभक्तिका दृष्टिबाट निकै उत्कृष्ट देखिन्छ । प्रमथसले जस्तै आफूले जस्तोसुकै कष्ट सहेर पनि मानव मात्रको हित गर्ने चाहना उनमा देखिन्छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: प्रस्तुत निबन्ध राष्ट्र र राष्ट्रियताको भाव व्यक्त गर्न निकै सशक्त देखिन्छ । कवितात्मक ढाँचामा धारा प्रवाह शैलीमा लेखिएको प्रस्तुत निबन्धले स्वाभिमानी नेपालीलाई आत्मबल र उत्साह थप्न सफल भएको अनुभव गर्न सकिन्छ । निहित स्वर्थमा भुलेर आफ्नो राष्ट्रियता नभुल्न समेत प्रस्तुत निबन्धले आग्रह गरेको अनुभव गर्न सकिन्छ ।

क्लिष्ट भाषाशैली दुरूह शब्द चयनले सामान्य पाठकका लागि फलामका चिउरा चपाउनु सरह बनाएको कमजोरी पक्ष प्रस्तुत निबन्धमा पाउन सकिन्छ ।

३.१.२ गधा बुद्धिमान कि गुरु ?

प्रस्तुत निबन्ध निबन्धकार लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको व्यङ्ग्य विनोदी निबन्ध हो । यस निबन्धमा निबन्धकारले नेपाली लोकजीवनमा गधाको स्तर र मूर्ख व्यक्तिलाई प्रदान गरिदै आएको उपमाका सन्दर्भमा आफ्ना विचारहरू व्यक्त गरेका छन् । विशेषगरी अग्रजहरूले सानो कुरो गल्ती गर्नासाथ अरुलाई कस्तो गधा रहेछ को उपमा दिने गर्दछन् । बुद्धिहीन प्राणीमा गनिने 'गधा'को उपमा लोकजीवनमा प्रचलित रहेकोमा युगौदेखिको बोधो प्राणीप्रति सहानुभूति प्रकट गर्दै गधाका सन्दर्भमा आफ्ना वैचारिक दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् ।

हाम्रो समाजमा प्राचीन कालदेखि नै गधा जस्तो सोभो र बोधो प्राणीका नाममा उपमा प्रयोग गर्ने प्रचलन छ । विशेष गरी गुरुहरूले चेलाहरूलाई सानो गल्ती गर्नासाथ गधाको उपमा दिने गरेको र त्यसका मारमा आफू पनि परेको अनुभव निबन्धकारले व्यक्त गरेका छन् । हुन त हिन्दू सम्प्रदायमा कट्टर ब्राह्मणहरूले गधा छुनुसमेत हुँदैन तर यसैलाई लिएर मूर्खहरूको प्रचलित उपमा बन्नु आफैमा अनौठो कुरा हो । पुराना ऋषि महर्षिहरूले अभिव्यक्त गरे अनुसार कृष्णजी जस्ताले समेत गधा, कुकुर , चाण्डाल र ब्राह्मणमा समान देख्थे रे तर आजका बुजुक भनाउँदाहरू प्राणी-प्राणी र मानव-मानवमा समेत भेदका दृष्टिले हेर्ने गर्दछन् । महान नाटककार शेक्सपियरले समेत आफ्नो नाटकका हास्य पात्रलाई गधाको टाउको भिराइदिएको प्रसङ्ग पनि यस निबन्धमा उल्लेख गरिएको छ । स्टिभेन्सनले 'गधासितको सफर' नामक कृति लेखेर

गधाप्रति सहानुभूति प्रकट गरेकोमा निबन्धकारले केही सहमति र खुसी समेत व्यक्त गरेका छन् ।

मान्छे चेतनशील प्राणी हुँ भन्ने घमण्डका साथ अगाडि बढे पनि आफ्नो पथबाट भ्रष्ट भैसकेको छ तर गधा जतिसुकै बोधो र घाँस खाने प्राणी भए पनि ऊ आफ्नो बाटोबाट टसको मस नभएको सन्दर्भ निबन्धकारले व्यक्त गरेका छन् । यसै सन्दर्भमा निबन्धकार भन्छन्- “घाँस खानेले प्रकृतिको पथ छाडेन तर अन्न खाने पाप र धर्मका उपर रौं केलाई गर्दा गर्दै अधमुण्टो लागेर नरकमा हाम फाल्दो छ । संसारमा धनको लोभ गर्ने मानिसको शिरमा चक्र घुमिरहेको छ ।” (देवकोटा, २०६४ : ९२) ।

निबन्धकार कुनै छुट्यान विछुट्यान गर्न नसक्ने प्राणीले मान्छेका सभ्यता र क्रियाकलाप उपर धज्जी उडाएर ही, ही, र हुँ, हुँ ! को आवाज निकालेको छ भन्ने सन्दर्भलाई समेत यहाँ निबन्धकारले व्यक्त गरेका छन् । शास्त्र जानेका हामीभन्दा गधा नै माथि रहेको प्रसङ्ग समेत यहाँ व्यक्त गरिएको छ ।

अतः प्रस्तुत निबन्ध चेतनशील भनाउँदा मानिसले गधालाई बुद्धिमान् ठानेर जतिसुकै धज्जी उडाए पनि मानिस गधाभन्दा माथि जान सकेको छैन । गधा होइन मानिस नै सभ्यताको नाममा अभ्र-अभ्र असभ्य हुँदै गएकोमा उपहास गरिएको छ । गधा मानिसभन्दा बढी बुद्धिमान पनि छ र हाम्रो गुरु समेत हो भन्ने अभिप्राय यस निबन्धमा व्यक्त गरिएको छ । व्यक्तिगत जीवनमा अनुभव, ऐतिहासिक र पौराणिक तथ्यलाई समेत यस निबन्धमा उल्लेख गरिएको छ ।

पाँच अनुच्छेदमा संरचित प्रस्तुत निबन्धले मानव चेतना र सभ्यताका सन्दर्भमा गहन विचार प्रस्तुत गरेको छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: गधा आफ्नो धर्म नछोडेर मानव जस्तो चेतनशील प्राणीको गुरु बन्न गएको तथ्यलाई साक्ष्यका रूपमा प्रस्तुत गर्दै प्रमाणित गर्न निबन्ध सफल भएको पाउन सकिन्छ । निबन्धले मानव जातिलाई आफ्नो वास्तविक धर्म नछोड्न आग्रह गरेको पाइन्छ ।

लोकजीवन र केही मानव जातिले देखाएका नकारात्मक गतिविधिलाई आधार मान्दैमा गधा जस्तो तुच्छ प्राणीसँग मानवलाई तुलना गर्नु, क्लिष्ट शैलीको प्रयोग पद्यात्मक भाषा एवं दुरूह शैली प्रस्तुत निबन्धका सीमा हुन् ।

३.१.३. भलाद्मी

निबन्धकार लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा निजात्मक निबन्धकार हुन् । उनले आफ्ना निबन्धहरूमा लोकजीवनका वास्तविक तथ्यहरू खोतल्दै निजी विचारहरू अगाडि सारेका छन् । भलाद्मी हितचिन्तक व्यक्तित्व हो । उसको मन र व्यवहार दुवै शुद्ध हुनुपर्दछ । सादा जीवन उच्च विचारको भावना रहनु पर्दछ तर यो परम्परागत विचारमा परिवर्तन आइसकेको भलाद्मीपनमा बनावटी वा नक्कलीपन देखा परेको व्यङ्ग्य गर्दै वास्तविक भलाद्मी लुगा र बनावटीपनमा होइन हृदयको पवित्र भावनामा हुनुपर्दछ भन्ने आशयकासाथ निबन्ध अगाडि बढेको छ ।

वर्तमान समयमा भलाद्मीपन तडकभडक र पोशाकसँग नाता गाँस्न पुगेको यथार्थलाई निबन्धकार यसरी व्यक्त गर्दछन्- “भलाद्मीपन हृदयबाट बाहिर निस्केर शरीर उपर विज्ञापन छाप लाग्यो । खाँडी र कोराले अब भलाद्मी बन्न सक्दैनन् । घरबुने भलाद्मीलाई यस युगले बाग्मतीमा सेलाई सक्यो । चरित्रका भलाद्मी अतीतका अँध्यारा कोठरीमा छन्, रङ र रेशमका भलाद्मी काठमाडौँका गल्लीमा खुशबु उडाइरहेछन् । जमाना रङ बदलन्छ ।” कोट ढल्काएर, जुता ढल्काएर चुरुम-चुरुमको आवाजमा निस्कनासाथ कुकुरले समेत सम्मान गरेर नभुक्ने हुँदा शारीरिक सजावट नै भलाद्मीको पहिलो विज्ञापन भएको आशय निबन्धकारले व्यक्त गरेका छन् । यसै सन्दर्भमा निबन्धकार अगाडि लेख्दछन्- “विद्याको सर्टिफिकेट कोठाको बाकसमा हुन्छ । भलाद्मीको प्रमाणपत्र उसको शरीरउपर विज्ञापन जाहेरी गर्दछ । पोशाक मात्र पहिला पास हो । त्यसमा पनि रेशमी रुमालको फूलदार फर्काइ र टोपीको कर्काइले पहिलो श्रेणीमा उत्तीर्ण भएको जनाउँछ । कपालको छाँट र जुङ्गाको कटाइले दोस्रो परीक्षाको परिचय दिन्छ । फेरि आँखीभौँको मसिनो डोराले, ओठ र गालाको फिक्का हलुका लालीको सुस्त चढाइले उत्तम श्रेणी जनाउँछ ।”

भलाद्मीले पोशाक र चालचलनमा आफ्नो विज्ञापन बोकेर हिँडेको ठहर निबन्धकारको छ । कस्ता-कस्ता परिधानलाई भलाद्मीको श्रेणीक्रम राख्ने भन्ने विचार पनि निबन्धकारले व्यक्त गर्न खोजेका छन् । भलाद्मीको आकर्षणले अरु सर्वसाधारणलाई तान्ने धारणा पनि यहाँनिर निबन्धकारले व्यक्त गरेका छन् । भलाद्मीका अगाडि आफूले आफ्ना मानवपनका सन्दर्भमा शंका गर्नु पर्ने अवस्था आउँछ । निबन्धकारले साधु/सन्त वा वास्तविक भलाद्मीका

विचको भिन्नतालाई पनि अगाडि सारेका छन् । आधुनिक भलाद्मीले वस्त्रलाई चमत्कारका रूपमा ठान्दैन । यही नै सर्वस्व भएको अनुभव गर्दछन् भने वास्तविक भलाद्मीले परिधानलाई होइन आन्तरिक सौन्दर्यलाई मान्यता दिएका हुन्छन् । निबन्धकारले भिन्न-भिन्न प्रकृतिका आधुनिक भलाद्मीलाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन्- “चित्तशुद्धिभन्दा शरीरशुद्धिको विचार राख्ने पूजारी, भावभन्दा शब्द याद गर्ने पाठक, मानिसको हितभन्दा आफ्नो नामको ध्यान राख्ने सुधारक, मासु खाएर सहभावको कविता लेख्ने कवि, बुझाउनुभन्दा हात लगाउन जान्ने शिक्षक, गर्नभन्दा बोल्न जान्ने नोकर, अर्काको लेखमा हँस्सी उडाएर कलम सुताउने पाठक- यी एक-एक किसिमका एक-से-एक भलाद्मी हुन् ।”

यसरी प्रस्तुत निबन्धमा वास्तविक भलाद्मी ओभेल परिसकेको र बाह्य भेषभूषाका आधारमा विज्ञापन गर्दै बोक्रेपनका आधारमा भलाद्मी स्वाँड रच्नेहरूप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ । हुन त लुगा र गहना लगाएर गधा गाई बन्दैन तैपनि वर्तमान समयमा भलाद्मीको दर्जा खस्किसकेको छ । वास्तविक भलाद्मी व्यवहारमा होइन पोशाकमा देखिएका छन् । भलाद्मीपनले नेटो काटिसकेको अवस्थासमेत वर्तमान सन्दर्भमा छ, भन्ने यथार्थ यस निबन्धमा व्यक्त गरिएको छ ।

साना-ठूला गरी नौवटा अनुच्छेदमा संरचित प्रस्तुत निबन्धले नेपाली समाजमा सच्चा हृदयले सेवाको भाव बोकेर हिँड्नेहरू ओभेलमा परेर बनावटी पारा भिक्नेहरू चम्केको विडम्बनापूर्ण स्थितिको चर्चा गरिएको छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: वास्तविक तथ्यलाई विर्सेर बोक्रे भलाद्मी बन्न गएका विभिन्न क्षेत्रका मानवहरूलाई सशक्त रूपमा व्यङ्ग्य प्रहार गर्न प्रस्तुत निबन्ध निकै सफल देखिन्छ । क्षमता, योग्यता र ज्ञानका माध्यमबाट आफ्नो भलाद्मीपन देखाउन नसक्नु मानवीय कमजोरी भएको यथार्थलाई प्रस्तुत गर्न निबन्ध निकै सशक्त देखिन्छ ।

देवकोटा निजात्मक निबन्धकार हुन् । निजी धारणा अभिव्यक्त गर्ने क्रममा देवकोटा भावशैलीको निकै गहिराइमा पुगेकाले सामान्य पाठकका लागि निबन्ध क्लिष्ट बन्न पुगेको छ ।

३.२ शंकर लामिछाने

३.२.१. जीवन एक प्राध्यापक

निबन्धकार शंकर लामिछाने नेपाली निबन्धको आधुनिक कालका सशक्त निबन्धकार हुन् । उनले वि.सं. २०२४ सालमा एबस्ट्याक्ट चिन्तन प्याज नामक निबन्ध सङ्ग्रहका लागि मदन पुरस्कार प्राप्त गरेका हुन् । उनका बिम्ब प्रतिबिम्ब, गोधूली संसार र शंकर लामिछानेका निबन्धहरू' जस्ता निबन्ध सङ्ग्रह प्रकाशित भइसकेका छन् । उनले आत्मपरिचय नामक पुस्तिका शंकर लामिछाने पनि प्रकाशित गरेका छन् । निबन्धका अतिरिक्त गौथलीको गुँड कथा सङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ भने फुटकर कविताहरू पनि रचना गरेको देखिन्छ । प्रयोगवादी धारालाई पछ्याएर निबन्ध लेख्ने लामिछानेका निबन्धहरू विचारपरक छन् । कथात्मक ढाँचाबाट अगाडि बढेका निबन्धकारहरूले नेपाली लोकजीवनको वास्तविकतालाई पनि उजागर गरेका छन् ।

'जीवन एक प्राध्यापक' गोधूली संसार निबन्ध सङ्ग्रह (२०२७) मा सङ्कलित निबन्ध हो । यस निबन्धमा सिकाइ एक निरन्तर प्रक्रिया हो, यसको अन्त्य नै छैन भन्ने अभिप्राय व्यक्त गर्न खोजिएको छ । सिकन चाहने हो भने हाम्रा अगाडिका तुच्छभन्दा तुच्छ प्राणीबाट पनि सिकने प्रशस्त आधारहरू फेला पर्दछन् । यसै सन्दर्भमा निबन्धकारले आफ्ना घरमा बस्न आएका कुकुरबाट धेरै ज्ञान प्राप्त गर्न खोजेको वास्तविकतालाई अनुभवकै आधारमा उल्लेख गरेका छन् ।

एउटा प्राध्यापकले जीवनका हरेक पल र क्षणमा सिकने र सिकाउने प्रक्रियालाई निरन्तरता दिएको हुन्छ । हरेक दिन हरेक समय उसले सिकनुका साथै सिकाउने कार्यका लागि समय खर्चनुपर्ने हुन्छ । यो औपचारिक प्रक्रिया हो । अनौपचारिक रूपमा हेर्ने हो भने मान्छेको जीवन आफैमा प्राध्यापक सरह हो । सिकन चाहने र ध्यान दिने हो भने हाम्रो वरपरका हरेक कुरा हामीलाई सिकाउन तत्पर रहेका हुन्छन् । हामीले पनि आफूसँग भएको क्षमता अरुलाई निरन्तर बाँडिरहेका हुन्छौं । अरुका गतिविधिबाट हामीले सिकेका हुन्छौं भने हाम्रा गतिविधिबाट अरुले सिकेको हुन्छन् । सिकाइ प्रक्रिया विद्यालय वा विश्वविद्यालय नामको चार दिवारबाट भन्दा खुल्ला रूपमा छिटो र प्रभावकारी हुने सन्दर्भ पनि निबन्धमा क्याली फोनियामा स्थापित खुल्ला विश्वविद्यालयको उदाहरणबाट प्रस्तुत गरिएको छ । वर्तमान समयमा शिक्षक- शिष्य

बीचको आत्मीयता घट्टैजनाले शिक्षा केही सस्तो वा हेयजस्तो देखिन थालेको तथ्यलाई निबन्धकारले अगाडि सारेका छन् । आफ्नो घरमा बाँसा बस्न आएका कुकुरको प्रसङ्ग कोट्याउँदै आठ-आठ वर्ष बस्दासम्म उसका भावनाले कदर गर्न नसकेको निबन्धकारले मरेपछि मात्र कुकुरका भावनाको कदर भएको अनुभव गर्दछन् । हामीमा कुकुरमा जतिको पनि लगनशीलता हुन नसकेको गुनासो निबन्धकारको छ । सिकाइको निरन्तरताको उल्लेख गर्दै निबन्धकार आफ्नो विचार टुङ्ग्याउँछन्- “जीवनमा सिकन कहिल्यै छाडिँदैन रहेछ, वा भनौँ जीवनले सिकाउन छाड्दैन रहेछ । सिकने कुरामा अल्छी मानेको पाए जीवन भर्कियो रहेछ र गुरुको अवतार बनाएर पठाइदो रहेछ ।” (लामिछाने, २०२७ : ८४) ।

अतः प्रस्तुत निबन्ध पृष्ठभूमि शैली र बीच-बीचमा कथानक प्रसङ्ग समेत समेटेर रचना गर्नाले प्रयोगवादी बनेको छ । सिकाइको निरन्तरतालाई प्रस्तुत गर्न यस निबन्धमा निबन्धकार वैयक्तिक अनुभवहरू समेत समेटिएका छन् । संक्षिप्त भएर पनि निबन्धले महत्वपूर्ण भाव र विचारलाई समेट्ने प्रयास गरेको छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: प्रस्तुत निबन्धले मानव जीवनलाई क्रियाशील प्राध्यापकसह ठानेको छ । जीवनमा सिकने र सिकाउने प्रक्रियाको अन्त्य नभएको भाव व्यक्त गर्दै मानव जीवनलाई अध्ययन अनुसन्धानले सफलीभूत गर्नुपर्ने स्वीकारोक्ति निबन्धको छ ।

प्रयोगवादी शैलीमा लेखिएको प्रस्तुत निबन्धमा लघुकथाका जस्ता कतिपय प्रसङ्गले निबन्धलाई मूलधर्मबाट केही विचलित गराउने प्रयास गरेको पाइन्छ ।

३.२.२. सोमरस : स्वयं-रस

प्रस्तुत निबन्ध निबन्धकार शंकर लामिछानेको ‘गोधूली संसार’ नामक निबन्धमा सङ्कलित अन्तिम खण्डमा रहेको निबन्ध हो । यस निबन्धमा निबन्धकारले देवताहरूले पिउने सोमरसको सामान्य प्रसङ्ग उठाउँदै आफूले पनि सोमरस पान गर्दै गरेको यसैको अवस्था पनि उल्लेख गरेका छन् सत्ययुगमा देवताहरूले प्रयोग गर्ने गरेको सोमरसको सम्बन्ध अमृतसँग जोडिएको तर यही सोमरस वर्तमानसम्म आइपुग्दा आफ्नो स्तरलाई खस्किसकेको सन्दर्भलाई उल्लेख

गरेका छन् । सोमरस पान गरेर परमानन्दमा पुग्ने देवताहरूको पालादेखि हाल त जाँड पान गरेर मात्तिने स्थिति पनि सिर्जना भएको छ ।

सोमरस पान गर्नु भनेको परमानन्दको स्थितिमा पुग्नु हो । मानिसमा आफूभित्र आन्तरिक सुख छ भने परमानन्द प्राप्तिका लागि कुनै कुरा पान गर्न पर्दैन तर नभएमा भने नानाथरीका स्वाँग रच्नु पर्ने हुन्छ । कुनै कार्यमा लागेको मानिस शनिबारका दिन कति आनन्दले समय बिताएको हुन्छ । त्यसैले त्यस्तो अवस्थालाई कविले सबै व्यक्तिको स्वयं रस पान गर्ने अवसर भनेर मान्दछन् । कवि आफूले कुनै होटलमा लन्च खाँदै गरेको कल्पना गर्दै चियर्स गर्दछन् । सांसारिक बन्धन वा भ्रमेलाबाट मुक्त भई शनिबार जस्तै आनन्दसँग बस्न पाउनु स्वयंरस हो यसका लागि व्यक्तिमा आनन्द चाहिन्छ । जसरी सोमरस पान गरेको व्यक्ति निर्धक्क हुन्छ । स्वतन्त्र हुन्छ त्यसरी नै शनिबारको दिन जागिरेहरूलाई स्वतन्त्र र निर्धक्क समेत हुन्छ । सोमरस पियर निर्धक्क पल्टे जस्तै शनिबारको स्वतन्त्रताले व्यक्तिलाई परमानन्दमा पुऱ्याएको हुन्छ अर्थात् सोमरस पान गर्न पुग्दछ ।

सांसारिक बन्धनबाट आफूलाई बिसरेर आनन्दको दुनियाँमा प्रवेश गर्नु नै सोमरस पान गर्नु हो । व्यक्तिले परमानन्द प्राप्त गर्न कुनै रस पान गर्नु पर्दैन स्वयंरस अर्थात् आनन्दसँग रसरङ्गमा रम्नु नै स्वयंरस पान गर्नु हो ।

यसरी प्रस्तुत निबन्धमा पौराणिक कालीन सोमरस र त्यसले दिने आनन्दको चर्चा गर्दै सोमरस भन्दा स्वयंरस अझ बढी आनन्ददायक हुन्छ । अन्तरात्मादेखि स्वच्छन्द रूपमा रहन सक्नु नै स्वयं रस हो । यसको अभावमा बाह्य रूपबाट पान गर्ने सोमरस शून्य नै हुन्छ । प्रयोगवादी शैलीमा लेखिएको प्रस्तुत निबन्ध पंक्ति वा अनुच्छेदमा व्यक्त नभएर समग्रमा व्यक्तित्व पुगेको छ । ईश्वरले पान गर्ने सोमरस अर्थात् स्वयंरस स्वयंलाई मस्त बनाउने एउटा महत्वपूर्ण माध्यम हो भन्ने आशयका साथ प्रस्तुत निबन्ध समाप्त भएको छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: आधुनिक मान्छेले सोमरस पिएर आफूलाई काल्पनिक दनियाँमा लैजानुभन्दा आत्मानन्द प्राप्त गरेर आफ्ना चेतना र भावनाको सम्मान गर्ने क्षेत्रमा निबन्ध निकै सशक्त छ । मानव जातिले अनावश्यक चिन्ता र अनावश्यक गतिविधिमा लाग्नुभन्दा आनन्दसँग बस्नुपर्छ । मानसिक सन्तुष्टि लिनु नै स्वयंरस पान हो र आनन्दका नाममा सोमरस पान गर्नु मूर्खता भन्ने लक्ष्यतर्फ निबन्ध सशक्त देखिन्छ ।

तर निबन्धकारले सर्वसाधारण व्यक्तिलाई आफ्नो दैनिक गतिविधिबाट पन्छिन आग्रह गर्दछन् जुन विचार सर्वसाधारण र व्यवहारिक जीवनमा असम्भव प्रायः नै हुन्छ, प्रस्तुत भाव यस निबन्धको प्रमुख सीमा मान्छ सकिन्छ ।

३.२.३. अन्तिम पात पनि भर्छ

प्रयोगवादी निबन्धकार शङ्कर लामिछानेले निबन्ध संरचना, शैली र शीर्षक चयन समेत नवीनतम प्रयोग गरेका छन् । शीर्षक चयनमा पनि गरिएको नवीनतम प्रयोगले उनको शैलीगत विशेषतामा पनि विशिष्टता कायम राख्दछ । आफ्नै घरका बरन्डामा बसेर आत्मालाप गरेको अभिव्यक्ति यस निबन्धमा छ । निबन्धकार कतै आफ्नो अतित सम्झन्छन्, कतै अगाडिको आलुबखडाका बोटबाट भर्दै रहेका आलुबखडाका पातको भराइलाई सङ्केत गर्दै आफैसँग भन्दछन्- “शङ्कर तँ पनि आफ्ना विगतलाई किन पातजस्तो गरी च्वाट्ट चुँडाल्न र अलयाउन सक्दैनस् ?” (लामिछाने, २०२४ : १५) । निबन्धकार यसरी नै आत्मलाप गरिरहेका छन् । उनको मनोवादका बिचमा कतै गीतकार अम्बर गुरुङका गीतका ध्वनिहरू गुञ्जिरहेका छन् । आलुबखडाबाट पात भर्ने क्रम र आफ्नो मनबाट चिन्ताका भावहरू छचल्किने क्रम समान भएको निबन्धकारको स्पष्टोक्ति छ । उनी भन्दछन्- “रुखको पातले तेरो वेदना बोकी किन भर्ने हँ ?”

फेरि निबन्धकार अगाडि भन्दछन्- “तँ आफ्नो बोझ स्वयं फ्याक्न चाहन्नस् शंकर अरुले तँलाई किन बोकी हिँड्छ, हँ ?” आफै प्रश्न गर्दै आफ्नै मनलाई पुनः बोल्न आग्रह गर्दै निबन्धकार भन्दछन्- “बोल न ! के बोल्छु ?”

निबन्धकारको आत्मलापमा साहित्यलाई पैसा कमाउने माध्यम बनाउनु परेको साहित्यलाई सेवामूलका बनाउन नसकेको भाव व्यक्त गर्दछन् । एउटा मनले सोचेका प्रश्न वा मनले उठाएका सवालहरू आफ्नै अर्को मनले जवाफ दिदा मर्ममा नै प्रहार गरेको ठानेका छन् र भन्दछन्- “किन तेरो बोल्ने कुरा समाप्त भयो ? एउटै कुरा बता त मलाई । तँ साहित्य सेवा गर्छस कि ? पैसा कमाउँछस् ?” उसको अनुहार हेर्छु, आँखा चिम्लेर मेरा नजरमा यसबेला निस्पष्ट अन्धकार छ । कोखमै हिराकियो उसले, ऊ जान्दछ मर्मको ठाउँ” (लामिछाने, २०२४ : १७) ।

मनभित्रकै मनले प्रश्नमाथि प्रश्नको ओइरो लगाएको छ । बखडाबाट देखिने आलुबखडाको पातको भराइसँगै मनका भावहरू पोखिएकाले पात भरेर आलुबखडाको बोट रित्तै भएजस्तै मनको गह्रौं भावहरू भरेर मन नै हलुका हुने विचार यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसरी प्रस्तुत निबन्धमा आफ्ना मनका भावहरूको भराई र आलुबखडाका पातहरूको भराइलाई समान रूपमा तुलना गरेका छन् । मनका अन्तिम भाव पोखिनु र आलुबखडाको अन्तिम पात भर्नु यहाँ समान रूपमा चर्चा गरिएको छ । अन्तिम पातसँगै आफ्नो मनको अन्तिम भाग पनि भरेर हलुका भएको आशय यस निबन्धमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: सामान्य विषय वा सन्दर्भमा पनि आकर्षक निबन्ध रचना गर्न सकिन्छ भन्ने प्रसङ्गमा प्रस्तुत निबन्धको थप आकर्षण देखिन्छ । आत्मालाप पनि निबन्धको शैली वा उद्देश्यमा अभिव्यक्त गर्नमा प्रस्तुत निबन्ध सशक्त देखिन्छ । यस सन्दर्भमा निबन्धका महत्वपूर्ण उपलब्धि देखिन्छन् ।

फिनो विषयवस्तु, आत्मालापले निबन्ध हो वा होइन ? सामान्य पाठकले प्रश्न गर्नुपर्ने सन्दर्भ देखिन्छ । प्रस्तुत पक्षलाई निबन्धको कमजोरी मान्न सकिन्छ ।

३.३ भैरव अर्याल

३.३.१. महापुरुषको सङ्गत

प्रस्तुत निबन्ध, निबन्धकार भैरव अर्यालद्वारा लिखित हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध हो । यो निबन्ध **जयभुँडी** (२०२२) निबन्ध सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित छ । यस निबन्धमा म पात्र आफ्ना बाबुको उपदेश अनुसार महापुरुषको सङ्गत गर्न दौडधुप गर्न लागेको र चाहेजस्तो महापुरुष कतै भेट्न नपाएको यथार्थ यहाँ व्यङ्ग्यात्मक रूपमा व्यक्त गरिएको छ ।

जवानीमा जथाभावी क्रियाकलाप गर्दै हिड्ने व्यक्ति साठीको उमेर काटेपछि महापुरुषको सङ्गत गर्ने भूतसवार भएको एवं समाजका विभिन्न क्षेत्रमा महापुरुष भनेर गनिएका व्यक्तिहरू लघु पुरुषमा देखिएको व्यङ्ग्यात्मक प्रस्तुति यस निबन्धमा देखिन्छ । महापुरुष खोज्ने क्रममा निबन्धकार लम्बरी पण्डित, सद्गुणानन्द षड्शास्त्रोपाध्याय, गोपी गुरु, कालु साहू, दाहाल बाबु, चरिचुच्चे काजी, हुक्के सुब्बा जस्ता महापुरुषलाई भेटेका छन् । बाहिरबाट हेर्दा यी सबै

व्यक्तिहरू जतिसुकै ठूला देखिए पनि यिनीहरूको व्यवहार निकै तल्लो दर्जाको देखिएकोमा निबन्धकार विरक्त भएका छन् । लम्बरी पण्डित धर्मशास्त्रका ठूलाठूला दर्शन छाँटे पनि वास्तवमा ठूला बन्न सकेका छैनन् । गोपी गुरु बाहिरी आडम्बरका मात्र धनी देखिएका छन् । कालु साहूले व्यापारी वर्गमा देखिने विकृतिहरूको प्रतिनिधित्व गर्दै जसरी भए पनि पैसै कमाउने सिद्धान्त अँगालेका छन् । दाहाल बाबु जुन देशमा बस्यो त्यही देशको राष्ट्र र राष्ट्रियताको खिल्ली उडाएका छन् । चरीचुच्चे काजी सामाजिक र साहित्यिक क्षेत्रका प्रतिनिधि हुन् उनले पनि आदर्शका ठूलाठूला कुरा गरे पनि आखिर होटलबाट जनाना साइकल चोरेर भाग्ने जस्तो निन्दनीय दुष्प्रयास गरेका छन् । हुक्के सुब्बाले सरकारी रकमको दुरूपयोग गरेर भ्रष्टाचारको आरोप खपेका छन् ।

हाम्रो समाजका धार्मिक- सांस्कृतिक, व्यापारिक, सामाजिक, राष्ट्र-राष्ट्रियता, प्रशासनिक, साहित्यिक आदि सबै क्षेत्रमा धमिरो लागि सकेको छ । त्यस्ता क्षेत्रमा प्रतिनिधित्व गर्ने महान भनाउँदा व्यक्तिहरू नाममा र बाहिरी रूपमा मात्र महान छन् । आन्तरिक र वास्तविक रूपमा उनीहरू लघु पुरुष नै गनिएका छन् । कतै गएर पनि भने जस्ता महापुरुष नभेटाएपछि वाक्क परेका निबन्धकार स्वयं पनि महापुरुष नै भएको सन्दर्भ उल्लेख गर्दछन् ।

“दरबार पसे पनि घरबार पसे पनि फसादको दशा उत्तिकै यतिका महापुरुष भेटाउँदा पनि चित्त बुझाउन नसक्दा मलाई एक दिन भट्ट लाग्यो ... म पनि त एउटा महापुरुष हुँ, नभए महापुरुषको घुइँधुईती खोज किन चल्थ्यो ।” (अर्याल, २०२२ : ४३) ।

यसरी प्रस्तुत निबन्धमा हाम्रो समाजका सबै क्षेत्र विकृतिले ग्रसित भएको, कुनै क्षेत्रका व्यक्तिका पनि कुरा गराइ र व्यवहारमा वास्तविक तालमेल आउन नसकेको । कुराहरू ठूला-ठूला गर्ने तर कामहरू भने धेरै घटिया प्रकृतिको गर्ने हाम्रो सामाजिक परम्परा र नेपालीहरूको एक प्रकारको राष्ट्रिय रोगको चर्चा गरिएको छ । हाम्रो नेपाली समाजले वास्तविक उन्नति गर्न नसक्नुको मूल कारण यस्तै कुरा र काम गराइमा वास्तविक तालमेल नहुनाले हो । यस्तो परम्परा हट्नु पर्दछ भन्ने आशय यस निबन्धमा व्यक्त गरिएको छ । यस निबन्धमा अनुप्रासयुक्त भाषाशैली प्रयोग गरिएको छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: कुरा ठुला-ठुला गर्ने तर व्यवहार घटिया गर्ने नाममात्रका महापुरुषलाई कुरा र व्यवहारमा तालमेल मिलाउन आग्रह गर्ने सन्दर्भमा प्रस्तुत निबन्ध सशक्त छ । हरेक व्यक्तिलाई सामाजिक सुधारका लागि आग्रह गर्नु प्रस्तुत निबन्धको मूल उपलब्धि हो । यसका साथै अनुप्रासयुक्त भाषाशैलीको प्रस्तुती पनि थप आकर्षण नै मान्न सकिन्छ ।

समाजमा सबै नकारात्मक पक्षमात्र होइन समाजका केही सन्त व्यक्तित्वहरू पनि छन् । सबै व्यक्तिप्रति नकारात्मक आँखाले हेर्दै समाजमा कोही पनि असल छैन भन्ने साँगुरो दृष्टि राख्नु प्रस्तुत निबन्धको प्रमुख कमजोरी हो ।

३.३.२. लाहुरेको यात्रा संस्मरण

हास्यव्यङ्ग्य निबन्धकार भैरव अर्याल नेपाली हास्यव्यङ्ग्य निबन्धको इतिहासमा अविस्मरणीय प्रतिभा हुन् । उनका प्रमुख निबन्ध कृतिहरू 'काउकृति', 'इतिश्री', 'गलबन्दी', 'जयभुँडी' आदि प्रसिद्ध छन् । प्रस्तुत लाहुरे यात्रा संस्मरण 'जयभुँडी' निबन्ध सङ्ग्रहमा सङ्कलित निबन्ध हो । यस निबन्धमा निबन्धकारले आफू लाहुरतर्फ यात्रामा निस्कदाको संस्मरण उल्लेख गरेका छन् । वीर नेपाली संसारमै प्रसिद्ध छन् । नेपालीका वीरताको गौरवगाथा इतिहास र वर्तमानमा त्यत्तिकै प्रसिद्ध छ । हामी नेपाली आधा पेट वा एक गिलास पानीको घुट्कोमा पनि बाँच्न सिकेका हुन्छौं ।

निबन्धकार आफू लाहुर अर्थात भारततर्फको यात्रामा निस्कदै गर्दा एउटी बूढी आमै दुइटी केटी लिएर विश्वनाथ धाम निस्केको व्यङ्ग्यात्मक प्रसङ्ग जोडिएको छ । त्यस्तै नेपाली भिरपाखाको पहाडिया कच्ची बाटामा आफूले बस नभेटिएर ट्रकको पछाडि घचेडाघचेड गर्दै हिँडेको प्रसङ्ग पनि यहाँ व्यक्त गर्न खोजिएको छ । नेपाली ताजा साग विदेश पठाएर विदेशबाट डिब्बाका तरकारी भिकाएर खाने नेपाली परम्परलाई यहाँ निबन्धकारले प्रसङ्गमा ल्याएका छन् । पहाडी बाटोमा बडो मुस्किलका साथ रक्सौल पुगेका निबन्धकार रक्सौलमै आफ्ना मामासित भेट भई लाहुरेको व्यथा चर्चा गर्न पुग्दछन् । नेपालको सिमाना काटेर रक्सौल पुगिसकेपछि जे जस्तो कामधन्दा गरे पनि नेपाली बहादुर नेपाली लाहुरे बनेर घर फर्कन्छन् भन्ने अभिप्रायका साथ भन्दछन्- "भनिहाले नि, हाम्रो निमित्त डाँडो काट्यो कि सर्वातिर लाहुर, रक्सौलमा रिक्सा

चलाऊ वा दरभङ्गामा दरबानी गर, मलायामा बुट ठोक कि मणिकर्णिकामा मूर्दा बोक घर गएपछि कमसे कम पाइजामा नफाटुन्जेल तिमि लाहुरे भइहाल्छौं ।” (अर्याल, २०२२ : २३) ।

हामी दुईचार जना नेपाली विदेशिन्छौं तर हामीभन्दा धेरै गुना विदेशीहरू नेपालको शोषण गर्न भित्रिएका हुन्छन् । प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्धमा आफ्नो प्रभुत्व जमाएका वीर नेपालीहरू आज कुल्ली र दरबान बनेर समय बिताएका हुन्छन् । निबन्धकार विदेशमा नेपालीहरूले यस्तो घृणित अवस्था जिउनु परेकोमा अत्यन्त दुःखी र रुष्ट भएका छन् र विदेशतिर जाने मन बिगारेर पुनः स्वदेश फर्किएका छन् ।

यसरी प्रस्तुत निबन्धमा निबन्धकारले वीर नेपालीले विदेशका गल्लीहरूमा गएर अपमानित जीवन जिउन परेको, स्वदेशका ताजा र महत्वपूर्ण चिज विदेश निकास गरेर विदेशी कमसल चिज प्रयोग गर्न भारतमा पुग्नु परेको विशेषता वा लाचारी वा बुद्धपनको पनि चर्चा गरेका छन् । इतिहासमा विदेशीको मुटु थर्काउने नेपाली वर्तमानमा विदेशी घरका नौकर, कुल्ली, दरबान, रिक्सा चालक आदिमा सीमित रहनु परेको अवस्थालाई पनि यहाँ व्यक्त गरिएको छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: प्राकृतिक परिवेश, मौलिकता, पौष्टिकतत्व, विवशता, अतीतको नेपाली वीरहरूको वीरगाथा, प्राकृतिक तत्व र पौष्टिक तत्व चिनौं, बेफवाँकका लाहुरे नबनौं भन्ने परम्परागत स्वाभिमानी भाव व्यक्त गर्नमा प्रस्तुत निबन्ध निकै सशक्त छ । यसका साथै हामीले हाम्रो इतिहास र क्षमता बुझ्न सकेनौं भन्ने वास्तविकताको पनि यहाँ उजागर गरिएको छ ।

तर निबन्धकार रोजगारीको समस्याले पिरोलिएर प्रवासिएका नेपालीको मर्म बुझ्न असफल छन् । मानव जीवनमा ‘बुभुक्षितं किं नकरोति कर्मम्’ भन्ने उक्ति लागु हुन्छन् भन्ने सन्दर्भमा भने निबन्धकारको दृष्टि पुगेको छैन ।

३.३.३. ब्रह्माजीको प्रयोगशालाबाट

यो निबन्ध निबन्धकार भैरव अर्यालको 'जयभुँडी' निबन्ध सङ्ग्रहमा सङ्कलित हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध हो । यस निबन्धमा ब्रह्माजीले कसरी मान्छेको सृष्टि गरे भन्ने प्रसङ्ग लोककथामा आधारित बनाएर लेखिएको छ । मान्छेलाई औँडेखौँडे पृथ्वीलाई सम्म बनाउने जिम्मा दिने उद्देश्यका साथ सिर्जना गर्ने प्रयास गरियो । पहिलो परीक्षणको रूपमा कुखुरा सिर्जना भयो तर दास्रो र तेस्रो प्रयासमा निकै परिश्रमपूर्वक सुन, चाँदी, हिरा, मोती जस्ता विभिन्न वस्तुहरू मिसावट गरेर बनाउने प्रयास गरे पनि प्राण भर्न सकिएन । निर्जीव मूर्ति मात्र रह्यो । चौथो पटकको प्रयासमा रिसाउँदै कुखुराको सूली, खरानी भुसभास जम्मा पारेर औँडेखौँडे मान्छे बनाउने बित्तिकै सजिलै पूरा गरियो । आफैलाई विश्वास नलागेको सृष्टि अपत्यारमै बोल्यो । नपत्याई नपत्याई बोलाएका ब्रह्मा एक्कासी सो मान्छे बोलेपछि 'मरेस्' को श्राप पनि दिइहाले ।

यस निबन्धमा लोककथामा प्रचलित मान्छेको सिर्जना गर्ने ब्रह्माजीका सिर्जनाको प्रसङ्ग उठाइएको छ । ब्रह्माजीका सृष्टिले 'मरेस्' को वरदान पाएपछि कसरी दीर्घायु बनोस् र ? ब्रह्माजीकै यही आशिर्वादका कारण मानिसको पृथ्वीमा जन्मने र मर्ने क्रम जारी छ । मान्छेले मृत्युको वरदान । सृष्टि गर्दाकै दिनदेखि सृष्टिकर्ताकै मुखबाट प्राप्त गरेकोले जन्मदैं मर्दै गरेको हो । यदि यसो नभएको भए मान्छे अजर-अमर बन्थ्यो कि ?

ब्रह्माजीले औँडेखौँडे पृथ्वीलाई सम्प्याउने उद्देश्यका साथ मान्छेको सृष्टि गर्ने क्रम थालेका थिए । पहिलो प्रयोग परीक्षण स्वरूप कुखुरो बन्थो भने दोस्रो प्रयोग र तेस्रो प्रयोग निकै परिश्रमपूर्वक बहुमूल्य धातुको संयोजन गरेर साँच्चै पृथ्वी सम्प्याउने उद्देश्य राखे तापनि मान्छेको प्राण भर्न नसकेपछि रिसको भोकमा कुखुराको सूली र खरानीबाट मान्छेको सिर्जना भएको उदाहरण दिदै शरीर कन्याउँदा छारो उड्नु भनेकै खरानी र सूली निस्कनु हो भन्ने व्यङ्ग्य पनि यस निबन्धमा गरिएको छ ।

यसरी प्रस्तुत निबन्धमा ब्रह्माजीले चाहेर पनि किन हड्ढाकड्डा र सुन्दर मान्छे सिर्जना गर्न सकेनन् भन्ने व्यङ्ग्यात्मक भाव प्रस्तुत गरिएको छ । गहिरिएर हेर्दा शुरुदेखि नै मान्छेको रूपाकृति किन र कसरी त्यस्तो भयो त ? यही हास्यव्यङ्ग्यात्मक भाव प्रस्तुत निबन्धमा व्यक्त गरिएको छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: मानव जीवनमा जन्म र मृत्युको चक्र घुमिरहेको वास्तविक प्रसङ्ग देखाउने सन्दर्भमा निबन्ध प्रभावकारी छ । मानवको शारीरिक संरचना र ब्रह्माजीले मानव सृष्टि गर्दाको यथार्थ प्रसङ्ग पनि यहाँ मिल्दोजुल्दो देखिन्छ । लोकसन्दर्भ र मानव जीवनकाबीच तालमेल मिलाउन सक्नु निबन्धको महत्वपूर्ण उपलब्धि हो ।

तर वर्तमान वैज्ञानिक जमानामा जैविक संरचना अनुसार मानव सृष्टि गर्न शाश्वत सत्यलाई पर सारेकोले वास्तविक तथ्य र निबन्धको कथ्य पक्षमाथि तालमेल मिल्न नसक्नु निबन्धको कमजोरी हो ।

३.४ कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान

३.४.१. मेरो यात्रा : टुकुचादेखि विष्णुमतीसम्म

निबन्धकार कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान नेपाली निबन्धको इतिहासमा सशक्त प्रतिभा हुन् । वि.सं. २००४ सालमा 'भुत्रो लुगा' निबन्ध साहित्य स्रोत पत्रिकामा प्रकाशन गरेपछि निबन्ध क्षेत्रमा उदाएका निबन्धकार पूर्वार्द्धका रचनामा वैयक्तिक, सामाजिक आदि विषयवस्तुलाई मार्क्सवादी चिन्तनमा ढालेर लेखेकाछन् भने उत्तरार्द्धका रचनाहरूमा फ्रायडवादी, अस्तित्ववादी र विसङ्गतिवादी धारालाई आत्मसात गरी निबन्ध रचना गरेको देखिन्छ । उनका निबन्ध सङ्ग्रह **सालिक** (२०२६), **अनाम सत्य** (२०४३), **पाइला आगतमा टेकेर** (२०४३) हुन् । मानवीय जीवनका मूल्य मान्यताहरू, वीर सहिदप्रति श्रद्धा र राष्ट्रिय विभूतिप्रति सम्मान व्यक्त गरेर लेख्नु उनको निबन्धगत वैशिष्ट्य हो । निबन्धकार प्रधानको योगदान नेपाली निबन्धको इतिहासमा संख्यात्मक भन्दा गुणात्मक बढी देखिन्छ ।

प्रस्तुत निबन्ध 'पाइला आगतमा टेकेर' निबन्ध सङ्ग्रहमा सङ्कलित निबन्ध हो । यस निबन्धले काठमाडौंको परिवेशमा बग्ने टुकुचा खोला (प्राचिन नाम/पौराणिक नाम : रुद्रमती नदी) र विष्णुमतीको बगरसम्म आईपुग्न लाग्ने एक डेढ घण्टाको दूरीलाई र त्यसको भौगोलिक परिवेशलाई आधार बनाएका छन् । जनसंख्या वृद्धिसँगै मानव समाजमा देखा परेका विकृति र विसङ्गतिहरू पनि प्रस्तुत निबन्धमा अभिव्यक्त भएका छन् । मान्छेले जतिसुकै उन्नति गरे पनि जतिसुकै सभ्य र ठूलो सम्भक्ने पनि समाजमा विसङ्गति, विकृति र कुरीतिले डेरा जमाईरहेको

स्थितिलाई निबन्धकारले जनाएका छन् । नदी, जलाशय , चौर, चोक आदि सफा र पवित्र राख्नु मानव सभ्यताको प्रतिक हो । मान्छे आफू जतिसुकै सभ्य हुँदै गए पनि यस पक्षमा भन-भन असभ्य हुँदै गएको दुरावस्थालाई यहाँ सङ्केत गरिएको छ । आज विष्णुमतीको बगर र टुकुचाँका किनारहरू मान्छेका घर-घरका फोहर र कुमारी केटीका अस्तित्व जोगाउन व्यस्त छन् । दिक्क लागेका बेला स्वच्छ हुन घुम्दा आनन्द आउनुपर्ने स्थानहरू फोहर र दुर्गन्धले एक मिनेट पनि टिक्न नसकिने अवस्थामा जानु आफैमा दुःख लाग्दो स्थिति हो ।

निबन्धकारले विश्व मानव समाजका ऐतिहासिक पृष्ठभूमि पनि समेट्न पुगेका छन् । विश्वका दुष्ट एवं वितण्डा मच्याउने मानवहरू हिट्लर, काउन्ट ड्राक्युला, बेनेडिक्ट कार्पजे, इवाना र जङ्गबहादुरलाई समेत सम्भेका छन् । आजको मान्छे राजनीति खिचातानीले विछिप्त भएको स्थितिलाई संकेत गर्दै निबन्धकार भन्छन्- “लौ हिंड, यो बगरमा फुल्ने फूल रोपेर विश्व मानचित्रमा राजनीतिक रङ्गले टुक्रा भएको मान्छेको सिङ्गो, सङ्गो चित्र उकास्न रङ्गहीन रङ पोत ।” (प्रधान, २०४३ : ११) ।

इतिहासमा सुसाउँदै बग्ने नदी आज घर-घरमा पुगेको यथार्थलाई यहाँ निबन्धकारले व्यक्त गर्न खोजेका छन्, उनी भन्छन्- “अर्थात्, विष्णुमती त घरघरमा धाराबाटै बगिरहेको छ । अब टुकुचाँ जानु छ भने टुकुचा नै पुग्नु पर्दैन । अब विष्णुमती जानु छ भने विष्णुमती नै जानु पर्दैन । टुकुचा-विष्णुमती त धाराबाट बगिरहेका छन् ।” (प्रधान, २०४७ : १४) ।

काठमाडौं र विष्णुमतीका बगरमा भरिभराउ फोहर र दुर्गन्धलाई सङ्केत गर्दै निबन्धकार भन्छन्- “तर मेरो अमेरिका त विष्णुमती र चोक-चोकमा थुपारिएको रङ्गानको डुङ्गरभित्र कतै दिएको छ । यसकारण कोलम्बसको पाइतालाले खोतलेर निकाल्नु छ ।” (प्रधान, २०४७ : ११) । मान्छेमा जंगली प्रवृत्ति अँगालेकोले घनावस्ती भए पनि जंगल सरह ठान्दै निबन्धकार लेख्छन्- “जङ्गलबाट गाउँ बनेजस्तै शहरबाट शहर हुनलाई पनि शहरभित्रको जंगल छिचोल्नुपर्छ ।” (प्रधान, २०४७ : १३) ।

यसरी प्रस्तुत निबन्धमा मानव समाजका विकृति, विसंगति, प्रदुषण, कुरीति, कुसंस्कार आदिलाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा अभिव्यक्त गरेका छन् । शहरमा बस्ने सभ्यता र संस्कृतिका बाहक ठानिनेहरू सभ्यताको नाममा भन-भन असभ्य हुँदै गएको यथार्थलाई पनि यहाँ निबन्धकारले अभिव्यक्त गरेका छन् ।

उपलब्धि र सीमाहरू: महानगरीय क्षेत्रका मानिसहरू सभ्यताका नाममा असभ्य बन्दै गएको वास्तविक तथ्य उजागर गर्न निबन्ध निकै सशक्त छ । यस निबन्धले वातावरणीय सरसफाइको चेतना अभिवृद्धि गर्न पनि निकै प्रभावकारी छ ।

तर निबन्ध मानव जगतका केवल नकारात्मक पक्षहरूतर्फ केन्द्रित भएको छ । यस धर्तीमा केवल बोकासो, इदिउनमिन, ड्याकुला जस्ता हिंस्रकमात्र होइन बुद्ध, गान्धी जस्ता सन्त पनि छन् । त्यतातर्फ आँखा चिम्लनु निबन्धको कमजोरी पक्ष हो ।

३.४.२. पाइला : आगतमा टेकेर

प्रस्तुत निबन्ध निबन्धकारको आफ्नो निबन्ध सङ्ग्रह- 'पाइला : आगतमा टेकेर' (२०४७) मा सङ्कलित निबन्ध हो । यस शीर्षकलाई दुई खण्डमा बाँडेर प्रस्तुत गरिएको छ । यस निबन्धमा यस धर्तीमा सभ्यताको विकाससँगै पाइला-पाइला थपिएर वा टेकिएर नै यहाँसम्मको अवस्था आईपुगेको हो । आदिम युगका मानिसहरूका विकास र सभ्यताका पाइला-पाइला अगाडि बढेर आजको मान्छे, यहाँसम्म आइपुगेको वास्तविकतालाई यहाँ प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ । निबन्धकार लेख्छन्- "पाइला उठ्छ, मान्छे हिँड्छ, पाइला हिँड्छ मान्छे बढ्छ, पाइला बढ्छ एक उष्किने डाम बस्छ । बाँध, पानी, मिल, घर, गाउँ, शहर जम्मै सभ्यता आविष्कार, जम्मै सृष्टिहरू, पाइलाले कुल्चेर बनेका पाइलाका खत हुन्- सभ्यताको नाउँमा स्वीकृति पाएर उभिएका छन् जीउभरी ।"

निबन्धकार ग्रीक र युनानका सभ्यता र संस्कृतिका पाइला-पाइला चर्चा गर्न पुग्छन् । पाषाण युगका विकसित मान्छेका पाइला, जङ्गली मान्छे पाइला अगाडि बढेर नै आजको मान्छे यस स्थितिमा आइपुगेको हो । पाइलाले टेकेर नै भ्याङ्ग, बगर, जङ्गल आदि मानव बस्तीमा परिणत भएका हुन् । मिश्रको सभ्यता, मेसोपेटामियाको सभ्यता, भारत वर्षका सभ्यता सबै मानव पाइलाकै प्रतिफल हुन् । सभ्यताको विकासमा विगतका महान् व्यक्तित्व पाइला नै आगतका प्रतिफल हुन् । जराथ्रुस, बुद्ध र कन्फुशियसलाई निबन्धकारले तीन सभ्यताका रूपमा हेरेका छन् । वेद, जिन्दावेस्ता र धम्मपदका पाना पल्टिएर नै आगतका पाइला अगाडि बढेका छन् ।

जगविना घर बलियो बन्दैन भनेभैँ विगतका दरिला पाइला वर्तमानका प्रतिफलका उदाहरण हुन् । विगतमा पूर्व र पश्चिमका महान् व्यक्तित्वका पाइला र वर्तमानका उपलब्धिहरू एकअर्कासँग सम्बद्ध छन् । आगतमा टेकेर विगतका पाइलाहरूको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि खोतल्ने कार्य यहाँ गरिएको छ । हामीले आफ्नो इतिहास भुल्नु हुँदैन । हाम्रा महान पूर्वजहरूका उपलब्धिहरू नै वर्तमान हो । उनीहरूका पाइला-पाइला मिलेर नै वर्तमानको सम्पन्न समाज सिर्जना भएको हो । चाहे पूर्वीय हुन् वा पश्चिमा सबैका सबै उपलब्धि ती महान् व्यक्तित्वका दरा पाइला हुन् । उनी नभएको भए हाम्रो अवस्था सम्भव थिएन । प्राचीन युनानका कौशिल बाउल होऊन वा प्राचीन पाषाण युगको विकसित मान्छे क्रोमेमानव होऊन सबका सब पाइलै पाइलाका प्रतिफल हुन् । फारसका सुधारक र महान् धर्म संस्थापक यी सबैको प्रतिफल नै वर्तमान हो ।

निबन्धकार स्वच्छन्तावादी धाराको प्रमुख वैशिष्ट्य -“विगत तर्फ फर्क” (Back to Past) को मूल मर्मलाई समेट्ने प्रयास गरेका छन् । विगतका पाइलाहरूको मूल्याङ्कन आगतमा टेकेर गरिरहँदा वर्तमानका हामी विगतकै उपलब्धि मात्र रहेछौ । विगतका ती दरा पाइला नभएको भए वर्तमानको उपलब्धि सम्भव थिएन भन्ने अभिप्राय पनि यहाँ प्रस्तुत गर्न खोजिएको छ । निबन्ध संक्षिप्त भैकन पनि वर्तमानका मूल भाव , बिम्ब बोक्न निबन्ध निकै सशक्त रहेको अनुभव हुन्छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: मानिसका सभ्य जीवनका गतिविधिलाई विगतदेखि वर्तमान सम्मको समय साक्ष्यका आधारमा निबन्धकार अगाडि बढेका छन् । मानव सभ्यता क्रमिक विकासको परिणाम हो भन्ने तथ्य प्रस्तुत गर्न यो निबन्ध निकै सशक्त मानिन्छ ।

तर मानव सभ्यताका अतीतका पक्ष र सन्दर्भ खोतल्दा निबन्धकारको अभिव्यक्ति अत्यन्त बौद्धिक र कलात्मक भएको हुँदा सामान्य पाठकका लागि दुरूह बन्न सक्छ । प्रस्तुत सन्दर्भ यस निबन्धको कमजोरी मानिन्छ ।

३.४.३. आस्थाको द्वीपमा मान्छे

आस्थाको घौरालीमा उभिएर मात्र मान्छे बाँचेको हुन्छ । यही आधारका साथ प्रस्तुत निबन्ध रचना गरिएको छ । आस्था विनाको मान्छे नै हुन नसक्ने अवस्थालाई इङ्कित गर्दै मान्छेलाई निर्बल सावित गर्दछन् । वास्तवमा सबल भएर पनि साँच्चिकै कोही निर्बल छ भने त्यो मान्छे नै हो । (प्रधान, २०४७ : ७३) ।

आस्थामा निर्भर भएर बाँच्नु पर्ने मान्छेको बाध्यता छ । विनाआस्था मानव जीवनको कल्पना प्रायः गर्न नसकिने अवस्थालाई संकेत गर्दै निबन्धकार अगाडि भन्दछन्- “उसलाई बाँच्ने अवस्थाको घौराली चाहिन्छ । त्यो घौराली भगवान पनि हुन सक्छ, मान्छे पनि अरु केही पनि तर कसैप्रति विश्वास नराखी, कसैप्रति आस्थावान् नभई ऊ एक पल पनि टिक्न सक्दैन ।” (प्रधान, २०४७ : ७३) ।

मान्छे कुनै न कुनै आस्थामा टेकेर बाँचेको छ । ईश्वर, मान्छे, राष्ट्र, राष्ट्रियता आदि आस्थाका प्रतीक हुन सक्ने संभाव्य स्रोतहरू हुन् । आस्थाका स्रोतविनाको मान्छेको अस्तित्व असम्भव भएकोले नै निबन्धकार मान्छेलाई निरीह प्राणीको रूपमा हेर्दछन् । अनि अगाडि निबन्धकार व्यक्त गर्दछन्- “निस्सन्देह मान्छे भन्नु नै एउटा आस्था हो । एउटा विश्वास, एउटा सङ्कल्प र एउटा संस्कार हो । जतिसुकै आपत-विपत्, समस्या, सङ्कटमा पनि उसलाई आस्थाले दरो हुन बल दिन्छ, विश्वासले धैर्य गर्न साहस दिन्छ, सङ्कल्पले स्थिर रहन आँट दिन्छ, अनि संस्कारले आफै हुन सम्मोहन दिन्छ ।” (प्रधान, २०४७ : ७४) ।

मान्छे र आस्थालाई पर्यायका रूपमा हेर्दै मान्छेको विश्वास, सङ्कल्प, संस्कार आदिका रूपमा आस्थालाई दाँजेका छन् । मान्छेको आस्थाको धरोहर प्रायः ईश्वर नै हुन्छ । आस्थाको धरोहर भक्तिकानासाथ मान्छेको पनि कल्पना गर्न नसकिने तर्क निबन्धकारको छ । ईश्वरसँग मान्छे बाँचेको छ भने मान्छेसँग ईश्वर पनि । यसैले मान्छेको अस्तित्वसँगै भगवानको अस्तित्व समेत गाँसिएको सन्दर्भलाई अगाडि सार्दै निबन्धकार लेख्छन्-

“अकस्मात कसैले एकपल्ट सोधेका थिए-

भगवान कहिले मर्छ ?

जवाफमा मैले भनेको थिएँ-

जब मान्छे मर्छ ।”

निबन्धकारले मान्छेका आस्थाको धरोहर ईश्वर कहिल्यै नमेटिने, नअर्थिने, रोमाञ्चकीय हुँदा र रहस्य नै व्यामोहित गर्ने मन्त्रलाई ईश्वर ठान्दछन् । यो रहस्य खुलेमा ईश्वरको आस्था हराउने र मानिस समेत हराउने धारणा व्यक्त गरेका छन् ।

यसरी प्रस्तुत निबन्धमा मानिसलाई आस्था नै आस्थाको विनम्रताभिन्न पुरिएर शिर ठाडो गर्न नसक्ने बोभसम्म उचाल्न नसक्ने विरक्तिले अनास्था हुर्काउन खोजे पनि आस्थाको महाभेलमा एउटा द्वीप भित्र तैरिएर बाँचेको अवस्था मानिसको छ, भन्ने आशयका साथ प्रस्तुत निबन्ध समाप्त भएको छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: मानव जाति आस्थै आस्था र विश्वासका आधारमा बाँचिरहेको छ । मानव जीवनको मुख्य सार आस्थामा छ । आस्थाको प्रतीक नै मानव जाति हो । दैनिक मानव जीवनमा देखा परेका विश्वास, संस्कार र सङ्कल्पका यथार्थ कोट्याउने सन्दर्भमा निबन्ध निकै सशक्त छ ।

मान्छेलाई आस्थाको प्रतीकमात्र ठानिएको मानवजस्तो चेतनशील प्राणीभित्रका चेतना बौद्धिक चमत्कार प्राविधिक क्षमता जस्ता कुराहरूको उपहास गरेर मानव जीवनलाई सीमित घेरामा थुन्ने प्रयास गर्नु प्रस्तुत निबन्धको कमजोरी हो ।

३.५ गोविन्दराज भट्टराई

३.५.१. यो देशमा लेखेर आखिर के हुन्छ ?

निबन्धकार डा. गोविन्दराज भट्टराई पेशाले प्राध्यापक हुन् । उनका वर्तमानसम्म **एक्लै-एक्लै-एक्लै** र **विश्वविद्यालयमा अग्निपूजा** (२०६१) नामक दुईवटा निबन्धात्मक कृति प्रकाशित भएका छन् भने उनका उपन्यास, कथा, बालकथा, समीक्षा र अनुवादका थुप्रै कृति प्रकाशित देखिन्छन् । समसामयिक विषयवस्तुमा केन्द्रित रही सामाजिक र नैतिक सुधारका लागि आग्रह गर्ने निबन्धकारका कृतिहरू चिन्तनपरक र सुधारवादी छन् । ‘विश्वविद्यालयमा अग्निपूजा’ प्रस्तुत सङ्ग्रह आफ्नै शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभागमा गुरुपूर्णिमाको पूर्व सन्ध्यामा भएको अग्निकाण्ड र त्यसको विषयवस्तुमा आधारित छ । यस निबन्ध सङ्ग्रहमा विभिन्न भाव-बिम्ब

बोकेका २१ ओटा निबन्धहरू छन् । ती मध्ये- 'यो देशमा लेखेर आखिर के हुन्छ ?' पनि एउटा हो ।

प्रस्तुत निबन्धमा हत्या, हिंसा, आतङ्क र वर्बरताले पूर्ण यस देशमा सच्चा र स्पष्टवादी लेखकले लेख्नुको कुनै औचित्य नरहेको र यसै सन्दर्भलाई आधार बनाएर कोषराज न्यौपानेले सार्वजनिक रूपमा सङ्कटकालभरि नलेख्ने संकल्प गर्नुको साथै व्यवहारमा पनि लागू गरेको एवं शैलेन्द्र साकार कविता साधनामा लामो कालखण्ड बिताए पनि नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा नियुक्त हुन नसकेको भोकमा नेपालै छाडेर अमेरिका पसी यो देशमा लेखेर केही हुँदैन भन्ने धारणा व्यक्त गरेको प्रसङ्ग उल्लेख गरेका छन् ।

नेपालमा दिनहुँ जस्तो देखिने हत्या, हिंसा, मानवअधिकारको हनन जस्ता घटनाले भावुक लेखकहरू प्रताडित छन् । अर्कोतर्फ स्पष्टरूपमा वास्तविकता खोल्न चाहने लेखक, पत्रकारहरू हत्या र हिंसाको शिकार बन्दछन् । यस्तो स्थितिमा लेख्नुभन्दा नलेख्नु नै हितकर हुन्छ । लेखाइ के हो त ? निबन्धकार भन्दछन्- "लेख्नु भनेको शब्दको शक्तिलाई आफ्नै मुटुले छामेर हेर्नु हो । लेख्नु भनेको कलमले अरुलाई हल्लाउनु हो । अरु हल्लिएको देखेर आफै मनमनै दङ्ग पर्नु हो । इतिहास बनाउनु हो । सत्यलाई कलात्मक ढङ्गले सुरक्षित गर्नु हो ।" (भट्टराई, २०६१ : ६५) ।

लेखेर केही न केही मूल्य मान्यता कायम रहोस् भन्ने मान्यता एकथरीको छ तर कतिपय लेखकहरू लेखेर साध्य हुनुपर्दछ । बर्षौं लेख्ने लेखकको राष्ट्रले मान्यता दिन सकोस् मूल्य रहोस् भन्ने चाहन्छन् । लेख्नु आत्मप्रकाशनका लागि र सिर्जनात्मक अभिव्यक्तित्वको सुरक्षाका लागि हो । यस क्रममा कतैबाट केही प्राप्त भए ठीकै भो अन्यथा पनि केही मतलब छैन भन्ने विचार लेखकको छ तर कोषराज न्यौपानेले सार्वजनिक गरेर नै कलमलाई चीर निद्रामा पारेको अनि शैलेन्द्र साकार अवमूल्यनको शोकमा विदेश पलायन भएको सन्दर्भलाई पनि यहाँ अगाडि सारिएको छ ।

अतः मानिसका प्रतिभा र योगदानको मूल्याङ्कन नहुने यस देशमा गतिला साहित्यकारहरू पनि कलम थन्काएर बस्ने निर्णयमा पुगेको वा लेखकहरूमा नैराश्य आएको वास्तविक सन्दर्भलाई उल्लेख गर्दै स्वतन्त्र लेखकहरू मृत्युदण्डसम्म पुग्नु पर्ने परिस्थितिले

लेखनको औचित्यमाथि प्रश्न चिह्न खडा भएको वास्तविकता पनि यहाँ उल्लेख गर्न खोजिएको छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: प्रस्तुत निबन्धले नेपाली परिवेश र यसको परिधिमा देखापरेका तमाम विकृति र विसङ्गतिलाई कलात्मक पारामा चित्रण गरेको छ । बौद्धिक वर्गका स्वाभिनी लेखकले युग जीवनका उहापोह पोखेर आत्म हलुङ्गो पाछिन् भन्ने भाव भारा अभिव्यक्त गर्ने सन्दर्भमा निबन्धमा निकै जल्दाबल्दा अभिव्यक्तिहरू आएका छन् ।

तर 'जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरियसी' आशय व्यक्त गर्नुपर्ने विद्वत् व्यक्तित्वको कलम देशलाई तुच्छ ठान्नुका साथै निराशावादी स्वर लहरीमा तरङ्गित हुनु प्रमुख कमजोरी हो ।

३.५.२. विश्वविद्यालय अग्निपूजा : सन्दर्भ पवित्र गुरु पूर्णिमा

प्रस्तुत निबन्ध निबन्धकार डा. गोविन्दराज भट्टराईको 'विश्वविद्यालयमा अग्निपूजा' नामक निबन्ध सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित निबन्ध मध्ये एक प्रमुख निबन्ध हो । यस निबन्धमा निबन्धकारले आफ्नो जीवनको नजिकैबाट छामेका घटना वस्तुहरू अधिकांश रूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयसँग सम्बन्धित जनाएर लेखिएको छ । प्रस्तुत निबन्धमा वि.सं. २०६० असार २७ गते त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय शिक्षा विभागमा गुरु पूर्णिमाको पूर्व सन्ध्यामा गरेको आगलागीको प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ । देशका शैक्षिक संस्थाहरूमा आगजनी गरिएका महत्वपूर्ण प्रसङ्ग पनि यहाँ उल्लेख गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

निबन्धकारले निबन्धको सुरुमा अग्निपूजाको महत्त्व अग्निपूजाको ऐतिहासिक महत्त्वका साथै अलेकजेन्डरका राँका र चङ्गेज खौका पुलाहरूको प्रसङ्ग पनि यस निबन्धमा चर्चा गर्दै विश्वविद्यालय स्तरमा महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालयबाट त्रिभुवन विश्वविद्यालयको अंग्रेजी केन्द्रीय विभाग, रत्नराज्य लक्ष्मी क्याम्पस, त्रि.वि. छापाखाना, स्टोर र गान्धी भवन समेत जलेका थिए । यी आगलागीका साथै सेलाउन नपाउँदै गुरु पूर्णिमाको पूर्व सन्ध्यामा शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभागका विरोधीहरूले आगलागी काण्ड मच्चाएका थिए । यस सन्दर्भमा पुग्दा निबन्धकारले आगलागीको प्रकृति विद्यार्थीको क्रियाकलाप, जिन्दावाद र मुर्दावादका नाराहरू अग्निपूजाका विद्यार्थीको स्थिति आदि पक्षलाई पनि निबन्धकारले व्यङ्ग्य गरेका छन् । विद्यार्थीले शिक्षकप्रति गरेका गाली गलौजलाई निबन्धकारले भजन कीर्तनको संज्ञा दिएका छन् ।

शिक्षकको खुट्टा भाँच्छौँ भाँच्छौँ भनेकालाई निबन्धकारले कुर्चीको खुट्टा भाँच्छौँ भनेका रहेछन् भनेर व्यङ्ग्य गरेका छन् । त्यहाँ भएको आगलागी घटनालाई निबन्धकार यसरी व्यक्त गर्दछन्-

“गुरु पूर्णिमाको अघिल्लो दिनको त्यो भयावह अनुश्रुतान । प्रमुखको कोठामा पुगेर मेध्य हुन्थ्यो, त्यहाँ मात्रै त्यो फूलपाती हुन्थ्यो । त्यहाँको अँगार पोलेर तिलकपाती लगाउनु पर्थ्यो । त्यसैले हाम्रा अग्निपूजकहरूले त्यो अनुष्ठान पनि राम्ररी पूजा गरे । प्रमुखको कोठामा पेट्रोल छर्केर अग्निदेव छोडेपछि त्यो पनि पूरा भयो । करिब २५ सय विद्यार्थीहरू र तिनीहरूका शिक्षक र विद्यार्थीलाई तिलक लगाउन पुग्ने अँगार जम्मा भयो । पवित्र भस्म दल्न पुग्ने खरानी भयो ।” (भट्टराई, २०६१ : १३) ।

यसरी निबन्धकारले ज्ञानार्थ गर्न जाने सरस्वतीको मन्दिरमा भएको यस्तो अग्निकुण्डको व्यङ्ग्यात्मक रूपमा आलोचना गर्दै स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन, प्राध्यापक संघ आदिबाट गरिएको निन्दालाई गल्तीको रूपमा लिँदै यस्ता क्रियाकलापलाई गल्ती भन्ने हो भने विद्यार्थीमा निराश आउन सक्छ, तैपनि निबन्धकार व्यङ्ग्य गर्दै निबन्ध टुङ्ग्याउन पुगेका छन्- “हाम्रो विद्यार्थी जगत यसबाट निराश हुने छैनन् । उनीहरू विचलित हुने छैनन् र प्रमिथसको आगो खल्तीमा र पेट्रोलको जर्किन भोलामा च्यापेर जीवनको अनन्त यात्रामा हिंडिरहेछन्, हिंडिरहने छन् ।” (भट्टराई, २०६१ : १५) ।

उपलब्धि र सीमाहरू: स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरू आफूले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क उपर खनिँदै अङ्ग्रेजी केन्द्रीय विभागमा गरेको आगजनीलाई व्यङ्ग्यात्मक पारामा अभिव्यक्त गर्ने सन्दर्भमा यो निबन्ध निकै सशक्त छ । आगजनीको भयावह परिदृश्यलाई निकै सभ्य ढङ्गबाट व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा प्रस्तुत गर्नु नै प्रस्तुत निबन्धको महत्तम उपलब्धि हो । तर व्यङ्ग्य गर्न तमिस्रएका निबन्धकारको कलम केही धर्मराएको छ । निबन्धकार गलत क्रियाकलापलाई खुलेर विरोध गर्न हिचकिचाएका छन् । यो नै निबन्धको कमजोर पक्ष मान्न सकिन्छ ।

३.५.३. अनन्त पीडाहरूको भुमरीमा

समसामयिक विषयवस्तुप्रति चिन्ता, आक्रोश, विरोध, व्यङ्ग्य समेत व्यक्त गर्ने निबन्धकार डा. गोविन्दराज भट्टराईको निबन्ध सङ्ग्रह विश्वविद्यालयमा अग्निपूजा नामक ग्रन्थमा सङ्कलित निबन्ध हो- 'अनन्त पीडाहरूको भुमरीमा' यस निबन्धमा द्वन्द्वकालमा चलेका हत्या, हिंसा, आतङ्कका समाचारहरू यत्रतत्र प्रकाशित भैरहँदा एउटा सचेत देशभक्त व्यक्तिमा परेका पीडाको प्रभाव उल्लेख गर्न खोजिएको छ ।

द्वन्द्वकालमा हत्या लगायतका विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट सुनिएका हृदय विदारक समाचारहरूलाई निबन्धकार लेख्दछन्- “तस्विर हेयो कहालिएर रोइरहेका बुढीआमाहरू देखिन्छन् । मुर्च्छा पर्ने लागेका बाबुहरू देखिन्छन् । अधिल्लिर छोराहरूको शव दनदनाइ रहेको हुन्छ । ती भन्दा भयावह दृश्यमा बाईस पच्चीसका महिला बेहोस भएर लड्ने आँटेका हुन्छन्, कसैले तिनीहरूको शरीर थामिरहेको हुन्छ वा नथामिएर लडेकै हुन्छन् । ती भन्दा हृदय विदारक दृश्यमा ती आमाहरू भर्खरैका दिवंगत पतिको सम्भनामा बर्लक्कबर्लक्क आँसुको ढिक्का लडाइरहेका हुन्छन्” (भट्टराई, २०६१ : ७१) ।

नेपालजस्तो शान्ति क्षेत्र घोषित भएको देशमा आर्मी, प्रहरी, सशस्त्र युद्धरतहरूले जसले सक्यो उसैले हत्या, हिंसा र आतंक मच्चाएर देशलाई नै अत्यन्त पीडादायक स्थितिमा पुऱ्याएको परिस्थितिलाई निबन्धकारले कारुणिक रूपमा अगाडि बढाएका छन् । यस्ता समाचारहरूले मानवीय समवेदना उम्लेर आउनुका साथै भावुक लेखकका कलमका मसीसमेत सुक्दछन् भन्ने सङ्केत यहाँ गर्न खोजिएको छ । अनेक आशाका त्यान्द्रा लिएर देशभित्र बाँचिरहेका गरीब नेपालीको जीवनलाई कस्तो अँध्यारो सुरुडमा बदलिदिने त्यो युद्धकाल नेपाल र नेपालीको महादशा नै बनेको थियो । एउटै प्रकृतिको गोली प्रहार, खुकुरी, भडप आदिबाट मृत्यु भए पनि त्यो युद्धकालमा एउटै नेपाली जातिका मृत्युलाई निबन्धकार यसरी लेख्दछन्- “मृत्यु पनि तीनवटा रूप लिएर अवतरित हुन्छ । एउटा सिपाही वा आर्मी मर्दा उसलाई वीरगति प्राप्त हुन्छ । एउटा राजनैतिक कार्यकर्ता समाप्त हुँदा स्वर्गीय बन्दछ । माओवादी सकिँदा उसको मृत्यु हुन्छ । गोली उनै हुन्, बन्दुक उनै, भडप र प्रहार उस्तै दर्दनाक, नागरिकता एउटै जीवन र जगतलाई हेर्ने रहर उस्तै, मृत्यु भय उस्तै तर मार्नेहरू र जोगाउनेहरूका बीचको द्वन्द्वले मृत्यु निरन्तर भएका छन्” (भट्टराई, २०६१ : ७२) ।

निबन्धकार मृत्युलाई यसरी अलग-अलग प्रकृतिमा राखेकोमा व्यङ्ग्य गर्दै भन्छन्- कतै सरकारले नै मृत्यु पश्चात तीन भिन्न क्षेत्रमा आदेश गर्दछ होला । नेपाली नागरिकहरूमा उत्पन्न भय, अविश्वास, निराशा आदिको स्थितिलाई निबन्धकारले मार्मिक चित्रण गरेका छन् । मान्छे जस्तो विवेक चेतनाको वरदान प्राप्त प्राणीमा पनि यस्तो स्थिति देखा परेकोमा निबन्धकारको कलम नै निराश बनेको देखिन्छ । निबन्धकार जताततैको भताभुङ्ग स्थितिलाई अंग्रेजी कवि म्याथ्यु आर्नोल्डको कवितांश उद्धृत गर्दै निर्दोष सैनिकहरू झडपमा उत्रिएको स्थिति चित्रण गर्न पुगेका छन् । यसरी प्रस्तुत निबन्धमा निबन्धकारले द्वन्द्वकालमा नेपाली जनताले भोगेका दुःखद अवस्थाहरूको चित्रण गर्दै नेपाली जनता हत्या, हिंसा, अपहरण, घाइते आदि जघन्य अपराधहरूका कारण अनन्त पीडा सहेर बाँच्नु परेको विवशता नेपाली जनता अनन्त पीडाको भुमरीमा बाँच्नु परेको अवस्था यहाँ चित्रण गरिएको छ ।

उपलब्धि र सीमाहरू: द्वन्द्वकालमा चलेका देशभित्रका हत्या, हिंसा र आतङ्कका गतिविधिलाई हृदयविदारक ढङ्गबाट प्रस्तुत गर्न निबन्ध निकै सशक्त छ । जनयुद्धका हाम्रो देश गाउँ शहरका विभिन्न क्षेत्रहरूमा घटेका घटनाहरूलाई जस्ताको तस्तै चित्रण गर्ने प्रयास यहाँ गरिएको छ । निबन्ध पढ्दै जाँदा जनयुद्धका ती घटनाहरू हाम्रा आँखा अगाडि नाचिरहन्छन् । प्रस्तुत निबन्धले पाठकलाई द्वन्द्वकालका वास्तविक घटनातर्फ डोर्‍याउन सफल छ ।

निबन्धकारमा अविश्वास निराशा र कुण्ठाको स्थिति सिर्जना भएको छ । मानव जीवनका विवशता र कुण्ठाहरू उद्धृत गर्दै निबन्धकार बढी निराशावादी देखिन्छन् । निबन्धकारमा आशाका किरणहरू शून्य छन् । विसङ्गतिवादी चिन्तनतर्फ निबन्ध बढी केन्द्रित छ । युद्ध हत्या हिंसाबाट पनि आशावादी किरण सञ्चार गरेर सकारात्मक पक्षतर्फ लैजान निबन्धकार असफल छन् ।

३.६ सिर्जनात्मक पत्रमा प्रस्तुत निबन्धप्रति आत्मसमीक्षा

३.६.१. निबन्ध विधा लिनुका कारण र निबन्ध लेखनमा आफ्नो पृष्ठभूमि

मेरो साहित्यिक यात्राको आरम्भ कविताबाट भएको हो । अध्ययनका साथै लेखन कार्यलाई निरन्तरता दिँदै जाँदा मेरो लेखनी कविताबाट साहित्यिक अन्य विधातर्फ पनि विस्तार हुँदै गयो । त्यसै क्रममा मेरो रुचि निबन्ध लेखनतर्फ मोडियो । विशेषतः : निबन्धमा आफ्ना

विचार, धारणा, अनुभूतिका साथै समाजका यावत घटना र प्रसङ्गहरूलाई स्वतन्त्र किसिमले पाठकसामु प्रस्तुत (अभिव्यक्त) गर्न सकिने भएकाले म निबन्ध लेखनतर्फ आकर्षित भएको हुँ ।

वि.सं. २०५१ सालदेखि मैले निबन्धको क्षेत्रमा कलम चलाउन थालेको हुँ । सिर्जनाको दृष्टिले २०५१ सालतिरबाट मैले निबन्ध लेख्न थाले पनि प्रकाशनको निमित्त भने लामै समय कुर्नु पर्‍यो । निबन्ध लेख्न थालेको लगभग १३ वर्षपछि मात्र मेरो निबन्धले प्रकाशित हुने अवसर पायो । लेखनका दृष्टिले मेरो पहिलो निबन्ध 'मनको सङ्घार वरिपरि' हो । तत्कालीन समयमा उत्पन्न विचार र परिवेशलाई मैले त्यस निबन्धमा समावेश गरेको थिएँ । परिपक्वता हासिल नगर्दै र गरिसकेपछि स्वतः भिन्नता हुन्छ नै । प्रकाशनका दृष्टिले मेरो पहिलो निबन्ध 'महादेव उत्तानो परे' हो, जुन वि.सं. २०६४ को 'फित्कौली' अङ्क- १३ मा प्रकाशित भएको छ । त्यसपछि फित्कौलीकै विविध अङ्क र शब्दाङ्कुरमा गरी मेरा लगभग एक दर्जनभन्दा बढी निबन्धहरू प्रकाशित भएका छन् भने करिब तीन दर्जन निबन्धहरू अप्रकाशित अवस्थामा मसँगै सुरक्षित रहेका छन् । यस सङ्ग्रहमा समावेश गरिएका निबन्धहरू सिर्जना पत्र लेखनकै क्रममा रचना गरी समावेश गरिएको छ ।

समाज, राष्ट्रदेखि अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा देखा परेका विश्वयुगीन बेथितिहरूप्रति पनि लक्षित हुने मेरा निबन्धहरू विशेषतः हास्यव्यङ्ग्य निबन्धका कसीमा दरिने मैले ठानेको छु । यद्यपि म निबन्धको सिकारू लेखक हुँ । त्यसो भएको हुँदा हास्यव्यङ्ग्यकै स्तर छुन सक्ने वा नसक्नेमा भने आफै हुक्क हुन सकेको छैन । तर प्रयत्नरत भने म रहेको छु ।

अन्त्यमा, यस शैक्षिक प्रयोजनका निमित्त प्रस्तुत हुने मेरा यी निबन्धहरू निर्देशकज्यूको उचित सल्लाह, सुझाव र निर्देशन पाएर अझ परिस्कृत र परिमार्जित हुने आशासाथ प्रस्तुत गरेको छु ।

३.६.२ प्रस्तुत निबन्धहरूको आत्मसमीक्षा

यो सङ्ग्रहमा समाविष्ट सबै निबन्धहरूको अलग-अलग समीक्षा नगरी क्रमशः एकमुष्ट रूपमा गरिएको छ ।

प्रस्तुत निबन्ध 'मनको छाल पोख्न खोज्दा' मा मन फुकाएर लेखनका लागि विभिन्न अवरोधहरू रहेको कुरालाई व्यक्त गर्न खोजिएको छ । म यस निबन्धमा साहित्यमा आएको विकृतिप्रति रुष्ट देखिएको छु । शुरुमा सबैलाई आफ्नो रचना प्रकाशित नभएकोमा यस्तै

भावहरू आउनु स्वाभाविकै हो । मूलतः आफ्ना मनका भाव पोख्न नपाएकोमा समालोचकप्रति बढी पूर्वाग्रही देखिए पनि राजनैतिक र सामाजिक विकृतितिर पनि निबन्ध छोडिएको देखिन्छ । बरिष्ठ कहलिएपछि जसो गरे पनि हुने प्रवृत्ति राजनीतिमा मात्र होइन साहित्यमा पनि रहेको वास्तविकतालाई औल्याउने प्रयत्न यसमा गरिएको छ । रेख, अल्नो, गुहु जस्ता स्थानीय (समालोचकहरूद्वारा भन्ने गरिएको ग्राम्य दोषयुक्त) भाषिकाको प्रयोग गरिनु यस निबन्धको मुख्य कमजोरी हो । हास्यव्यङ्ग्य र व्यङ्ग्यको उचित सन्तुलन निर्वाह गर्न नसक्नुलाई पनि कमजोरी नै मान्नु पर्छ ।

‘टोपी’ यस सङ्ग्रहको अर्को निबन्ध हो । यसमा भने हास्य र व्यङ्ग्यका भिल्काभिल्की भेट्न सकिन्छ । टाउको जस्तो सर्वोत्तम अङ्गमा धारण गरिने भएर यसको महत्व बढेको भए पनि अचेल घट्न थालेको प्रसङ्ग ल्याइएको छ । मगज पनि टाउकामै हुने भएकाले टोपी नै नलगाएको मान्छेलाई पनि टोपीवाल भनिएको छ । किनभने घमण्ड तथा मपाइँत्व जस्ता अदृश्य टोपी र बिके, ढाका, मखिबुट्टे जस्ता दृश्य टोपीमा अन्तर छ । हाल आएर बलभद्र, अमरसिंह गङ्गालाल आदिका जस्ता टोपी लगाउन सक्ने व्यक्तिहरू कोही नभएको कुरा पनि औल्याइएको छ । बाहुनले टुप्पी नभएको टाउको जोगाउन र ठाउँ अनुसार भएको टुप्पी नदेखाउनका लागिसेमेट टोपी चाहिने कुरालाई लघुरुद्रीको प्रसङ्ग उठाएर व्यङ्ग्य गरिएको छ । पहिले सरकारी कार्यालयमा अनिवार्य लगाउनु पर्ने टोपी पछि गएर अनिवार्य नबनाउनुमा कर्मचारीको घुस्याहा प्रवृत्ति हो भन्ने तर्क टोपीको माध्यमबाट गर्न खोजिएको छ ।

‘विश्वास’ यस सङ्ग्रहको तेस्रो निबन्ध हो । भरको समानार्थीका रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजिएको विश्वास मानिसमा असाध्यै कमजोर तवरले रहेको कुरा यस निबन्धमा व्यक्त गर्न खोजिएको छ । विश्वास कम भएको वा हुँदैन नभएको कारणले मान्छेले कसम खाने कुरालाई यहाँ व्यङ्ग्यात्मक रूपले चर्चा गरिएको छ । वर्तमानमा जो कोही पनि कसैको विश्वासमा पर्न नसकेको कुरा यहाँ प्रष्ट पारिएको छ । अहिलेको युगमा अत्यन्त विश्वस्त हुनु पर्ने प्रेमीप्रेमिकाहरू पनि अविश्वासी भएको कुरा दर्शाउन खोजिएको छ । मुठी कसेर शपथ खाएका नेताहरूलाई पनि च्वास्स घोच्ने सुइरो बनेको छ, यो निबन्ध । व्यङ्ग्यको दह्रो बाण प्रहार गर्नु पर्नेमा त्यो स्तर पक्रन नसक्नु यस निबन्धको कमजोरी देखिन्छ ।

‘बोकाको मन’ निबन्धमा मानिसको हिंस्रक प्रवृत्तिलाई औल्याउन खोजिएको छ । यतिमात्र होइन उसका कामुक र अनुशासनहीन चरित्रको तीखो निन्दा गरिएको छ यस निबन्धमा । केही छिनलाई निबन्धकारको मन बोकाको टाउकोभित्र हुन्छ । बोको भएर उसको अनुभव प्रस्तुत गरिएको छ यसमा । साँच्ची बोकाले भने भैं मान्छेका दाम्लोमा नपर्ने हो भने बोकाहरू मिलेरै बस्थे होला । तर मान्छे भने कसैले नबाँधेर स्वतन्त्र छाडिदिँदा पनि अनुशासनमा रहन सकेको छैन । मांसाहारी प्रवृत्तिलाई व्यङ्ग्य गर्दै चोँचे ,पाडा, कुकुर तथा बाँदरसमेत सिद्धिएपछि मान्छेले पनि घाँस नै खानु पर्ने स्थितिप्रति बोकाले सचेत बनाएको छ । बोको जतिसुकै कामुक भए पनि उसले आफ्ना जातबाहेक अरु कसैसँग सम्भोग नगर्ने तर मान्छेल भने पशुसँग पनि यौन सम्पर्क राख्ने कुरालाई ‘भेंडा भेंडासित बोका बोकासित’ भन्ने उखान अघि सारेर पुष्टि गरिएको छ ।

यस निबन्धको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष मान्छेको कानुन उल्लङ्घन गर्ने प्रवृत्तिमाथि खनिनु पनि हो । यस कुरालाई बोकाको यो भनाइले स्पष्ट पार्छ— ‘सिङ पुच्छर भएकाले हामीलाई जनावर भन्छौ तिमी तर तिम्रो अदृश्य सिङ र पुच्छर कति खतरा छ गहिरिएर विचार गर त । हामी दाम्लाले बाँधिएपछि त्यसैको अधिनमा रहन्छौँ तर तिमी दाम्लो छिनालेर मन्द्राउँछौ ।’ हो, मानिसले आफैले कानुन बनाउँछ र सबभन्दा पहिले आफूबाटै मिचन शुरु गर्छ । प्रारम्भमा मान्छेल खाएर सबै जनावर समाप्त हुने कल्पना गरेको बोको अन्त्यतिर गएर यौन व्यवहारमा मान्छे बोकोभन्दा नीच भएकोले एड्स जस्तो संहारकारी रोग हुने र त्यो रोग मानिसलाई मात्र हुने कल्पनामा डुब्छ । अनि भविष्यवाणी गर्छ कि एक न एक दिन मान्छहरू एड्सको पञ्जामा पर्नेछन् र त्यसपछिको दुनियाँ हाम्रै हुनेछ । संक्षेपमा भन्दा यो निबन्धका प्रत्येक अनुच्छेदमा व्यङ्ग्य भेट्न सकिन्छ ।

‘हेर्ने आँखाहरू’ यस सङ्ग्रहको प्रस्तावमा पनि समावेश गरिएको निबन्ध हो । वास्तवमा आँखाहरू हेर्नका लागि बनेका हुन् तर देख्न भने आँखा नभए पनि सकिने कुरा सपनाको उदाहरण दिएर छर्लङ्ग पारिएको छ । मूर्तिका पनि आँखा हुन्छन् तर ती हेर्नका लागि मात्र हुन् देख्नका लागि होइनन् । रात्रीबसको प्रसङ्ग उठाएर हेरिरहेको आँखाले पनि देख्न नसकेको व्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरिएको छ । न्युटन र जेम्सवाट जस्ता वैज्ञानिकहरूले नयाँ कुरा पत्ता लगाउन हेर्ने आँखाले मात्र सकेका थिएनन् । हेराइ बाहिरी आँखाबाट हुन्छ तर देखाइ

भने बाहिरी आँखाबाट मात्र सम्भव छैन । यस कुराको पुष्टि निबन्धकारले यसरी गरेका छन्—
 'मैले फिल्म हेरेका बेला पनि घरको पिंढीमा बामे सदै गरेकी छोरीलाई देख्न सक्छु । रंगशालामा
 खेल हेर्दैगर्दा पनि पहिरोले पुरिएको धनवीरेको घर देख्न सक्छु । तपाईं पनि मन्दिरमा गएका
 बेला देउता हेर्नुहुन्छ तर देख्नुहुन्छ सुन्तलीको भट्टी.... ।' राष्ट्र ऋणमा डुबेको छ भन्ने कुरा
 एउटा जनसाधारणलाई जति थाहा छ त्यत पनि सत्ताधारीहरूलाई थाहा छैन । किनकि
 तिनीहरूका होर्ने आँखामात्र छन् देख्ने आँखा छैनन् । त्यसैले निबन्धकार मन्त्रीलाई कुर्सीमा
 राखिएका मूर्तिको संज्ञा दिन पुग्छन् । जुन ठाउँमा बसेर सबैतिर राम्ररी हेर्न सक्नु पर्ने हो त्यो
 ठाउँ दृष्टिकोण नभएका दृष्टिविहीनहरूले भरिएको छ, दृष्टिकोण भएका र दुईसय वर्ष पछिको
 कुरा पनि देख्न सक्ने दूरदर्शीहरू त्यहाँ पुग्न नसकेको कुरा लाक्षणिक रूपमा व्यक्त गरिएको छ ।
 अन्त्यमा सत्ता नपाउन्जेल मरिहत्ते गर्ने र सत्ता पाए पछि सबै बिर्सने प्रवृत्ति भएका हाम्रा
 नेताहरूलाई च्वास्स घाँचेर निबन्ध टुङ्ग्याइएको छ ।

'मलाई ऐसित रिस उठिरहेछ' यस सङ्ग्रहमा रहेको केही फरक विषयवस्तुमा आधारित
 निबन्ध हो । प्रत्यक्ष रूपमा भाषिक आन्दोलनसँग सम्बन्ध राख्ने यो निबन्धले 'ऐ' भाषाको ऐजेरु
 भएको कुरा व्यक्त गरेको छ । 'ऐ' देख्दा देख्दै पनि 'ए' उच्चारण गर्ने आजका जनसाधारणदेखि
 वरिष्ठ कहलिएका साहित्यकारहरूसम्म वक्रोक्तिपूर्वक व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । कालो अक्षर
 भैँसी बराबर भएकी गाउँघरे आमैले शुद्ध उच्चारण गर्ने 'ऐसेलु' स्नातक पढ्ने विद्यार्थीले नजान्नु
 लाजमर्दो कुरा हो । हातमै लिएर सोध्दाको क्षण भन्न सकिने 'ऐना' किताब हेरेर पढ्दा
 नसक्नुपर्ने किन ?

वास्तवमा ऐसित रिस उठ्नु पर्ने कारणै छैन तर निबन्धकारलाई रिस उठिरहेछ ।
 किनभने यसको लेख्य रूप अरु वर्णहरूकोभन्दा बेग्लै छ । यसको प्रयोग नै सिद्धान्त विपरित
 छ । अव्यवहारिक छ ऐकिक नियम जस्तो । अरु सबै ठाउँमा (ै) सङ्केतको प्रयोग हुने तर यसमा
 भने (े) मात्र प्रयोग हुने भएकाले पाठकमा भ्रम हुन गएको छ । अब त 'ऐ' अध्यापकहरूकै
 मुखबाट फुत्कन छोडिसक्यो । निबन्धकारको अनुभव छ—'लामो समयसम्म क्याम्पस प्रमुख
 भई काम गरेका र साहित्यकार हुँ भनेर आफूलाई ठूलो साहित्यकार ठान्ने व्यक्ति थिए । निर्णय
 सुनाउने क्रममा उनले भने- "यो एतिहासिक कार्यक्रममा भाग लिनु भएका सम्पूर्ण प्रतियोगी
 कविहरूलाई धन्यवाद ।" म दङ्ग परें । यो 'ऐ' त्यति ठुलाबडाका मुखबाट त निस्कँदो रहेनछ,

अरुको के कुरा गर्नु ! अरु सानातिना पाखेहरूको मुखबाट त निस्केन नै उनका मुखबाट त कम से कम फुत्कनु पथ्यो ।' रेडियोमा समाचार सुन्दा कस्तो नमज्जा लाग्छ । ऐलाई सही उच्चारण गर्ने गुरुहरूकै खडेरी पर्न लागेको बेला अरु चेलासित रिसाएर के गर्नु ? त्यसैले ऐसित नै रिसाउनु परेको अभिप्राय यस निबन्धमा पोखिएको छ । आफू भाषाको विद्यार्थीमात्र भएकाले भाषाविद्हरूलाई निबन्धकारद्वारा 'ए' यथावत राखी 'ऐ' प्रयोग हुँदै आएको ठाउँमा 'ऐ' प्रयोग गर्नुपर्ने प्रस्ताव अगाडि सारिएको छ ।

'लौरो' पनि यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित अर्को कोमल व्यङ्ग्यात्मक निबन्ध हो । हतियारकै रूपमा प्रयोग गरेर लौराको मर्यादा घटाएको प्रसङ्ग यहाँ उल्लेख गरिएको छ । समाजमा रहेका दुई वर्ग धनी र गरिबको भेद पनि लौरासँगै तुलना गर्ने प्रयत्न यसमा भएको छ । मूलतः टेक्न, छेक्न र सेक्न प्रयोग हुने भनिएको लौरो लाउने र खाने पनि गरिने प्रसङ्गबाट उक्त कुरा स्पष्ट हुन्छ । निबन्धकारकै शब्द यस्ता छन्- 'लौरो खानेहरू कहिल्यै पनि अघाउँदैनन् त्यसैले यिनीहरू लौरो खाइरहन बाध्य छन् लौरो खानेभन्दा लाउनेहरू मोटाघाटा छन् । लाउँदा मोटाउनु र खाँदा दुब्लाउनु लौराको मूल विशेषता बनेको छ ।' आफूले लौरो खाएको अनुभव छ तर लाएको अनुभव भने छैन निबन्धकारलाई । सेक्ने लौरो सबभन्दा बदमास भएकाले यससँग होसियार हुनुपर्ने कुरा यहाँ व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ । हतियारको पर्याय नै लौरो हो भन्दै वर्तमान यही लौरोवादमा चलेको र यो नै आतङ्क भएको कुरा औल्याइएको छ ।

'सम्भावना' भारी सम्भावनाहरू बोकेको एक सशक्त निबन्ध हो । अविश्वास भनेर नकारात्मक बुझ्नुभन्दा सम्भावना भनेर सकारात्मक बुझ्नु राम्रो भन्ने आशय यसको रहेको छ । यसको मुख्य विषयवस्तु राष्ट्रप्रेम हो । भारतले सीमा मिच्यै गर्दा पनि टुलुटुलु हेरिरहने हाम्रा राष्ट्रनायकहरूलाई टैथिस सागरमा पुऱ्याइएको छ । आफ्नै देशमा तमाम सम्भावनाहरू प्रबल हुँदाहुँदै विदेशिन नेपालीलाई सोझै वाण हानिएको छ । यथार्थ तीतो नै हुन्छ । लेखककै शब्दमा- 'हामीलाई आफ्नो देशभन्दा अरुकै देश प्यारो लाग्ने गर्छ, नत्र किन यो देशका असंख्य सम्भावनालाई त्यागेर पराइको अधिनमा जाकिन्छौं । आफ्नो जमिन बाँभो राखेर इजरायलमा खेती गर्छौं । यहाँका सडकमा टायर बालेर कतारम ट्रक हाँक्छौं । हामी यहाँको धागो कारखाना बन्द गरेर मलेसियाको टेक्स्टाइल कम्पनीमा भर्ती हुन्छौं । यहाँ मरेका मान्छे सडाएर अमेरिकामा लाश गाड्न पुग्छौं । यहाँ त्यो स्थिति छैन भनेर बाहिरिन्छौं, के यो सम्भावनाको कुरा हैन र ?

वास्तवमा भएको नै यस्तै त छ नि । आखिर देश नरहेर के भो र ? यो संसार नै एक पटक नाश हुने हो भन्ने तर्क गर्दै भारतले ८८४८ मिटर अग्लो बाँध बनाएमा देश टेथिस सागर बन्ने सम्भावना रहेको तर्क गरिएको छ । अन्य थुप्रा सम्भावनाका लहरहरू छोड्दै निबन्धको समापन गरिएको छ जुन सम्भावनाहरू भविष्यमा यथार्थ पनि बन्न सक्छन्- 'सम्भावना कुन कुराको छैन र ? भविष्यमा चन्द्रमामा पनि खेती होला । मंगलमा शहर बन्ला । शुक्र ग्रहमा व्यापारिक केन्द्र खडा होला । अरुण बरुणमा यन्त्र फल्ने विरुवा उम्रनन् । शनीमा ब्रह्माण्डकै ठूलो खेलमैदान निर्माण होला । पृथ्वीमा जतासुकै कार्बनडाइअक्साइडले ढाक्ला । के भयो र ? यहाँका सबै मान्छे अन्य ग्रहमा सरुवा भएपछि कोही अकालमा नमर्लान् । यी सबै सम्भावना हैनन् र ?'

'भिखारी' साहित्यमा कविता विधाप्रतिको घट्टो आकर्षणलाई लक्षित गरिएको निबन्ध हो । छन्दोबद्ध कविताको दयनीय अवस्थालाई मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको यस निबन्धमा निबन्धकारले आफूले महाकाव्य बेच्दाको तीतो अनुभव उजागर गरेका छन् । वास्तवमा हाम्रो चिन्तन भिखारी हो । साँच्चै देवकोटाको आँगनमा याचना गने भिखारी आफू नै बनेको जस्तो लागिरहेछ निबन्धकारलाई । आफू किताब बेचन हिड्नुमा र भिखारी भिख माग्न हिड्नुमा तात्विक अन्तर नभएको आशय यस निबन्धमा व्यक्त गरिएको छ । देश चलाउनेहरू नै भिखारी छन् भने देशवासी भिखारी हुनु कुनै नौलो कुरा भएन । विदेशीसँग नमागी हामीलाई खुवाउन सक्ने स्थिति छैन । थुप्रै भिखारीहरूलाई सम्भन पुग्छन् निबन्धकार । देवकोटाको सालिक फोड्नेलाई पनि भिखारीको संज्ञा दिइएको छ । कहिले जैमिनी भारतको बालुन त कहिले स्कन्द पुराणको माघमहात्म्यमा पुगेर भिखारीहरूको खोजी भइरहेको छ । होटलमा जुठो खान बाध्य सडक बालकको अवस्था र हेलिकोप्टर दुर्घटनामा परेको साथीको अवस्था मनन गर्दा भिखारी नै भिखारी छन् यहाँ भन्ने अनुभूति गर्न सकिन्छ । देवकोटाको भिखारी कवितालाई आधार बनाएर उनलाई प्रश्न गरिएको छ- तिम्रो घरमा आएको भिखारी हो कि ईश्वर ? अर्काको उन्नति र प्रगति देख्न नचाहनेहरूप्रति तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ- 'थुइक्क भिखारी !

इराकमाथि अमेरिकाले आक्रमण गरे जस्तो हैन र शिवजीको त्यो व्यवहार ? अरुको प्रगतिमा भाँजो हाल्न पल्केका भिक्षुक रूप महादेवहरूप्रति हाम्रा शिवभट्टहरू अझै पनि सचेत छैनन् । उनैको गुणगान गर्छन् । भक्त बन्छन् पूजा गर्छन् र सराप पाएर दुख कष्ट बेहोर्छन् ।' नेपालीहरूको वंशाणुगत गुण नै भिखारी हो : व्यवहारले त्यही देखाउँछ । निबन्धकारकै शब्दमा-

‘मान्छेहरू कस्ता भिखारी हुँदारहेछन् उसको आत्मकथाले मलाई छोयो । अग्निपीडितका नाममा, बाढीपीडितका नाममा.... जिउँदा मान्छेको मासु कति खाइन्छ त्यसको लेखाजोखा गर्ने हो भने चित्रगुप्तलाई जिम्मा दिनु पर्छ । अरुको तागत छैन ।’ यसरी विभिन्न भिखारीहरूको उदाहरण दिँदै निर्दोष देवकोटाको सालिक तोड्नेलाई पनि भिखारी घोषित गरिएको देखिन्छ ।

‘कक्टेल्वाद’ वादप्रतिको वितृष्णा र आक्रोश पोखिएको निबन्ध हो । वाद व्याकरणमा पनि समस्या बनेको छ किनभने यो मूल शब्द, परसर्ग वा उपसर्ग के हो ? भ्रम भएको छ लेखकलाई । साहित्यमा त थुप्रै वादहरू छन् नै । राजनीतिमा देखिएका पुच्छरे वादहरू र ती वादमा टाँसिनै पर्ने वर्तमानको बाध्यताप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ । अहिले कुनै एउटा मात्र वादको पछि लागेर निर्वाह नुहने कुरालाई निबन्धकारले आफ्नो उपनामसँग जोडेर हाँसो गरेका छन् । कक्टेल्मा पनि वाद जोड्न किन नहुने ? आखिर वाद जहाँ जोड्दा पनि त हुँदो रहेछ । त्यसैले जनावरको पुच्छरसँग दाँज्ने काम भएको छ यसमा- ‘जनावरको पुच्छर र वादमा अब फरक नै छैन । केवल भिङ्गा धपाउनुमै रमाउँछ, मात्र जनावरको ढाड समाउँछ । यो जहाँ जोडे पनि सुहाउँछ, जता गाँसे पनि सुन्दर छु भन्थान्छ तर थाहा छैन यसलाई आफ्नो मूल्य र मान्यता कति खस्केको छ । सुन्दा पनि दिक्क लाग्दो हुन थालेको छ वाद ।’ कुनै वाद नमान्नेलाई तटस्थ नभनेर दहिच्युरे भनिएको छ तर आफू दहिच्युरे नभएर कक्टेल्वादी भएको कुरा प्रमाणित गर्न खोजिएको छ ।

‘हतियार व्यवस्थापन कि बेवास्तापन ?’ विश्व हल्लाइरहेको हतियारलाई विषयवस्तु बनाएर सूक्ष्म दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको निबन्ध हो । हतियारसँग अहिले सारा संसार त्रस्त छ । किन मान्छेले हतियारलाई त्यतिविघ्न शत्रु देख्यो होला ? यद्यपि हतियारले केही गर्न सक्ने होइन । डराउनु पर्ने त यसको प्रयोगकर्तासित पो हो । मान्छे नै हतियार हो भन्ने कुरा नबुभ्दासम्म हामी बन्दुक, अणु बम, परमाणु बम जस्ता हतियारसित डराइरहनु पर्छ । निबन्धकारकै भनाइमा –‘यस संसारमा हतियारको कुनै शत्रु नै छैन, न त मित्र नै । मित्र शत्रु जे भए पनि सबै मानिसका नै हुने हुन् । भन्नोस् त खुकुरीको शत्रु के ? पेस्तोलको शत्रु के ? एटम बम कसको शत्रु ? शत्रु मित्र त यसका प्रयोगकर्ता पो हुन् ।’ तरकारी काट्ने चक्कुले पनि मान्छेको घाँटी रेट्न सकिन्छ । बन्चरोले दाउरामात्र चिर्दैन : दाउराको ठाउँमा मान्छे राखे पनि चिर्छ । किनकि हतियार विवेकशील हुँदैन । डराउनु पर्ने हतियारधारीसित हो । वास्तवममा

हतियार नै मान्छे हो । कसैलाई मार्ने नै इच्छा भए हतियार चाहिँदैन । हामीले परिकल्पना नै नगरेका वस्तुहरूमा पनि निबन्धकारले हतियार देखेका छन् । यो कुराको पुष्टि उनले यसरी गरेको छन्- 'अरु कुनै चिज नभेटेर सनकबहादुरले आफ्नी स्वास्नीलाई जुत्ताको तुनोले घाँटी कसेर मारिदियो भने तुनो हतियार हो, होइन भने के ? अर्को एउटा सनकबहादुरकी स्वास्नीले चिरुवा दाउराले थाप्लोमा बजाइदिएर सनकबहादुरलाई ठहरै पारी भने दाउरो हतियार कि ऊर्जाको स्रोत ?' कसैले नचलाइकन राखेमा एटम बम पनि हतियार हैन भन्ने विचार व्यक्त गरिएको यस निबन्धमा मान्छे स्वयम् नै हतियार बनीदिन्छ भने कसैको केही लाग्दैन भन्ने कुरा तार्किक रूपमा व्यक्त गरिएको छ । हामी जबसम्म आफू कसैको हतियार बनीरहन्छौ तबसम्म हतियार व्यवस्थापन हुन सक्दैन भन्दै हतियारलाई वास्तु गर्नु नहुने कुरामा जोड दिएको देखिन्छ ।

'सैद' शब्द र अर्थ दुवैमा व्यङ्ग्य गरिएको सिर्जना हो । शुरुमा 'शहीद' भएको शब्द आजभोलि आएर 'सहिद' भैदिएपछि कुनैबेला 'षइद' पनि त हुन सक्छ । त्यसो भन्नुभन्दा सैद भन्न सजिलो पनि , छिटो पनि हुने हुनाले सैद शब्दकै प्रयोग निबन्धमा गरिएको छ । शब्दमा त विग्रो विग्रो अर्थमा पनि सैद खत्तम हुन थाल्यो भन्ने विचार यस निबन्धमा व्यक्त गरिएको छ । हुन पनि मान्छे जसरी मरे पनि सैद घोषणा गर्नुपर्ने रे ! ऊ कत्तिको योग्य हो त्यो विचार गर्नुतिर कसैले ध्यान दिएको पाइँदैन । निबन्धकार व्यङ्ग्य गर्ने भन्छन्- 'अब त मेरो निबन्धको पात्र ? (निबन्धमा पनि पात्र हुन्छ र !) सनकबहादुर पनि सैद, तपाईंको घरको दनकबहादुर पनि सैद !! मान्छेको त कुरै बेग्लै भो ! गाडीले हानेर सडकमा पसारिएको कुकुर पनि सैद । शिकारी केटाले गुलेली हानी रुखबाट भुइँमा पछारिएको ढुकुर पनि सैद ।' सहिदको यति ठुलो अपमान भएपछि आफूले पनि सैद भन्न शुरु गरेका छन् निबन्धकारले । आफ्नो मस्तिष्कलाई विकृतिरहित विषयवस्तु खोज्न दौडाउने क्रममा सैदमा पुगेर रोकिएको गिदीलाई धिक्काउँछन् । वास्तवमा सैदमा भन् भयङ्कर विसङ्गति आइसेकेको कुरा निबन्धकारलाई पत्तै छैन । कुन सत्ताका विरुद्ध लड्दा सैद भइने हो त्यो पनि निश्चित छैन । फेरि सैदको मूल्य र मान्यता पनि हराएको छ । खुबै भए एक मिनेट मौन धारण गर्ने हो, त्यो पनि सैददिवसको दिनमा । यसैले निबन्धकार व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा भन्छन् नेपालले सगरमाथाको देश, मन्दिरै मन्दिरको देश, गौतम बुद्धको देश भनेर संसारभरि चिनिए भैं सैदसैदको देश भनेर चिनिने किन नबनाउने ? 'कुनै देशमा

जन्मे जति नागरिक सैनिक हुनुपर्ने कानुन छ भने हाम्रो देशमा मर्ने जति सबै सैद घोषित गर्ने कानुन किन नबनाउने ? कि जनसाधारणको राष्ट्रमा कुनै काम छैन भन्नुप्यो कि सैद घोषित गर्नुप्यो । सडक दुर्घटनामा मरे पनि, दुर्घटनामा परे पनि, घाँस काट्दा ठाडेभीरबाट भरे पनि, ज्यान पाल्न नसकेर आत्महत्या गरे पनि सबै सैद !' अखिर अहिले चलिरहेको तन्त्र पनि कसैलाई बेठिक लाग्न सक्छ र यस विरुद्ध लड्दा मर्छ भने त्यो पनि त सैदको दावेदार होला न । शुक्रराज, गङ्गालालहरूलाई शहीद भनिन्थ्यो भने अब भविष्यमा देशलाई बलिदान दिने योद्धालाई सैद भन्नु पर्छ । जसरी सहिदको मान्यतामा गिरावट आयो त्यसरी नै शब्दमा गिरावट ल्याउन किन नपाइएला र ? निबन्धकार यही चिन्तनबाट प्रेरित देखिन्छन् ।

‘भिटामिन एम सङ्ग्रहकै नाम निर्धारण गर्ने निबन्ध हो । बढ्दो शहरीकरण र त्यसबाट उत्पन्न विसङ्गतिलाई व्यङ्ग्यात्मक रूप दिइएको छ यसमा । रुपियाँको निमित्त मान्छेले जे पनि गर्ने कुरा मुवाइल चोरिएको प्रसङ्गबाट स्पष्ट पारिएको छ । धन देखेपछि महादेवका तीन नेत्र भन्ने उखानलाई पुष्टि गर्दै रुपैयाँ पैसाको नालीबेली कोट्याइएको छ । आर्थिक रूपमा पछि परेकाहरू कुनै हालतमा पनि अघि बढ्न नसक्ने वर्तमान यथार्थलाई भल्काउँदै दामलाई भिटामिन एमको संज्ञा दिइएको छ । भिटामिन एम अहिलेको परिवेशमा अनिवार्य छ- ‘सबैभन्दा जेठो र सर्वरोग निरोधक त भिटामिन एम नै हो । अहिले भिटामिन ए नपाए रतन्धो हुँदैन तर भिटामिन एम पाएन भने मानिस दिनान्धो नै हुन्छ ।’ भिटामिन एमको महत्व दर्शाउने एउटा संस्कृत श्लोक पनि राखिएको छ- “टका धर्म टका कर्म टकैव परमम् सुखम् ।

यस्य गृहे टका नास्ति हाट के टकटकायते ?’

अर्थात् पैसा नै धर्म हो, पैसा नै कर्म हो, पैसा नै सबैभन्दा ठुलो सुख पनि हो जसको घरमा पैसा छैन त्यसले के टकटक्याउँछ त बजार गएर ?” प्राचीन कालदेखि नै महत्वपूर्ण भएकाले अहिले पनि मान्छे यसैका अधीनमा छ । अहिले विश्वमा देखापरेका उथलपुथल, हलचल, क्रान्ति जे भएका छन् ती सबै टकैव परमम् सुखम्का लागि भएका छन् । पैसा कमाएको र नकमाएकोमा भिन्नता हुन्छ भन्ने कुरा आफ्नै श्रीमतीको उदाहरणबाट पुष्टि गरिएको छ । भिटामिन एमको स्रोत खोतल्दै व्यापारलाई ठम्याउन पुग्छन् । सुरा र सुन्दरीको जस्तो व्यापार हुन नसकेर नै साहित्य पछि परेको प्रसङ्ग उठाउँदै शिक्षामा भएको व्यापारलाई पनि व्यङ्ग्यको भटारो प्रहार गर्न बाँकी राखिएको छैन ।

‘नयाँ शब्द खोज्ने धुनमा’ निबन्ध नयाँ नेपालको नयाँसडक, नयाँबजार, नयाँ बानेश्वर मात्र हैन नयाँ भाषा, नयाँ संस्कृति, नयाँ समाज तथा नयाँ राजनीतिमाथि गरिएको घाँचपेच हो । नयाँ नेपालको नाम सुन्न थालेको समयसमेत पुरानो भइसक्दा पनि नयाँ नेपालको अनुहार देख्न नपाइएको कुरा यहाँ उठाइएको छ । बरु उल्टै थोत्रिन थालेको चर्चा छ । भाषामा विकृति आएको छ । अहिलेका ठिटाहरूले बोल्ने शब्दहरूप्रति स्तुतिनिन्दा व्यक्त गरिएको छ । सुड्डो, च्याक, ठिस, भेजा जस्ता शब्दको समर्थन गरेभैं गरेर तीब्र विरोध गरिएको छ । कतै कतै त आफ्नो लेखनशैलीलाई पनि त्यही भाषामा ढालेर लेखिएको पनि छ । जस्तै- ‘मेरो त दिमागै भेजा गरायो वा ! यो विषयले । एउटा भ्रकास आइडिया आए पनि त टेन्स् हुन्थेन नि ! ठिस निबन्ध बन्ने भो यार । च्याक हुने भो । आः बालै भएन नि ! यो नयाँनेपालमा जसले जे गरे पनि भएकै त छ नि, मैले पनि यस्तै उस्तै त्यस्तै गर्न सके भैहाल्छ ।’ यस संसारमा नयाँ भन्ने वस्तु कुनै पनि छैन कि त सबै वस्तु नयाँ हुन् । आफू सैंतीस शिशिर काटेको नयाँ मान्छे बन्न पाएको प्रसङ्गबाटै निबन्धको शुरुआत गरिएको छ । गाग्री किनेको प्रसङ्ग उठाएर किन्दै गरेको गाग्री पुरानो र यो पृथ्वी नयाँ देखाउने कोशिस गरिएको छ । छन्दमा कविता नलेख्ने कविलाई व्यङ्ग्य गरी कविताकार भनिएको छ । सबै शब्दहरू नयाँ बन्न नसके पनि कुनै शब्दले त तीखो वाण प्रहार गरेको भेटिन्छ । प्रयोगमा ल्याउन प्रयास गरिएका शिशिर, बढना, सुबढना जस्ता शब्दहरू त्यति महत्वपूर्ण नलागे पनि गयोग, मानवखाना, जन्मदण्ड जस्ता नयाँ शब्दहरूको यथोचित प्रयोगले भने सबैलाई भ्रस्काउन सक्छ । उदाहरणका लागि एउटा गयोगको प्रसङ्ग हेरौं- ‘काम नलागे पनि आयोग भनीरहनु जरुरी छ र ? कामै नलागेपछि ‘गयोग’ भने भैहाल्छ नि । ‘आयो’को विपरीतार्थक ‘गयो’ हुन्छ भने ‘आयोग’को पनि ‘गयोग’ बनाइदिए भैहाल्छ । अर्को नयाँ शब्द- रायमाभी गयोग, मल्लिक गयोग... । थुप्रै ‘गयोग’हरूलाई हामी आयोग किन भनीरहने हँ ? खोज्दै जाँदा यस्ता विकृतियुक्त नयाँ शब्दहरू थुप्रै हुने हुनाले मन मारेर शरीर जीवितै राखी निबन्ध समाप्त गरिएको छ ।

‘उरिम’ हाम्रो देश नेपालसँग तुलना गरिएको एक लाक्षणिक निबन्ध हो । नेपालको उपमा उरिम बनाइएको भए यो व्यङ्ग्य बन्ने थिएन तर यहाँ उरिमको उपमा नेपाललाई बनाएर चर्चा गरिएको छ । भिन्न भिन्न पार्टी भए जस्तै आफ्नो घरका जहान छन् । उरिम मरमत गर्ने सम्बन्धमा कसैको मत मिलेको देखिँदैन । उरिमको अवस्था नाजुक भैसकेको छ ।

पर्यटन वर्षलाई पनि उरिमकै माध्यमबाट छेड हानिएको छ । घुम्न आउनेहरूले राम्रा कुरामात्र देख्ने नभएर यहाँका नराम्रा पक्षहरू पनि हेर्छन् भन्ने यथार्थ यहाँ छर्लङ्ग पारिएको छ । आफ्नो जग्गा बाँभो राखेर विदेश जाने प्रवृत्तिलाई पनि यो निबन्धले प्रहार गरेको पाइन्छ । मूलतः सङ्घीयतामा जाने भनेको देश जसरी विवादित बनेको छ त्यसरी नै यो उरिम पनि विवादित छ । एउटा उदाहरण हेरौं- 'हाम्रा दाजुभाइका विचमा पनि यो राष्ट्रिय छायाँ परेको छ क्या ! अंशवण्डा गर्दा मेरा भागमा उरिम परेन भने... । अनि आफ्नो भागमा नपर्ने भए म किन वाइयातको दुख बेसाउँ ? नेताहरूले देश निर्माण गर्ने चासो नदिनु र मैले उरिम मरमत गर्न नखोज्नुमा समानता पाउनुहुन्छ होला ।' जिङ्गिड, ठिङ्ग जस्तो निरर्थक शब्द र ठाँड जस्तो स्थानीय शब्दको प्रयोग हुनु यसका कमजोरीका रूपमा लिन सकिन्छ ।

'भ्रष्टाचार' सूक्ष्म व्यङ्ग्यले भरिएको निबन्ध हो । केवल अनाधिकृत दामको कारोबार मात्र भ्रष्टाचार होइन, कसैको मुख हेरेर व्यवहार गर्नु पनि भ्रष्टाचार हो । कसैलाई चिया खुवाएको भरमा छिटो काम गरिदिनु र कसैलाई त्यही चिया नखुवाएकौ आधारमा उसलाई पछि पार्नु भ्रष्टाचार हो । भात पाठ गर्ने बाहुनदेखि चाचुचा जप्ने कर्मचारीका भ्रष्टाचारी पवृत्तिलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । निबन्धमा राज्यको चौथो अङ्ग मानिएको पत्रकारितालाई पनि बाँकी राखिएको छैन । पुलिस, वकिल, शिक्षक, डाक्टर कसैलाई पनि निबन्धले भ्रष्टाचारी भन्न गुमाएको छैन । अरुभन्दा कमै भ्रष्टाचार गर्न मिल्ने क्षेत्र शिक्षकको भए पनि ट्युसन पढाउने र समयमा कक्षामा नजाने प्रवृत्ति भ्रष्टाचार हो । भन्ने निबन्धको आशय रहेको पाइन्छ ।

'नेतालाई चिठी' पत्र शैलीमा लेखिएको व्यङ्ग्य निबन्ध हो । मितिबाटै व्यङ्ग्य शुरु गरिएको यस निबन्धमा नेताहरूलाई उनीहरूका आसेपासेहरूले जनताको सम्पर्कभन्दा टाढै राख्ने र आफ्नो दादागिरि देखाउने परिपाटीलाई उजागर गरिएको छ । नेताहरू आफ्नै बुद्धि र विवेकले नभएर उनीहरूका चम्चा (अरौटे भरौटे)हरूद्वारा सञ्चालित भएका छन्, जनतासँग गरेको प्रतिज्ञा भुलेका छन्, सुविधाभोगी बनेका छन् । यता जनता दुःख कष्ट भेलिरहेका छन् उता नेता भने सामान्य रुघाखोकीमा पनि अस्पताल भर्ना हुन्छन् भन्ने कुरालाई सन्चो विसन्चोको खबरकै सिलसिलामा सिँगान बाक्लियोस् भन्ने कामनाका साथ व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । हालसम्म देश, जनता र विकासका कार्यलाई त्यागेर गलत क्रियाकलापमा सहभागी हुने चरित्रलाई तीखो भटारो छोडिएको छ । ब्वाँसोले बाच्छोको पिठ्युँ कन्याएर मासु

खाए भैं गुलियो भाषामा आन्द्राभुँडी नङ्ग्याइएको छ नेताहरूको । नेताका अनेक कुकार्यलाई स्तुतिनिन्दा अलङ्कार पर्ने गरी वैज्ञानिकसँग तुलना गरिएको यो प्रसङ्गले पनि थप पुष्टि गर्दछ- 'हेर्नुहोस् है नेता ज्यू, लिङ्ग परिवर्तन जस्तो अति जटिल विषयमा सफलता हासिल गर्नु भएकामा सारा जनता हर्षित छन् । आफूले भोट दिएर पठाएको भाले सभासदले सुत्केरी भत्ता खाएको सुन्न पाउँदा पनि को नरमाउला ?' तल्लाघरे साहिँलालाई पात्र खडा गरेर नेताहरू विना एजेन्डा बैठक बस्ने र टुङ्गेमा पुग्न नसक्ने निर्लज्ज चरित्रलाई उछितो काढ्दै फेरि गाउँ आउनु परे बढो होशियारी अपनाउनसमेत सुभाव दिइएको छ ।

'अँगोरो' अभिधार्थमा एउटा जङ्गली रुख हो जसका कलिला मुना खाए भने जनावरहरूलाई लाग्छ । यसैले मान्छेको निम्ति लागु हुने लागु पदार्थ रक्सीको आरोप यसमा लगाइएको छ । अर्थात् अँगोरोको लाक्षणिक अर्थ चाहिँ रक्सी हो । आफू केही समय अगाडि रक्सीको कट्टर विरोधी भएको र रक्सी नामक खण्डकाव्य लेखेर रक्सीको सातोपुत्लो उडाएको चर्चा यसमा गरिएको छ । अहिले भने रक्सी समर्थक बनेको प्रसङ्ग यसरी दिइएको छ- 'हिजोसम्म विरोधी, आज समर्थक ? तपाईँलाई शङ्का लाग्न सक्छ । हो, भएको नै त्यस्तै । अहिले म पनि कट्टर रक्सीसमर्थक हुँ । नहुनु पनि किन ? हिजोसम्म जसले कुखुराको मासुसँग रक्सी तुर्क्याएर हिँड्थे आज उनै सुरुवाल सुर्क्याएर उपेत्याइँ गराउन हिँड्छन् ।' आजभोलि रक्सी नखाने मान्छे र एकमुखे रुद्राक्ष उस्तै भएको कुरा पनि दर्शाइएको छ । भगवानले पनि नसकेको काम यसले तुरुन्तै गराइदिन सक्ने यो विलक्षण प्रतिभाशाली रक्सीले अर्थशास्त्रको सिद्धान्तलाई पनि गलत गराइदिएको छ । उपयोगिता ह्रास नियम रक्सीमा लागु हुँदैन । खाने मान्छेले भन् पछि भन् मन पराउन थाल्नु यसको विशेषता नै हो । शुरुमा नै यो विचार यसरी प्रस्तुत गरिएको- 'खाने बेलामा राँगाले भैंसीको पुच्छरमुनि थुनुनो पुच्याएको बेलामा भैं नाकमुख खुम्च्याएर नमीठोसँग खान्छन्, राम्रो वास्ना पनि आउँदैन, गनाउँछ तर किन खान्छन् हँ यो रक्सी दुनियाँले ?' रक्सीले दुनियाँ नचाएको छ । यसमा नै संसार नाचेको छ । कर्तव्यपालक मतवालीहरू देखिन्छन् किनभने तागाधारीहरूले जनै लगाउँदैनन् तर मतवालीहरू रक्सी खान छोडेकै छैनन् ।

'थुइक्क छोरीको बाबु' कायमै रहेको छोराछोरी बीचको विभेद व्यक्त भएको निबन्ध हो । सिद्धान्ततः यो समाजले छोरा र छोरीमा भेदभाव गर्नु हुँदैन भने पनि व्यवहारमा त्यो उत्रिन

सकेको छैन । थुप्रै विद्यार्थीहरूलाई शिक्षाको ज्योति दिँदै अन्धविश्वास तथा रुढीवादी परम्परा हटाउँदै जानुपर्ने जिम्मा पाएका व्यक्तिहरू नै भ्रम पालिरहेछन् अरुको त कुरै नगरौं । निबन्धकार पनि शिक्षक भएको प्रसङ्ग उल्लेख गर्दै विद्यार्थीलाई सिकाउन दिइएको शिक्षकलाई निर्देशनसँग आक्रोश पोखिएको छ । किनभने आफ्नी गीमतिले दोस्रो पटक छोरी जन्माएको थाहा पाएर बधाइ दिँदा जुन अभिव्यक्ति आयो त्यो निन्दनीय छ । प्राकृतिक रूपमा समानता हुनै सक्दैन तर मान्छेले गर्ने व्यवहारमा त समानता कायम गर्न सकिन्थ्यो त्यो पनि हुन सकेको देखिँदैन । छोरीको बाबु बन्नु समाजबाट अपहेलित हुनु हो भन्ने अनुभूति निबन्धकारको पाइन्छ । चारपाँचओटी छोरी हुनेहरूले भन् कस्तो अनुभव गर्दाहुन् ? आफूभन्दा कम उमेरको व्यक्ति भए पनि ज्वाइँलाई सम्मान गर्नुपर्ने कारण छोरीलाई माया गरिदेओस् भन्नाका खातिर हो भन्ने तीतो यथार्थ पनि यहाँ ओकलिएको छ ।

‘नाक-चाक-भेक-छेकको राजनीति’ शीर्षकबाटै राजनैतिक विषयवस्तुमा आधारित निबन्ध हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ । वर्तमानमा देखापरेको चरम राजनैतिक विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य गर्ने प्रयास यसमा गरिएको छ । सबै खेलहरू अनुशासन सिकाउने हुन्छन् तर राजनीति भने अनुशासनहीन खेलका रूपमा प्रसिद्ध भएको छ । लाज र नैतिकता गुम्दै छ । जे गरे पनि छुट्ट छ । जनताको सर्वोपरी हितमा राजनीति गरिनु पर्नेमा यसका खेलाडीहरू उट्पट्याड मात्र रचिरहेछन् । विचारलाई भन्दा शरीरको आकारलाई जोड दिएका छन् । कैयौं पटक खाडलमा परे तर चेत खाएका छैनन् यी खेलाडीहरूले । खाल्डोमा परेपछि डिङ्गो पनि चेत्छ भन्ने उखान पनि निरर्थक भएको छ । हाम्रा नेताहरूलाई बुद्धिहीन बनाउँदै निबन्धकार भन्छन्-‘ होइन, हाम्रा यी खेलाडीहरूको बुद्धि कहिले पलाउने होला ! ए, हात्तीपोलो खेलका हात्तीहरू हो ! तिमीहरूको अलिकति बुद्धि निकालेर हाम्रा राजनीति खेलाडीहरूका खप्परभित्र छिराइदेओ न ।’ यसबाट देशको बिग्रँदो राजनीति अझ नसुधारिने सङ्केत गर्न खोजिएको छ ।

अध्याय- ४
निबन्ध सिर्जनाहरू

४.१. मनको छाल पोख्न खोज्दा

आफू परें बेकामको अल्हेङ्गो मान्छे । न जाँड खाएर भाँड गर्ने जोस आउँछ, न रक्सी खाएर राल काढ्न । न त युवतिसँग गफ उडाउन मन लाग्छ, न तासमा टाइमपास गर्न । न केही न केही मन बिसाउने बाटो गरौं अम्मली भएर भन्यो त्यो पनि रुच्यैन । जलेको दाउरो खरानी हुन नदिन अगावै पानीमा डुबाउनु पर्छ, त्यस्तै यो मन पनि खरानी हुन नपाओस् भनी यो साहित्यरूपी सुधासागरमा चोभिइरहेछ । धरणीधरले त भनेका थिए साहित्य महभैँ मीठो छ भनेर । तर कवि भुटो बोल्दैन भने पनि उनको कुरा पत्याउनै सकिन । किन आजकल त्यो चुकभैँ अमिलो, निमभैँ तीतो भएर आएको छ त ? किन जनसाधारणका जिभ्रोमा नभिजेको त, के आजकलले साहित्य किस गर्दै मिससित जिस्कने अल्लारे ठिटाहरूलाई मात्र सुहाउने हुनुपर्छ ?? वा दिनको देवी रातकी रतिलाई मात्र ?

होला तनि भनेर यसैमा मनको छाल पोख्न खोजें । तर आजकलको साहित्यले दीनप्रतिको दया हैन रण्डीप्रतिको राग देखाउनु पर्दो रहेछ । समाजप्रतिको सेवा होइन उल्टै घृणा गर्नु पर्दोरहेछ । त्यो मलाई थाहा भएन । फोस्रा, फत्तौरा कुरा लेखे पनि मधुपर्कका सम्पादक ज्यूले छापिदिए स्तरीय । निर्लज्ज नाङ्गा कुरा लेखे पनि रङ्गमञ्चका सम्पादक ज्यूले निकालिदिनु भए वरिष्ठ लेखक । आफूले पाइलो सारेका कुरा लेखे पनि नियान्त्राकार, जुँघामा ताउ लाएका कुरा लेखे पनि निबन्धकार, सुतेउठेका कुरा लेखे पनि साहित्यकार-प्रतिष्ठानका उपकुलपतिलाई रिभाउन सके !

एकातिर वर्तमान साहित्य लेखन भावगाम्भीर्य हराएर नारा बन्दै गएको छ भने अर्कोतिर जनजिभ्रोको भाषा भन्दैमा जथाभावी भाषाको प्रयोग भइरहेको छ । पुरानो साहित्यकारको पीढी हराइसक्यो नयाँ साहित्यकारहरू उताउला साहित्य रचना गरी सकेसम्म जनसाधारणलाई उत्तेजित पार्न खोज्छन् । अलिकति नियम र स्थायित्वमा अडिग रहन नसक्ने लुला लेखक भएर नै राष्ट्रले प्राप्त गर्नुपर्ने योग्य रचना प्राप्त गर्न सक्दैन । कविता पनि भन्न मात्रैका हुन थालेका छन् । पद्य त मनै पर्दैन, गद्य पनि उपन्यासका हरफ विभाजन गरेजस्ता लेख्छन् आजभोलिका साहित्यकारहरूले । न लय छ, न भावगाम्भीर्य ।

वास्तवमा भन्ने हो भने यहाँ साहित्यको दुरुपयोग भइरहेको छ । कि त यहाँ विक्री गरी अर्थोपार्जन गर्ने हेतुले साहित्य रचिन्छ, कि गुदीविनाको खोक्रो साहित्यकार भई आम

जनसमाजलाई नै भ्रममा पार्न । आफ्नै मपाँइत्व बढाउनका लागि होइन साहित्य जनचेतना र जनजागृतिका लागि लेखिनुपर्छ । बिक्रीका लागि मात्र होइन साहित्य देशकै वाङ्मयको खम्बा बन्न सक्ने मितव्ययी शैली सुदृढ र स्वच्छन्द हुनुपर्छ । नीति नियमभित्र थोरै पनि टिक्न नसक्ने भएर नै हाल यस्तो विकृति बढ्दै गएको हो संसारमा जुनसुकै क्षेत्रमा पनि ।

यहाँ प्रत्येक कानून मानिस बमोजिम चल्छ, कानून बमोजिम मान्छे होइन । मान्छे बमोजिम कानून लाइन खोज्दा वीरेन्द्रलाई बरालिनु पथ्यो तैपनि जस्ताको तस्तै । संविधान मुनि राजा भए भनेर क्याकान फुरुक्क भएको त संविधानमाथि प्रधानमन्त्री पो चढेछन् । थोरै पनि नीतिमा निबद्ध हुन नसकेपछि कि निष्कासित हुनुपर्छ कि सदाका लागि निदाउनु ।

निर्दलमा पनि सङ्घर्ष, बहुदलमा पनि सङ्घर्ष, राजतन्त्रमा पनि सङ्घर्ष, प्रजातन्त्रमा पनि सङ्घर्ष । जनता जनताका बीच सङ्घर्ष, नेता नेताका बीच सङ्घर्ष । भएन देश देशका बीच सङ्घर्ष । प्राण सँगसँगै झुन्डिएको सङ्घर्ष ! न कहिल्यै मर्छ न जन्मन्छ । त्यसैले त भन्न मन लाग्छ मान्छे सङ्घर्षशील जीवन बाँचेको छ र पनि सङ्घर्ष गर्न हिचकिचाउँछ, सङ्घर्ष गर्न डराउँछ र पनि सङ्घर्ष गर्न छोड्दैन ।

सबभन्दा बुद्धिमान कहलिएको मानिस अहिले यति बुद्ध भएको छ कि कौवा जस्तो । कौवा त चलाख चरो हो किन यस्तो कौवाको उदाहरण दियो भन्न सक्नुहुन्छ । तर पाडो लाटो भएर दूध खान्छ, कौवा बाठो भएर गुहु खान्छ भन्ने उखानले यसको पुष्टि गर्छ । यसैवेला मैले ४ कक्षामा पढ्दा सरले भनेको एउटा “माउभन्दा चला बाठा भन्ने” उखानको पुष्टि उल्लेख गर्न मन लाग्छ । भर्खर उड्न शुरु गरेको कागको बचेरोलाई माउले अर्ती दिदै रहेछ, “यता सुनु, यसरी एकोहोरो भएर बसीरहनु हुन्न । मानिस आएको पनि ख्याल गर्नुपर्छ । हुड्को टिप्न थाल्यो भने उड्नु पर्दैन ? नत्र त हानिहाल्छ नि !” बचेराले भनेछ- “तपाईंले के कुरा गर्नुभएको हो ? मानिसले गोजीमा नै हुड्को ल्याएको भए फेरि के गर्ने नि ? हानिहाल्दैन त ? अब मैले भन्छु आजदेखि देखासाथ उड्नुहोला ।” खुब बाठो छु भन्ने कौवाले कतिसम्म बेकुफ रहेछु भन्ने पनि महसुस गरे होला नि । आफू ताक्छ मुठो बन्चरो ताक्छ घुँडो भनेभैँ आफ्नै हितका लागि गराएका वम र आफ्नै उन्नतिका लागि आविष्कार गरेका कारखानाले आफ्नै कति हानि गर्दैछन् भन्ने बुझ्न नसकेको मान्छे के बचेराले सिकाउनुपर्ने कौवा हैन त ?

मनको भाव पोख्न खोज्दा यहाँनेर मलाई अलिक असजिलो लाग्छ, किनभने आफ्नो आडको भैंसी नदेख्ने आजको मानवले अरुको आडको जुम्रो देख्छ, आफ्नो नेतृत्व महान ठान्ने आजको मान्छेले अरुको समर्थन पनि राम्ररी गर्दैन । आफूले माटो मुछ्न समेत नजान्ने आजको मान्छेले अरुले मिलाई मिलाई लगाएको पर्खाल बाझो देख्छ । यही कमजोरीले त संसार सानो हुन्छ । पहिले आफू पढ र मात्र पढाऊ । पहिले आफू सक्षम होऊ र मात्र अरुलाई सक्षम बनाऊ । चुरोट खाए टि.बी. हुन्छ भन्ने जानेको डाक्टरले किन चुरोट नलिई छोड्दैन ? रक्सी खानुहुन्न भनेर पढाउने शिक्षकलाई किन घँटो नरित्याई हुन्न ? अनि कसरी विरामीले पत्याउने चुरोट खान हुन्न भनेर ? कसरी विद्यार्थीले पत्याउने रक्सी खानु हुन्न भनेर ?

आखिर थोरै कुरा गरे पुग्नेमा मलाई यति धेरै फतौरा निकाल्न पो किन पर्थ्यो र । कुरा खुलाए त पुगिहाल्यो । त्यसैले म भन्छु । यो जमना नै यस्तै छ, यो विकास नै यस्तै छ । हुन त छोरा भन्दा बाबु जान्ने, बाबुभन्दा बुढाबाबु जान्ने भएको भए यहाँ विकासै हुँदैनथ्यो । छोरोभन्दा नाति जान्ने, नातिभन्दा पनाति जान्ने भएर नै विकास भएको हो । तैपनि आलाकाँचा ठेटना र सुभेबुभेका पाकामा त केही न केही फरक परिहाल्छ । हुन त आँट नगरे छाँट आउँदैन, छाँट नगरे फाँट बन्दैन तैपनि छाँटकाँट गरेर आँट गरे राम्रो हुन्छ । तत्व नबुझी फत्ते गर्न खोज्ने वकिल हुनु भन्दा उल्टै कोदालो हान्ने किसान हुनु जाती मानेर या लेखेको त हैन मैले तर समालोचक हुँदा विशिष्ट र समालोचना गर्दा जान्ने भन्ने हुँदैन । आ ! हुन्छ, भनेर समालोचकले मन पराए राम्रो र यति यति कारणले यस्तो छ, भनी गल्ती देखाउँदा नराम्रो भन्ने हुँदैन । हुन त दोष लगाए भने मेख मरेर आउँछ, तर यो पनि सम्झनु पर्ने कि कसले कसलाई पो रेख लगाउन छोडेन र ? तसर्थ रेख लगाए भन्दैमा मेख नमान्न र घमण्ड देखाए भन्दैमा दण्ड भोग्न तयार नहुन मैले यति दुःख गरेको हुँ ।

अह्नाएको मान्ने जमाना अब कहाँ छन् र ? अब त उही हो अह्नाएको मान्न त । खै कसले अह्नाएको कहाँ कहिले मानेर मैले यहाँ मानूँ ? न त देश नबेच भन्दा नेताले माने, न कला नबेचभन्दा कलाकारले माने, न साहित्य नबेच भन्दा साहित्यकारले । त्यसैले मलाई पनि रिसै उठेर आयो जडै चलेर आयो । तपाईंले शहीदले शासकका अगाडि आत्मसमर्पण गर्न नमाने भै मान्नुस् या बलात्कारीले बलात्कार गर्न अठ्याउदा सुन्दरीले नमानेभै मान्नुस् अथवा अल्नो^१

^१ नून कम लागेको

पनि खाँदिन ढिको पनि फोर्दिन भनेभै ठान्नुस् मैले पनि यो कुरा मानिन मानिन । साहित्यमा अल्लारे ठिटाठीटी र खरिद गरिने प्रेम मात्र भल्काउनु पर्ने कुनै बाध्यता छैन । बिक्री गरेर आफ्नो साहित्यकारको मुकुट पहिरन मात्र साहित्य सिर्जना गरेर हुन्न आफ्नो व्यथा पनि पोख्न पाउनुपर्छ । प्रतिष्ठित व्यक्तिको मात्र होइन समाजमा बालकलाई पनि आदरसाथ हेरिनुपर्छ । धनाढ्यलाई मात्र होइन निर्धनी भए पनि उसमा दिल हराएको हुँदैन भन्ने मान्छेले बुझ्न पर्ने हो तर कौवा भै भएर यो अभै पनि उनीहरूलाई थाहा छैन । हुनत त्यस्ता कौवा बाठा भएर गुहु खाएभै हो । उनीहरूलाई कति बचेराले सल्लाह पनि दिए होलान् तर तिनीहरूलाई पत्तै छैन । कुनदिन गोजिमै ल्याएको ढुङ्गा लागेर मर्ने हुन यी कौवाहरू ।

आफ्नो मनको भाव पोख्न खोज्दा कसैबाट आलोचना आउँछ भने आइरहोस् मैले त्यो सुन्दिन । म पनि नीति नियम र कानूनमा नरहने र अरु मानिस जस्तै मान्छेको समूहमा पर्ने एक मान्छे हुँ ।

४.२. टोपी

नेपाली गौरवमय इतिहासमा टोपीको ठूलो महत्व छ । सर्वोत्तम अङ्ग शिरमा धारण गरिने भएर मात्रै होइन त्यो उत्तम ठहरिएको । यसको महत्व त्यति धेरै नभए पनि कम चाँही अवश्य छैन । टोपी एउटा पदवी हो जो सबैले स्वतन्त्ररूपमा लगाउन सक्छन् र नलगाउन पनि । हुन त आजकाल टोपीवालाहरू पाखे ठानिन थालेका छन् । तैपनि टोपीको प्रचलन हराइसकेको छैन । चाहे जसले जेसुकै भनोस् टोपी नलगाएको मान्छे आजसम्म मैले देखेको छैन । एउटा न एउटा टोपी लगाएकै देख्छु- घमण्डको भलादमीपनको, छट्टुपनको भनौ मपाइँत्वको । ढाका टोपी ढल्काएर हिंड्नेको टोपी त सबैले देखेकै हुन्छन् । जुल्फपाल्नेको टोपी कस्तै देख्ने ।

धोती न टोपी भएपछि मात्र टोपी पुराण लेख्न थालेकोले यो पागल भएछ भन्ने शङ्का गर्नुहोला तर तपाइँले टोपी नलगाएको भएपनि म तपाइँलाई टोपीवाला भनी प्रमाणित गर्न सक्छु । किन भने टोपीको मुख्य अर्थ सम्बन्धित टोपीवालाको आचरणमा भर पर्न जान्छ । उसको खोपडीले कुन विचार बताउँछ त्यही त्यसको टोपी हो । जो कसैको पनि विचार हुन्छ त्यो विचार नीच, मध्यम, उत्तम कस्तो छ त्यही अनुसार उसका टोपीको संज्ञा दिन सकिन्छ ।

दिमागबाट प्रस्फुटित सौँचाइलाई टोपीको संज्ञा दिनु उचित हुन्छ । किनभने त्यही मगज ढाक्ने ढक्कन नै टोपी हो ।

हुन त आजभोलि टोपीको जमाना नै हराउदै जान लाग्यो । सरकारी कार्यालयमा पनि पहिले टोपी नलागाई जान पाईदैनथ्यो, अचेल पाईन्छ । वास्तवमा कर्मचारीहरूले टोपीमुनि नोटका विटा लिएर हिड्न थालेकाले यो प्रचलन नहुनु पनि राम्रै हो । सम्पूर्ण क्षेत्रमा स्वतन्त्रता चाँहदै आएको मान्छेले जाबो टोपीमै के अकाशपाताल गर्नु पन्थो ?

मेरो अनुभवमा टोपीका दुईवटा फाइदा मात्र देखें । आधुनिकता र रूढिवादीताको दोसाँधमा बढदै गरेको यो संसारमा भन्ने हो भने त टोपीवालाहरू चामलका बियाँ हुन् । नेपालको सम्बन्धमा पनि झण्डै त्यस्तै भइसक्यो । कसैले टोपी लगाएको देख्नै रूचाउँदैनन् त कसैका अगाडि टोपी नलगाई जाँदा मार हुक्याँई खाइन्छ । देश र जातजाति अनुसार टोपीको प्रचलन बेगलाबेगलै हुन सक्छ । यो कुनै आश्चर्यजनक कुरा होइन तर बाहुनले टोपी लगाउदा पनि त्यस्तो आपत्ति ।

कुरोको जरो यहाँ नेर भेट्टियो । म उपाध्य बाहुन, सर्वोत्तम जात भनाँ सबै भन्दा माथिल्लो जातको मान्छे, एकातिर अलिअलि अङ्ग्रेजी, पढेकाले जाबो टूप्पीको कुनै खैरियत छैन भनेर फालेको थिएँ अर्को तिर सानैमा रूद्री-चण्डी पनि पढेको जानेकै थिएँ । यस्तैमा एक दिन लघुरूद्रीको निम्तो पाएँ । अब परेँ बडो फसादमा नखाउ भने दिनभरिको सिकार खाउँ भने कान्छाबाबुको अनुहार भनेजस्तै भयो । जाउँ भने टूप्पी छैन । पाठ गर्ने जस्तो निम्तो अरूले के भन्नन् भन्ने डर नजाउँ भने सम्मानपूर्वक बोलाएको मताहा मान्छे भन्ने डर । अर्को तिर चिया चमेना पनि चल्ने । एउटा अक्कल निकाल्नै पन्थो भनेर टोपी किनेँ । टोपी लगाएर तीन बजे तिर पुगेँ जग्यमा अरू बाहुनबाजेहरू आइसकेका थिए । पाठ पनि सुरु भयो मैले टोपी नखोलेर पाठ गरेको देखेर एउटा पण्डितले भने- 'हैन पण्डित जी ! टोपी त निकालिएन नि ?' मैले पनि उसको मुखमा बुझेँ लगाइदिने उद्देश्यले भने- 'तपाईंले ब्राम्हणसर्वस्व हेर्नु भएको छ ? मैले कुनै पनि ग्रन्थमा बाहुनको टोपी जुठो हुन्छ भन्ने देखेको छैन । ब्राम्हणसर्वस्वमै टोपी चोखो हुन्छ भनेर भनिएको छ बुझ्नुभो ? बाहुनको त लगौँटी जुठो हो, तीन दिनको लगौँटी लगाएर टोपी काढ्नु आजभोलिको पुडपण्डित्याइँ हो । कसैले खाने बेलामा टोपी निकाल्छन् भन्दैमा बाहुनले पाठ गर्दा पनि टोपी निकाल्नु (राख्नु) पर्छ भन्ने कहाँको कुरा गर्दैहुनुहुन्छ तपाईं ?' उनले पाठ

छाडेर भाषण सुन्न थाले । अनि फेरि पाठपट्टि लागे मलाई सुहाउँदो प्रतिउत्तर दिन सकेनन् । यसो भएपछि म उम्कहाले । टोपी भिकने कुरै भएन । टोपी नहुनु भन्दा त लगाएरै पाठ गर्नु राम्रो । टोपीको महत्व त्यहाँसम्म पनि रहेछ ।

महत्वको मात्र के बखान छाट्नु प्रकार पनि अत्यन्तै छन् टोपीका । फुर्के टोपी, भादगाउँले टोपी, ढाका टोपी, विके टोपी, मख्खीबुट्टे टोपी केके हो केके । कुरा गर्दा फुर्का गाँसेर कुरा गर्ने कसैको बानी हुन्छ त्यस्ताले फुर्के लगाइदिन्नन् । फेरि कसैको कुरा गर्दा ढाकीछोपी गर्ने बानी हुन्छ भएको कुरा लुकाएर नभए-नभएको कुरा गर्ने । यस्ताले पनि ढाका टोपी लगाइदिन्नन् । काम सुहाउदो दाम नपाए भैँ भाषण सुहाउदो फेसन नहुनाले तिनीहरूको अस्तित्व उस्कन सकेको छैन ।

भानुभक्तले विके टोपी लगाएर रामायणको ठेली लेखेका हुन अरे । आफू त देख्ने परिण । पूरा पत्याउन देख्नै पर्ने हुनाले साँचो भुटो म भन्न सकिदैन तर एक दिन घुम्दै जाँदा भानुभक्त तिर्खाएछन् र पिपलको छहारीमा बसेछन् । यसो तलतिर हेरेको त एउटा घाँसीले घाँस काट्दै रहेछ । उसको टोपी च्यातिएर टुप्पी बाहिर निस्किएको थियो अरे । उनले पानी खाने ठाउँ सोध्दा घाँसीले आफूले घाँस बेचेर कुवा खनाउने र आफ्नो नाम अमर राख्ने विचार प्रकट गरेछ । जे भए पनि उसको विचार त राम्रै हो, चाहे टोपी फाटेर टुप्पी देखियोस् चाहे धोती फाटेर यौनाङ्ग । अनि भानुभक्तले सोचेछन् यो जैरे टुप्पी देखिएकोले त कीर्ति राख्ने कुरा गर्छ भने म विके टोपीवाला पण्डित भएर किन नाम नराख्नु ? यसपछि लागेछन् उनी रामायण जुराउन ।

सानैमा म पनि टोपी लगाउथेँ अचेल भोलि त्यति वास्ता गर्दिन फेरि एक सुर आएको छ टोपी लगाउनु पन्यो भन्ने । अब मैले यस्ता सानातिना बजारिया टोपी हैन ठुलै शहरिया टोपी खोजेको छु । सिपाहीको जस्तो छत्तरे टोपी मलाई मन पर्दैन बरू कसैले मन्त्रीको टोपी लगाइदिए हुन्थ्यो भन्ने लागेको छ । किनभने मन्त्रीको टोपीको चर्चा साह्रै उच्चो हुँदो रहेछ । रेडियोले त्यसैको फुक्छ । पत्रिकाले त्यसैलाई पत्याउँछन् । जनताले के पत्याउनु पन्यो र । मन्त्री भएपछि टोपी पनि महङ्गै लगाइन्छ । सके राजाबाटै लगाउन पाइएला । आजकाल म लोभी भएको छु । टोपीवालको जे-जस्तो व्यक्तित्व भए पनि टोपीको राम्रो प्रचार-प्रसार भयो भने त्यसै ठूलो । टोपीको गुनगान राम्रै गाइयो भने त्यसै राम्रो ।

टाउकाले टेकेर हिडनुपर्ने भए मान्छेलाई टोपीको महत्व थाहा हुन्थ्यो । जति जुत्ताको महत्व छ । त्यति नै टोपीको महत्व हुन्थ्यो । खुट्टा खियाउनका दुःखले मोटर बनाउने मान्छे, पृथ्वी भत्काएर मोटर बाटो निर्माण गर्ने मान्छे, हेलिकप्टर हवाइजहाज उडाएर, रेल कुदाएर सयल मार्ने मान्छेले परिणाममा आएर विश्व शान्तिको नारा फलाक्नु पर्ने थिएन । अहिले आएर त्यो टाउको जोगाउन न ढाका टोपी लगाएर हुन्छ न फलामे टोपी । मानिसले टोपीको महत्व अब बल्ल बुझ्दै छन् जति जुत्ताको महत्व हुन्छ ।

आजकल अमरसिँह, बलभद्र, गङ्गालाल, दशरथ चन्द, शुक्रराज, धर्मभक्तका जस्ता टोपी लगाउन सक्ने नेपाली कोही छैनन् । न त यहाँ उनीहरूको जस्तो टोपीको महत्व बुझ्ने नै कोही छ । नत आज कोहि ती वीरहरूले गर्दा नै आज नेपालीले विश्वकै टोपी लगाउन पाएको छ भन्ने सोँचे । बरू त्यस्तो गौरवमय टोपीको सान खस्काउन अग्रसर हुन कोही किञ्चित हिचकिचाउँदैन । गौरवमय नेपाली टोपीको सान विश्वका कुनाकुनासम्म पुगेको छ भन्ने सबै बुझ्दछन् तापनि यसको महिमा उत्तिकै दिगो राख्नुपर्छ भन्ने तर्फ सोच्दैनन् । नेपाली मुकुट गौतमबुद्ध विश्वकै एक उत्तम टोपी ठहरिए तर त्यस्तो उत्तम टोपी लगाउन सक्ने नेपाली धेरै जन्मिएनन् । टोपी भनेको या टुप्पी ढाक्न प्रयोग गरियोस् या टुप्पी नभएको नदेखाउन तर टोपी बेचेर टाई लगाउनु नेपालीत्व हुँदैन । चुरोटको विज्ञापनपछि 'धुम्रपान स्वास्थ्यको लागि हानिकारक छ' भने जस्तो आफूले टोपीको उपयोग यदाकदा गरे पछि 'टोपी नेपालीको विशेषता हो' भन्नु एउटै हुन्छ । किनभने गरीब भएपछि हरिप भइँदो रहेछ । सुर्ती नखाइकन पढ्नै नआउने आजको नयाँ जमानामा मैले टोपी पुराण बखानेर फुर्ति देखाउनु आफैले आफ्नो उपहास गरेजस्तो हुन्छ । जुल्फीको महत्व बढ्दो छ टोपीरूढीको प्रतीकतिर ढल्कँदो छ । तैपनि मलाई १८ पुराण लेखेका व्यासकै संज्ञा दिनुपर्छ भन्ने मेरो भनाई होइन ।

४.३. विश्वास

दिनको पछि पछि रात दौडे जस्तो म शून्यताको पछि पछि भावनाको पछि पछि दौडें हुत्तिएँ लघारिएँ विश्वासको खोजीमा । साँच्ची मेरो चैतन्य बुद्धले ज्ञान खोज्न दौडाएभै दौडाउदा पनि विश्वासको पत्तो पाउन सकिन । बरु श्वासप्रश्वासमात्र चाल पाइरह्यो । अनि दृढविश्वासका साथ टक्क अड्यो र भन्यो विश्वास त श्वासप्रश्वास जस्तो आजीवन स्थायी

रहने चीज होइन । यो मान्छेले आफ्नो अवस्था हेरी दिन र लिन सक्ने एक हल्का वस्तु मात्र हो र यसलाई त्यसरी बुद्धित्वद्वारा पाउन सकिन्न न त पाएर पाए जस्तो रहन्छ ।

यो मभिन्न पनि छ, र छ, तपाईंभिन्न पनि । मात्र मैले तपाईंलाई विश्वास गरेर हुन्न तपाईंले पनि मलाई उत्तिकै विश्वास गर्न सक्नुपर्छ, अनि मात्र यसको अर्थको सार्थकता आउन सक्छ । अन्यथा मैले कसैलाई देखासाथ अलि राम्रो अनुहारको रूपवान् रहेछ, भने तत्क्षण प्रेमोत्पन्न भयो भने के उसले मलाई पनि उत्तिकै नजिकबाट हेर्छ र ? म लालायीत हुँदै हजुरको शुभनाम ? भनी सोध्न गएँ भने 'आ, किन चाहियो जोसुकैको नाम तपाईंलाई ?' भन्दै भर्कन पनि त सक्छ । मेरो नाम फलानो, ठेगाना फलानो भनेर बताउँछ, नै भन्ने के विश्वास छ र ?

यस्तै विश्वासका पोकाहरू फुकाउने क्रममा दौड्दादौड्दै आफ्नो एक चौथाइ आयु वितिसक्यो । यसवीचमा विश्वास गर्न लायक त्यस्तो व्यक्ति न आफूले पाउन सकियो न त अरुले आफूलाई नै विश्वास पात्र बनाए । यसरी जीवनयापन गरिरहेछु ।

मलाई म मर्छु भन्ने कुरामा शतप्रतिशत विश्वास छ । म बूढो हुनु पर्ला, रोगी हुनु पर्ला भन्ने कुरामा त्यतिका विश्वास राख्न सकिदैन किन ? मेरो मृत्यु निश्चित छ तर मृत्यु मिति निश्चित छैन । आजै मेरो मृत्यु भइदियो भने । बूढो र रोगी हुने समय कहाँ रहन्छ र ?

म प्रकृतिसित जुध्न रुचाउने मान्छे । प्रकृतिकै काखमा खेलवाड गर्न रुचाउने मान्छे । त्यसैले दृढविश्वासका साथ यो भन्न सक्छु कि प्रकृतिले प्राणी जगत्लाई अनिष्ट हुने काम कदापि गर्दैन । गिष्मको प्रचण्डताले वर्षामा शितल गराउँछ । वर्षाको घिनलाग्दो हिलो शरदमा सुक्छ । शरदमा गगन भल्मलाएका चन्द्रज्योतिले हेमन्तको तुवाँलो प्रकृतिमा न्युन हुन्छ । जुन बेला जे भए पनि किटेरै यो भन्न सकिन्छ अब वर्षा लाग्यो पानी पर्छ, हिउँद लाग्यो जाडो हुन्छ ।

प्रकृतिका काखमा उन्मत्त भएर रमन पाएका छौं हामीहरू र पाएकै छन् कृत्रिम वस्तुहरू पनि । तर के विश्वास छ र तिनीहरूको भरखर काठमाडौँबाट छुटेको रात्री बस फलानो स्थानमा पुग्दा दुर्घटनाग्रस्त भयो, हवाइजहाज खस्दा धेरैको ज्यान गयो आदि आदि सुसमाचारहरू बारम्बार पढ्न पाइन्छ पत्रिकामा, सुन्न पाइन्छ रेडियोमा र देख्न पाइन्छ प्रत्यक्ष आँखाले नै ।

विश्वास मान्छेमा कति फितलो तवरले रहेको हुन्छ भने त्यो भन्नै सकिन्न । विश्वास दिलाउनको लागि मान्छेहरू कसम खाने गर्छन् । सत्ये रामराम मैले त्यस्तो गरेको भए । विद्यानष्ट मैले भनेको भए... गाईको मासु खाने मैले चोरेको भए...आदि ।

खानै नहुने पदार्थहरू खाइदिन्छन् मान्छेहरू । रक्सी खान के हुन्छ ? जाँड खाएर हुने के छ ? विष खाए पनि नखानेलाई कुनै असर पर्दैन । जे जे खान मन लाग्छ खाए हुन्छ । तर आफूले खानु छ अरुलाई असर पर्नु छ । एउटाले धनमाल लुट्यो कसैले र पक्रिएपछि 'सूर्यले डढाल्ने मैले चोरेको भए ... ।' सूर्यलाई औँल्याउदै भन्दछ । त्यही कसमको भरमा ऊ साधु बन्छ । उता चोरिनेहरू हाहाकार । यो त सामान्य कुरा भयो । जनताका अगाडि मुट्टी कसेर कसम खाएका नेताहरू सरकारमा जान्छन् शपथ ग्रहण गर्छन् देशको विकास गर्छौं भनेर तर खै अहिलेसम्म देश जहाँकोतहीँ छ । जनतामा हाहाकार नै व्याप्त छ । यसैले मलाई लाग्छ सबभन्दा फोहोर खानेकुरा कसम हो, किरिया हो ।

जसमा विश्वासको पित्तकोसम्म छैन त्यसैले नै कसम खाने गर्छ जस्तो कि जसको आय आर्जन र धन सम्पत्ति केही छैन उसैले जाँडरक्सी खाने गर्छ । जसमा विश्वास छ त्यसले कुनै हालतमा पनि कसम खानु पर्दैन वीरहरू कसम खाँदैनन् बरु विष खानु परोस र विश्वासको सट्टा अन्धविश्वास गर्न तत्पर हुँदैनन् ।

कुरा मोडियो अन्धविश्वासतिर । के हो अन्धविश्वास भनेको ? सामान्य अर्थमा अन्धाले गर्ने विश्वास जस्तो महसुस गर्नु होला तर त्यो त अन्धोविश्वास हुन सक्छ, अन्धविश्वास हैन । अन्धविश्वास भनेको त आफूलाई थाहै नभएको र आफूले जान्दैनै नजानेको कुरामा पनि दृढविश्वास गर्नु हो ।

तपाईंले ईश्वर छ भन्नुहुन्छ मैले छैन भन्छु । तपाईंले स्वर्ग छ भन्नुहुन्छ म छैन भन्छु तपाईंले जे पनि छ भन्नुहुन्छ ती सबै छैन चाहिँ म भन्दिन । मैले त नदेखिएका वस्तुहरू छन् नै भनेर विश्वास गर्न सकिदैन । ईश्वर छैन भन्छु । यो त नास्तिक हो भनी सोच्नुहोला ! तर म नास्तिक हैन । बरु घमण्डै गर्ने हो भने म जत्तिको आस्तिक ऋषि महाऋषिहरू थिए होला नत्र आज यी धर्मका प्रचारक र नेताहरूले दहिच्युऱ्याई गरी समय समयमा दल बदल गरे जस्तो धर्म फेर्ने महन्तहरू छैनन् । के आफ्नो पार्टीप्रति सद्भाव छ भने थोरै कुरामा रिस उठ्यो

भन्दैमा पार्टीलाई आलोचना गर्दै दल फेर्नुपर्दछ र । यी त राजनीतिको नीति पालन नगर्ने नेता हुन् जसलाई नेता होइन नेत्रा भन्न सुहाउँछ ।

धर्मको पनि त उही छ कुरा ईश्वरमा विश्वास भएकाहरूले धर्म परिवर्तन गर्नु पर्दैन । मन्दिरको मूर्तिमा ईश्वर देखेहरू अधर्मी हुन् । यदि ईश्वर छ भन्ने कुरामा पूर्ण विश्वास गर्नुहुन्छ भने त्यो मन्दिरको मूर्तिमा छैन ईश्वर । चढाएका प्रसादहरू खानु पर्ने किन खाँदैन तपाईंको भगवान् ? तसर्थ ईश्वर छ प्राणीमा । हरेक प्राणीमा म कसरी विश्वास गरु : स्वर्ग छ भनेर ? बैकुण्ठ छ भनेर ?

म विश्वास गर्छु ईश्वरलाई । ऊ हरेक प्राणीको जीवात्मा हो । आफ्नो शरीरलाई दुःख दिइन्छ भने ईश्वरले दुःख पाउँछ । भन् अरुको शरीरलाई कष्ट पुर्याइन्छ भने त पाप नै लाग्छ । त्यस्तो पाप कटाउन कुनै किसिमको धर्म गराइ देखाउनु पर्दैन । म विश्वस्त छु - धर्म कहिल्यै पनि गर्नुपर्दैन । जतिगरे पनि धर्म हुँदैन । मात्र पाप नगरे पुग्छ । पाप नगरेपछि धर्म गर्ने आवश्यकता किन ? रोग नलाग्दा पनि औषधी गर्ने पर्छ भने गरिरहनुहोस् ।

जति जति विज्ञानको विकास हुँदो छ त्यति त्यति विश्वासको विनाश हुँदो छ । मान्छेले मान्छेको भर नपरेर यन्त्रको भर पर्न थालेका छन् अविश्वासले । आफ्नो मस्तिष्कको प्रयोग नगरेर यन्त्रको नै प्रयोग थालेका छन् यो दुनियाँमा । मलाई त लाग्छ यस्तै यन्त्रमुखी हुँदै जाने हो भने भविष्यमा मान्छेले मान्छेको आवश्यकता ठान्दैन यन्त्रबाहेक । अनि यो संसार यन्त्रैयन्त्रको हुनेछ । कतिपयलाई पूर्वजन्मदेखि लिएर पुनर्जन्मसम्मको विश्वास छ । कति चाहिँ जीवन एक अनुभूति अनेक भनेर सम्पूर्ण अनुभव यसै जीवनमा भोग्न खोज्छन् । विश्वासको कमी तबमात्र भएको हो जब मान्छेमा सम्पन्नता आयो । सम्पन्न भई सुख भोग्ने इच्छा जब उसमा बढ्यो तब उसले आफ्नाहरूप्रति पनि कमै विश्वास गर्न थाल्यो । आफैलाई बाधा पुर्याउने हुन् कि भन्ने डरले उसले दबाउने नियति लियो । फलस्वरूप आज यो स्थिति आयो । यो स्थिति जहाँ न मालिकलाई नोकरको विश्वास लाग्छ न नोकरलाई मालिकको । न परमप्रिय प्रेमिको प्रेमीका भर पर्न सक्छे र प्रेयसीको कुनै पागल प्रेमी । तसर्थ विश्वासको विश्वासका साथ वर्चस्व कायम राख्ने हो भने तुरुन्त समानता लागु हुनुपर्छ सम्पूर्ण अधिकार, जातपात, धर्म, आर्थिकता, सामाजिकता आदि मान मर्यादामा पनि ।

४.४.बोकाको मन

बाख्री वूढीको कोखमा जन्मिएपछि म पर्सिए पनि बोको नपर्सिए पनि बोको ! खसी पारेनन् भने म नमरुन्जेल बोको । आफ्नो स्वार्थका निम्ति मीठो मासु खान मान्छेले मलाई खसी बनाएर पाल्छ । आखिर बोको भएपछि काल गतिले मर्न पाइने होइन । “औषधी नै थाहा नलाग्ने रोग लागेर ठहरै भएमात्र हो नत्र यो जुनी कालगतिले मर्दैन । देवीदेवताका नाममा बली चढाएर होस् वा वनभोजमा चपाएर होस् यो ज्यान मान्छेले नै लिन्छ । जस्तोसुकै मीठो घाँस र दानापानी दिएर मोटाउन लगाए पनि आफ्नै भूँडीको निम्ति गर्छ मान्छेले । अरु त परै छाडौं त्यो दुर्गन्धित दिसा निस्कासन हुँदै गरेको आन्द्रासमेत पखालेर खान्छ । मलाई त लाग्छ मेरो जन्म मान्छेकै आहाराखातिर भएको हो । देवीदेउता छन् भन्ने विश्वास गर्छ उसले र मलाई बली दिन्छ तर मेरो बली चाहिने देउता छन् भन्ने मलाई पटककै लाग्दैन । नत्र त मन्दिरवाट निस्केर उनैले मलाई मार्नु पर्ने ! मान्छेले रेट्छ र आफैले आहार गर्छ ।

आफूखुसी न म खान सक्छु न त हिड्न नै । मलाई मान्छेकै स्वार्थका निम्ति जन्म दिइएको हो । खानपिन र हिडडुलमा मात्र होइन पत्नीसँग सम्भोग गर्न पनि म मान्छेद्वारा नै नियन्त्रित छु । हाम्रो वंश विस्तार गर्न पनि मान्छेले दिनुपर्छ । यतिसम्म कि म र मेरी प्रेयसीबीच स्वतन्त्र प्रेम सम्भव छैन । उसले मलाई मेरी पत्नीसँग सम्पर्क गरेवापत मेरी पत्नीको मालिकले भाडा तिर्नुपर्छ । बस् ! म जन्मदै बोको न परें । या त बली चढाइन्छु या अरुकै नियन्त्रणमा बाख्रीहरूसँग सहवास गराइन्छु । आखिर खुकुरीकै रेटाइवाट मृत्यु हुन्छ ।

मानिसहरू हाम्रा कृत्रिम शत्रु हुन् । प्राकृतिक शत्रु त बाघ, भालु, ब्वाँसो, जस्तो जन्तुहरू हुन् । यिनीहरूले हाम्रो आहार गर्नु त स्वभाविक नै हो तर मानिसले टुक्राएर हाडसमेत बाँकी राख्दैन । हाम्रो जाति नै उन्मूलन भए पछि के गर्लान् यिनीहरू । त्यसो त हाम्रो मासुले मात्र नपुगेर कुखुरा, भैंसी र चोँचे जस्ता प्राणी पनि लुछ्छन् पछि पर्दैनन् । बरु मैले गर्व गर्नुपर्छ मासुमध्ये श्रेष्ठ हाम्रै मासु हो । सर्वोत्तम र महङ्गो पनि हाम्रै मासु पर्छ । मान्छे पनि कति अदूरदर्शी छ कुन्नि यो थाहा छैन उनीहरूलाई कि हाम्रो लोप भएपछि हाहाकार हुन्छ भन्ने । खाँदा खाँदै एक न एक दिन हामी लोप हुन्छौं । हाम्रो शेषपछि कुखुरा, पाडा, चोँचे, हाँस, कुकुर सबैको मासु सिद्धिन्छ । त्यसपछि आफ्नै अनुहार मिल्ने बाँदरको पालो आउला । यसैगरी सबै जनावरहरूको अन्त्य हुन्छ । त्यतिखेर यो पृथ्वीको घाँस खाने कोही हुने छैन । या त घाँस

मान्छेले आफै खानुपर्छ या आगो लगाउनुपर्छ । सौँचेका छैनन् उनीहरूले त्यतिखेरको वातावरण कति कहाली लाग्दो होला ।

मलाई अर्को कुरामा पनि गर्व छ । अर्काका उपकारका निम्ति मैले ज्यान दिन डराउन्न । 'परोपकार पुण्याय पापाय परपीडनम्' भन्ने उक्ति ममा शतप्रतिशत लागु भएको छ । मान्छेले त केवल हत्यामात्र गर्दछ । परोपकार हामीले गरिरहेछौँ । म चोक्टा चोक्टा भएर कति जनाको पेटमा पुग्छु ठेगान हुँदैन । विवाह होस् या वनभोज, ठूलाठूला होटल हुन् या स-साना भट्टीपसल म जताततै हुन्छु । म नभए आजकल पाहुनाको सत्कार हुँदैन । म आफूले सोमरस सेवन गर्न नपाए पनि मसँगै ऊ पनि साथी भएर हिड्छ । त्यस्तो धमाका मच्चाउन सक्ने वस्तु मेरो साथी हो भन्दा हर्षित हुन्छु ।

म र मजस्तै अन्य मासुको निम्ति प्रयोग भइरहेका प्राणीहरूको अन्त्य भएपछि बाघ भालुहरूले खाने आहारा मान्छे नभएर अरु के हुन्छ र ? त्यो पनि विचार गर्दैन मान्छे । दुःख लाग्छ यो पृथ्वीमा शाकहारी प्राणीलाई यी सर्वाहारी मान्छेले सिध्याए भने प्रकृतिले मान्छेलाई नै बली माग्नेछ । बलीको बोको म होइन ऊ नै हुनेछ । गौतम बुद्ध भन्ने एउटा ज्ञानी मानिस जन्म्यो भन्छन् । उसले चलाएको अहिंसाको उपदेश खै आजको मान्छेले मान्दैन । बुद्ध त नजन्मेकै भए वेश हुने थियो तेरो ज्ञान अरुलाई काम लागेन अरुले त्यो पालना गरेनन् ।

मेरो पनि शरीर छ, आत्मा छ, मन छ अथवा सबै थोक छ । बरु बढ्ता तिम्रोभन्दा पुच्छर अनि सिङ्ग छ । मेरो बुद्धि तिम्रो जति नहोला तर याद गर दुखाइ त तिम्रो मेरो बराबर नै हो । तिम्रो जस्तो भाषा नहोला तर दिल त मेरो पनि छ । मलाई पनि पूरा आयु ज्यून रहर लाग्छ । तिमी विरामी भए औषधी गच्छौँ, मलाई भने ... । थाहा छ मलाई थोरै तलमाथि पच्यो भने तरबार तयार पारिहाल्छौँ ।

सिङ्ग पुच्छर भएकाले हामीलाई जनावर भन्छौँ तिमी तर तिम्रो अदृश्य सिङ्ग र पुच्छर कति खतरा छ गहिरिएर विचार गर त । हामी दाम्लाले बाँधिए पछि त्यसैको अधिनमा रहन्छौँ तर तिमी दाम्लो छिनालेर मन्द्राउँछौँ । त्यसो त तिम्रो र हाम्रो दाम्लोमा फरक छ । तिमी आफ्नो दाम्लो आफै बाट्छौ, हामी सक्दैनौँ । मैले सम्झाउन खोजेको के मात्र हो भने तिमी सधै कानुनको उल्लङ्घन गर्छौ । मर्यादा नाघेर काम गर्छौ । नियम मिच्छौ । त्यसैले हिंसातिर लाग्छौ । हामी हिंसा गर्दैनौँ । मलाई तिमीले काटे पनि म तिमीभन्दा परोपकारी छु ।

मेरो मन तिम्रो कम्प्युटरभन्दा पनि छिटो छ । तिमी नपुगेको ठाउँमा म पुगें । म मान्छेलेमात्र भरिएको त्यस्तो संसारमा पुगें जहाँ पशुपन्छी केही छैनन् । कल्पना गर त त्यो दुनियाँ कस्तो होला । तिम्रो भावी पिँढीले अनुभव गर्ने छ । किनकि हामीलाई बध गरेर तिम्रो शाखा सन्तान बढी रहनेछन् । अब हामी अटाउने ठाउँ नै यो पृथ्वीमा कहाँ होला र ? हामी बस्ने र चर्ने ठाउँ पनि तिम्रै हितका लागि सडक हवाईमैदान आदि बनाएर सिद्धिने भए । अब बढ्ता त घना बस्ती भएको सहरतिर महँगो दाममा बेच्न लैजान्छौं दिनदिनै । गाउँतिर हाम्रो उठीबास भैसक्यो । कहिलेकाहीं चराउन लैजादा बाघले छोप्यो भने मात्र हाम्रो प्राकृतिक मृत्यु होला अन्यथा हुँदैन । आखिर म बाखीबुढीको सन्तान परें । न त म बोलेको बुझ्छौं न मेरो व्यथा । साक्षात भगवान् नै प्रकट भएर 'अबदेखि बोका नकाट' भने पनि मान्दैनौं तिमी ।

मेरो नीलो रगत भए कुरा बेग्लै हो । तिमीहरू भने जातीय समानताका लागि रातो रगतको एकमात्र मुद्दा अधि साँझौं । आखिर हाम्रो रगत पनि त रातै छ नि कहिल्यै सोचेका छौं ? यो पनि विचार गर्नुपर्छ रातो रगतका आधारमा तिमी जातीय भेदभाव अन्त्य गर्छौं भने, हामीलाई पनि पशुअधिकार चाहिन्छ । बडो मानव अधिकारका गुड्डी हाक्छौं । आखिर तिमीहरूको जातीय विभेद रगतले छुट्याउदैन संस्कारले छुट्याउँछ बुझ्यौं । तिम्रो आफ्नै संस्कार र सभ्यता घिनलाग्दो छ । यो कुरा गर्दा मलाई पनि तिम्रो हेराइ टेढो पर्ला । परे परोस् ।

तिमीमा जस्तो धनी-गरिब, पुरुष-महिला, गोरा-काला, छुत-अछुत, साङ्ग-अपाङ्ग, हिन्दु-मुस्लिम जस्ता तमाम भेद उपभेद हाम्रो छैन । हामी त सबै समान, हामीबीच पानी बाराबार चल्दैन । आखिर काटिनु र काटिएपछि चाटिनु हाम्रो नियति हो ।

तिमीहरूले जस्तो अन्याय हामी कसैबाट पनि हुन्न । निर्धालाई दवाउने मानवीय प्रवृत्ति हो । तिम्रो दाम्लोबाट मुक्त हुने हो भने हाम्रो आफ्नै स्वतन्त्र संसार हुन्छ । हामी त सबै मिलेर बस्छौं । तिमीहरू जस्तो अर्काको रगत चुसेर हामीलाई धनी बन्नु छैन । कसैलाई बास नदिएर गगनचुम्बी महल बनाउनु छैन । बस् ! प्रकृतिले दिएको घाँस खायो बस्यो । अहिले त जेलमा परेको कैदी भैं अडकलेको मुठी खानु परेको भएर पो लुछ्राचुँडी गर्नु परेको । तिमीलाई भने गर्नु नगर्नु गरेर जेल बस्दा पनि चाँडो रिहा हुन हतार हुने हामी चाहिँ सधैं मृत्युदण्डका भागीदार ! छोडिदेऊ अब हामीलाई पनि । हाम्रो पनि त बाँच्न पाउने अधिकार होला नि ! के यो पृथ्वी मान्छेका लागिमात्र हो ? यदि त्यसो हो भने पनि त्यो कदापि हुन सक्दैन । ल देखाएर हेर त ।

कति बकबक गयो यो बाख्री बुढीको नाति भनौला । गर्ने पर्ने थियो र बकबकाएको हुँ । हाम्रो बोली तिमी बुझ्ने होइनौ क्यारे । मलाई बुद्धि नभएको कामुक जस्ता संज्ञा दिन्छौ तिमी । हो, म बाख्रीबुढीको नातिमात्र नभएर पोई पनि हुँ । म कामुक छु । मलाई सम्भोग गर्न नाताले छेक्दैन तर देखेका छौ ? मलाई एड्स भएको ? मैले मेरो जातिमा बाहेक अरु कसैसँग यौन सम्पर्क गर्दिन । उखान त तिमीले नै बनायौ क्यारे 'भेंडा भेंडासित बोका बोकासित' भन्ने ? उता तिमीहरू एड्सको महामारीले ग्रस्त छौ । यौन स्वतन्त्रता हामीमा छ, बरु । तिमी भने मान्छे नपाए हाम्रा दिदीबहिनीहरू पनि बलात्कार गर्छौ । मैले नै देखेको छु । बाख्री नपाए गाई र त्यो पनि नपाए भैंसीसँग यौन सम्पर्क गर्छौ तिमी ! तर हामी कहिल्यै त्यसो गर्दैनौ जति कामुक भए पनि ।

दिन र रातसँगै नभए जस्तै तिमी बाँच्दासम्म हामी मर्नुपर्छ । त्यसैले चित्त बुझाएको छु हामीलाई एड्स हुदैन । यो त मान्छेलाई मात्र हुन्छ भनेर ।

हामीहरू नकाटिने, मानिसबाट नचाटिने समय नजिकै आउनेछ । त्यसैले अहिले म मर्नु परे पनि मेरा भावी पुस्ता सुरक्षित छन् । मैले मेरा साथीहरूलाई सान्त्वना दिने गर्छु । 'हेर साथी हो : हामी जति कामुक भए पनि हामीलाई एड्स हुदैन । एड्स त मान्छेलाई मात्र हुन्छ । दक्षिण अफ्रिकामा आधासरो एड्सग्रस्त भैसके । यो जताततै फैलिन्छ । किनकि मानिस यौन संवेगमा हामीभन्दा नीच जात हो । त्यसैले ढुक्क होऊ एक न एक दिन यो संसारका मान्छे एड्सले मर्नेछन् । त्यो दिन हामी यसरी दाम्लोमा बाँधिनु पनि पर्ने छैन र अचानोमा रेटिनु पनि पर्ने छैन जाबो लोप हुन आटेको बाघले त कतिलाई पो खाला र !'

४.५. हेर्ने आँखाहरू

म सानै छँदा हाम्रो गाउँमा मोटर पुगेको हो । अगाडि दुई आँखा भएको चार खुट्टा भएको अनौठो आवाज निकालेर कराउने दगुर्ने तर सिङ र कान भने हुँदारहेनछन् । पहिलो पटक हेरेपछि मैले बालाई बताएँ । मलाई सबभन्दा राम्रो त्यसको आँखा लाग्यो । उज्यालो, गोलो-गोलो, ठूलो-ठूलो आँखा देख्दा अचम्म लाग्यो ! आँखा भिमिक्क नगरी हेरिरहने !

गाउँमा भेला भएका मान्छेले मोटरको अगाडितिर बसेको मान्छेलाई फूलमाला र अबिरले स्वागत गर्दा लाग्यो देउता भनेको त्यही हुनुपर्छ । बाल मस्तिष्कले जे ठम्यायो त्यो

होरहेछ । आज आएर प्रमाणित भइरहेछ । ती मोटरका हेर्ने आँखा अनि त्यसमा बस्ने देउता आज प्रशस्तै हेर्न पाएँ । यात्रामा रहेका मानिसहरूको जिन्दगी उनीहरूकै हातमा हुन्छ । आँखा हेर्ने नै त हुन् नि । कानले कसैले हेर्ने क्यारे ! तपाईं यसो भन्नुहुन्छ तर मैले भित्ताको पनि कान हुन्छ भन्ने सुनेको छु । मोटरका आँखा हुन्छन् भन्नेमा मलाई शङ्का छैन । हो, शतप्रतिशत हुन्छन् ।

तपाईंले जति आँखा गाडेर हेरे पनि मैले भन्न खोजेको कुरा बुझ्नुहुन्न । बुझ्नका लागि अब हेर्ने जानुपर्छ । सुन्ने कान, हेर्ने आँखा, खाने मुख.... नत्र के त ? तपाईं भन्नुहोला सुन्ने आँखा हुन्छन् ? हो, सुन्ने आँखा पनि हुन्छन्, हेर्ने कान पनि हुन्छन् । भित्ताका कान हुन्छन् भने मोटरका आँखा किन नहुनु ?

तपाईंले ऐनामा आफ्नो तस्विर हेर्दा ऐनाको प्रतिबिम्बले तपाईंलाई हेर्छ, पशुपतिको मन्दिरमा जाँदा त्यहाँको मूर्तिले पनि तपाईंलाई हेर्छ । अब त मलाई पागलै ठान्नुभयो क्यार, निर्जीवले पनि कहाँ हेर्छ ! उल्लु कुरा गर्छ भनेर । होइन म सत्य बोल्दै छु ।

अझ सत्य कुरा गर्ने हो भने मस्त निदाएको जीवले पनि हेरिरहन्छ । अब भन्नु उल्लु ठान्नुहोला होइन ? माछोले निदाउँदा पनि हेर्छ । नपत्याए निदाएको माछोलाई हेर्न जानोस् ।

फरक हेर्नु र देख्नुको हो । मैले भनेका यी सबैले हेर्ने त हुन् तर देख्ने होइनन् । अब बुझ्नुहुन्छ होला हेर्नु भनेको देख्नु होइन भनेर । मोटर, तस्विर, पशुपतिको मूर्ति, निदाएको माछोमात्र होइन यहाँ ज्यूँदा- जाग्दा मान्छेहरू थुप्रै छन्, जसले आँखा भएर पनि हेर्ने र हेरेर पनि देख्ने । वास्तवमा देख्नका निम्ति हेर्नुपर्दैन । गौतम बुद्धले आँखा चिम्लेर नै संसार देखे । हेरेर पनि नदेख्नु निर्जीवता हो भने नहेरेर पनि देख्नु सजिवता हो । गौतम बुद्धमात्र होइन संसारमा त्यस्ता थुप्रै मान्छेहरू छन् । न्युटन जन्मनुभन्दा पहिले पनि स्याउ आकाशतिर नउडेर भुइँमै खस्थो तर त्यो कुरा उनलेमात्र देखे । केट्लीको बिकोलाई बाफले उछिट्याउने काम जेम्सवाट जन्मनुभन्दा पहिलेदेखि नै हुने गर्थ्यो तर त्यो घटना पनि उनले नै देखे । मैले आँखालाई 'हेर्ने' भन्न खोजेको पनि यसैले हो । देख्ने किन भनिएन भने देख्नको लागि आँखा चिम्ले पनि हुन्छ तर हेर्नका लागि भने खोल्नै पर्छ ।

आजसम्म कसैले मलाई तपाईले सपना हेर्नुभयो ? भनेर सोधेको थाहा छैन । सोधेले 'देख्नु' शब्द नै प्रयोग गर्छन् । हेर्दा नदेखिने र देख्दा नहेरिने सपना मात्र हो आँखा भएर देखेका लागि । आँखा भएर पनि नदेखेका निमित्त भने यो प्रसङ्ग नमिन्ला किनभने उनीहरूले सधैं समान देख्छन् ।

म आफै पनि अरुले हेर्दा देख्ने र आफूले हेर्दा नदेख्ने वर्गमा पर्ने भएकाले साथीहरू पनि त्यस्तै छन् । अचानोको पीर खुकुरीलाई थाहा हुन्न भनेभैं नदेख्ने (अन्धा)हरूको व्यथाबाट म टाढा छैन । हेरेर पनि नदेख्नेहरूको तुलनामा हामी नहेरेर पनि देख्नेहरू कम छौं तर कमी छैनौं ।

मेरो एउटा साथीले सोध्यो, 'दाइ नेपालको ऋण कति छ ?'

मैले भनें, 'प्रतिव्यक्ति १३ हजार !'

'उसो भए प्रत्येकले १३ हजार दिने हो भने देश ऋणमुक्त हुन्छ त ?'

मैले भनें, भाइ तैले त दिन सक्लास् तर त्यो भार त एउटा सडकछाप बालकको टाउकोमा पनि छ नि, उसले कसरी सक्छ ? फेरि यो चिन्तन तैले र मैले मात्र गरेर भएन । मन्त्रीज्यूका कुर्सीमा राखिने मूर्तिहरूलाई वास्ता छैन । देश बनाउने हो भने दुईसय वर्षपछिको कुरा आज देख्नुपर्छ । त्यस्ता आँखा तिनीहरूसित छैनन् र भएकाहरू त्यहाँ पुग्दैनन् ।'

'देश रीनमा डुब्न थालेको देख्ने र हेर्ने आँखा किन चाहिएनन् उसलाई ? तपाईं भन्न सक्नुहुन्छ ?'

बाल्यावस्थामा देखेको मोटरहरू आजभोलि प्रशस्त ओहोरदोहोर गर्छन् । फरक छैन । त्यति खेर मैले देखेका आँखाहरू उस्ताका उस्तै छन् । एकदिनको अनुभव हो , रात्रीबसमा काठमाडौं जाँदै थिएँ । भाँडा उठाउँदै कन्डक्टर आयो । मेरो पालोमा मैले भने सर म दृष्टिविहीन हुँ, मेरो पास छ भाँडा छुट गर्नुोस । उसले भन्यो तपाईले त राम्रै हेर्नुभएको छ । छुट हुन्न खुरुक्क भाँडा दिनुस । मैले नियमत अनुनय विनय गर्दै थिएँ यत्तिकैमा बस रोकियो । कारण त्यसका हेडलाइटको फ्युज गएर बत्ती निभेछ । मैले यात्रीका कुराकानीबाट यो कुरा थाहा पाएपछि कण्डक्टरलाई भने- गाडी हिँडाल्नु न त, किन रोकेको ? गाडी हिँडेपछि दिउँला भाँडा । उसले पनि जङ्गिदै भन्यो । लाइट निभ्यो त कसरी हिँडाल्नु ? मैले भने- तेरो गुरुजीका आँखा त बन्द भएका छैनन् होला नि । राम्ररी नै हेर्दैहोला । उसलाई मात्रा पुगेछ क्यारे । भन्यो-

माफ गर्नुहोस भाँडा दिनु पर्दैन । आखिर मैले बच्चामा देखेको मोटरका ती हेर्ने आँखा नै रहेछन् । देख्ने आँखा त गुरुजीका पो रहेछन् । अहिले हेरेर पनि ऊ देखिरहेको छैन ।

मैले फिल्म हेरेका बेला पनि घरको पिँढीमा बामे सदैँ गरेकी छोरीलाई देख्न सक्छु । रंगशालामा खेल हेर्दै गर्दा पनि पहिरोले पुरिएको धनवीरेको घर देख्न सक्छु । तपाईं पनि मन्दिरमा गएका बेला देउता हेर्नुहुन्छ, तर देख्नुहुन्छ सुन्तलीको भट्टी.... । हो यसरी नै जुन कुरा हेरिन्छ त्यो देखिन्छ र जुन देखिन्छ त्यो चाहिँ हेरिदैन ।

तपाईं सडकमा छुउन्जेल सारा जनताको दुःख देख्नुहुन्छ, तर हेर्नुहुन्छ सत्तातिर । जब कुर्सि भेट्नुहुन्छ अनि देख्नुहुन्छ आफै बन्ने र देश विगार्ने सपना । यसैले हेर्ने आँखा जबसम्म देख्ने आँखा बन्न सक्तैनन् तबसम्म हामी जसको जे वाद आए पनि देश दुब्ल थालेको देख्दैनौँ, जुन कुरा मेरो दृष्टिविहीन मित्रले पहिले नै देखिसकेका थिए । किनकि उनका हेर्ने आँखा नभए पनि देख्ने आँखा थिए ।

४.६. मलाई 'ऐ'सित रिस उठिरहेछ

सिद्धान्तहरू व्यवहारमा उतार्न सकिने हुनु पर्दछ । कतिपय सिद्धान्तहरू अव्यवहारिक पनि हुन्छन् । व्यवहारमा आउन नसके त्यो सिद्धान्त मृतप्राय हुन पुग्दछ । समय सापेक्ष सुधार हुँदै जान सकेमा मात्र त्यो औचित्यपूर्ण हुन्छ । हाम्रो वर्णमालाको 'ऐ' पनि औचित्यहीन बन्दै गएको छ । मलाई ऐसित साँच्चै रिस उठिरहेछ । रिस त 'ऐ' उच्चारण नगर्नेहरूसित उठ्नु पर्ने हो तर त्यसो भएन ।

यो कुरा भाषासँग सम्बन्धित भएकाले भाषाविद्हरूले जान्नु पर्ने कुरा हो । म त भाषाको वक्ता मात्र भएकोले अनुभव मात्र उजागर गर्न खोज्दैछु । ज्ञाताहरूले मेरो यो विचारप्रति आधिकारिक टिप्पणी गर्नुहुनेछ भन्नेमा आशावादी छु ।

म भाषाको विद्यार्थी मात्र भएकाले भाषा सिक्ने क्रममा बुझेको के थिएँ भने भाषा कथ्य र लेख्य गरी दुई किसिमको हुन्छ । कथ्य भाषालाई लेख्य भाषामा बदल्न ध्वनि प्रतिक वा लिपिको प्रयोग गरिन्छ । यी ध्वनि प्रतिकले उच्चारण गरिने ध्वनिको प्रतिनिधित्व गर्छन् र गर्नु पनि पर्छ । खै अरु सबैले गरेकै छन् तर त्यो 'ऐ'लाई भने के भएछ कुन्नि भनेकै मान्दैन । त्यसैले मलाई रिस उठिरहेछ 'ऐ'सित ।

रिस त 'ऐ'का वक्ताहरूसित उठ्नु पर्ने हो, जसले 'ऐ'लाई 'ए' उच्चारण गर्दछन् । नपढेर वा नजानेर भन्नुं भने पनि विश्वविद्यालयको प्रथम श्रेणीमा स्नातकोत्तर उत्तीर्ण गरेको प्रमाण पत्र उनीहरूसितै छ । पढेका भन्नुं भने 'ऐजन'लाई 'एजन' भन्छन् 'ऐन'लाई 'एन' भन्छन् । त्यस्तै थुप्रै उदाहरणहरू छन् । 'ऐ'लेखिए पनि 'ए' भनिन्छ ।

“२०४६ मा एतिहासिक जनआन्दोलन भयो । देशवासीको एक्यवद्धताले गर्दा २०६३ को एतिहासिक जनआन्दोलन पनि सफल भयो । सबै कुरा एनमा व्यवस्था भए बमोजिम हुनेछन् । फुटेको एना चलाउँदा हात काटेर बालक एयाएया गर्दै रोयो । ” हो, बालक रुँदा त एया एया नै गरेको थियो तर पत्रिकामा समाचार पढ्नेले एया पढीदियो गर्ने के ?

कालो अक्षर भैसी बराबर भएको गाउँघरतिरकी बुढी आमैले ऐसेलु नै खान्छिन् । अभै ऐसेलु मात्र कहाँ हो र ऐँसेलु पो खान्छिन् तर विए पढेकी उनकी छोरीले किताब पढ्दा 'बालकृष्ण समले ऐसेलुका रुखमा पिड खेलेको प्रसङ्ग पछि सुधारे' भनेर पढ्छिन् । भन्नोस् अब म ती विए पढेकी नानीसित रिसाउने कि यो नाथे ऐसित ? रिसाउन त म उनीसित पर्ने हो तर मलाई उनी र उनी जस्ता अन्य थुप्रै विज्ञ पाठक र प्रखर वक्ताहरूसित रिस उठ्दैन ।

तपाईंहरूले सुन्नु भएको छ छैन म जान्दिन तर मैले धेरै सुनेको छु कतिपय मै हुँ भन्ने विद्वानहरूले पनि 'ऐ' भन्न गाह्रै मान्छन् । किन उनीहरूलाई ऐ देखादेख्दै पनि भन्न आउँदैन कुन्नि ! भारेभुरे रेडियोको त कुरै छोडौं जुरे रेडियोका खारिएका समाचारवाचकहरूले ऐ भन्दैनन् । यी सबै कुरा मैले प्रयोग नगरीकनै सुनेका आधारमा भनेको हुँ । भोगेको अनुभव गरेको मात्र हो तर एकदिन त प्रयोग नै गरेर हेर्न मन लाग्यो । स्नातक अध्ययनरत एउटी छात्रालाई एउटा कथा पढ्न लगाएँ । उक्त कथामा 'ऐना' शब्द प्रयोग भएको थियो । सिङ्गै वाक्य चार चोटी दोहोर्‍याएर पढ्न लगाउँदा पनि उनको मुखबाट ऐना उच्चारण हुन सकेन । कतै त्यो शब्द भन्नै नसक्ने त हैन भन्ने लाग्यो र भित्तामा भुण्ड्याइराखेको ऐनालाई इशाराले भिक्न पठाएँ । मेरो अचानकको त्यस किसिमको क्रियाकलाप उनलाई अचम्मित पार्ने प्रकृतिको थियो । हातमा लिएको ऐनालाई 'यो के हो ?' भनेर सोधेँ । उत्तरमा शुद्धसँग आयो 'ऐना' । फेरि किताबको कथामा रहेको वाक्य दोहोर्‍याउन लगाएँ तर उच्चारणमा आयो 'एना' । वास्तविक वस्तु हेर्दा भन्न सकिने र लिपि हेर्दा नसकिने भएपछि म उनीसित किन रिसाउने ? वरु त्यही 'ऐ'सित नै रिसाए भएन ?

यो प्रयोगपछि मैले अबै ध्यान दिन थालें । एउटा राष्ट्रिय स्तरको कार्यक्रममा गएको थिएँ । त्यहाँ विधान संशोधन गर्नुपर्ने रहेछ । विधानका उपदफाहरूको क्रम अक्षरमा दिइएको रहेछ । प्रस्तुतकर्ताले अरु सबै कुरा त राम्रै पढे तर बुँदाहरू पढ्दा भने ए पछि पनि ए नै भनेर पढे, ऐ भनेनन् । 'ए' र 'ऐ'मा त भिन्नता पक्कै थियो होला नि ।

भला यो जावो त भाषिक क्षेत्रभन्दा बाहिरको कुरा हो भन्ने तर्क आउला ल ठिकै छ । अब दह्रो र ताजा अनुभव मसँग छ । एउटा विकास क्षेत्रस्तरीय साहित्यिक कार्यक्रममा सहभागी बन्ने मौका पाएको थिएँ । त्यहाँ बृहत् खुल्ला कविता प्रतियोगिता पनि थियो । निर्णायकहरू वरिष्ठ विद्वान् थिए । अब संयोजक त लामो समयसम्म क्याम्पस प्रमुख भई काम गरेका र साहित्यकार हुँ भनेर आफूलाई ठूलो साहित्यकार ठान्ने व्यक्ति थिए । निर्णय सुनाउने क्रममा उनले भने— “यो एतिहासिक कार्यक्रममा भाग लिनुभएका सम्पूर्ण प्रतियोगी कविहरूलाई धन्यवाद ।” म दङ्ग परें । यो 'ऐ' त्यति ठुलाबडाका मुखबाट त निस्कँदो रहेनछ, अरुको के कुरा गर्नु ! अरु सानातिना पाखेहरूको मुखबाट त निस्केन नै उनका मुखबाट त कम से कम फुत्कनु पर्छो । त्यो मितिदेखि भन् रिस उठ्न थाल्यो मलाई 'ऐ'सित । रिस त ती विद्वान्सित उठ्नु पर्ने हो नि किन उठेन ?

ऐच्छिक गणित पढ्ने विद्यार्थीले ऐकिक नियम पढ्नु स्वभाविकै हो तर ऐच्छिक नेपाली पढ्नेले ऐतिहासिक भाषाविज्ञान नपढेर किन ऐतिहासिक भाषाविज्ञान पढ्छन् ? यो साँच्चिकै ऐकिक नियम जस्तै अव्यवहारिक प्रयोगको कारण हो । ऐकिक नियम अनुसार पच्चीस जना कर्मिले वीस दिनमा एउटा घर बनाउँछन् भने ५०० जनाले एकदिनमै सो घर बनाउनु पर्छ तर ५०० जना मात्र हैन १००० जनाले पनि एकै दिनमा घर बनाउनु व्यवहारिक र सम्भव देखिन्न ।

सिद्धान्ततः ऐ पनि अव्यवहारिक लिपिचिन्ह भएकोले यस्तो भएको हो । त्यसैले मलाई 'ऐ'का प्रयोगकर्ता भन्दा निर्माताहरूसित बढी रिस उठिरहेछ । 'ऐ'का ठाउँमा 'ऐ' बनाइदिने हो भने यस्तो त्रुटि हुँदैनथ्यो । म भाषाको विद्यार्थी मात्र भएकोले हुने नहुने भन्ने सोच विशेषज्ञहरूलाई आग्रह गर्छु । अलाई दुईवटा (ै) दिँदा 'ऐ'लाई एउटै (े) दिनुको कारण यस्तो त्रुटि भैरहन्छ । भाषाको विशेषता पनि परिवर्तनशील हुनु हो नि ! हैन र ? त्यसैले ऐनालाई एना भन्नुमा पाठकको गल्लि छैन । ऐनाको ऐ भएको भए के हुन्थ्यो र ? अब गलत उच्चारण गर्ने

गुरुकै जमात ठूलो भइसकेपछि विद्यार्थीलाई जति डण्डा लगाए पनि उक्त व्यवहारमा सुधार हुँदैन । ऐजेरु लागेको रूख बिग्रे भैं त्यो भाषामा पनि 'ऐ' रहिरह्यो भने ऐजेरु लाग्छ कि ?

'ऐजन'लाई 'एजन' पढ्नेहरूले 'ऐ'लाई 'ऐ' बनाइदिने हो भने शुद्ध उच्चारण गर्ने थिए । त्यसो हुने हो भने त ऐच्छिक गणितमा ऐकिक नियम पढ्नेले पनि त्रुटि गर्दैनथे कि ? अब भाषाको 'एन' सुधारेर 'ऐन'मा परिवर्तन गरिनु पर्छ । 'ऐ' 'ऐ'का रूपमा भएपछि 'ए' 'ऐ'मा जानु पर्छ भन्ने हुँदैन । 'ए' त्यसै स्थानमा बसिरहोस् तर 'ऐ' हटोस् र 'ऐ'मा परिवर्तन होस् अनि मात्र शुद्ध उच्चारण हुन्छ ।

यो युग नै परिवर्तनको युग हो । परिवर्तन मात्र हैन आमूल परिवर्तन ! मेरो यो परिवर्तनगामी कदममा तपाईंहरूले अब ऐक्यबद्धता जनाएर हुँदैन ऐक्यबद्धता नै जनाउनुहोस् । मेरो यस 'ऐ' हटाउने आन्दोलनमा भाषाविद्हरूको के राय रहन्छ ? कुन्नि ?? यो घोषणापत्र मेरो घोषणापत्र हो । यो सार्वजनिक भएपछि के हुन्छ त्यो त पर्खिनु पर्छ । पर्खन्छु हेर्छु भाषाविद्हरूलाई केही सोच्ने बनाएछ भने ठिकै छ नत्र.... नत्र भनिने 'ऐरेलु' लेखिने 'ऐरेलु' र लेखिनु पर्ने 'ऐरेलु' जस्तो तीतो अनुभव गरूँला ।

४.७. लौरो

विशेषतः टेक्न, छेक्न र सेक्न प्रयोग गरिने काठ वा धातुको डोलो लाम्चो आकारको वस्तु लौरो हो । यसलाई लट्टी, लाठी, छडी आदि नामले पनि पुकारिन्छ । त्यसो त देश अनुसार काम पनि होलान् भाषा अनुसार नाम पनि होलान् तर वर्तमान लौराकै पछि दौरा सुक्याएर दौडिरहेको छ । हामीले अब लौरो टेक्ने, छेक्ने र सेक्नेमात्र नभएर लाउने र खाने चिज पनि हो भन्ने कुरा बुझेनौं भने लौरोभन्दा पनि सोझा छौं भन्ने बुझे हुन्छ । यहाँ बलियाबाङ्गाहरूले लौरो लाउंछन् र निर्धाहरूले खान्छन् । मलाई भने लौरो लाएकोभन्दा खाएको अनुभव धेरै छ । लौरा पनि किसिम किसिमका ब्यहारेको छु मैले । आजभोलि त विदेशी लौरोको साथी बनेको छु । म लौरोसित सानैबाट परिचित छु । कक्षा ७ मा पढ्दा एउटा अङ्ग्रेजी शब्दको अर्थ भन्न नसक्दा विचरा एउटा लौरो मेरो हत्केलामा ठक्कर खाई आधा भुईंमा र आधा गुरुको हातमा हुनु परेको थियो । यो एकहाते लौरोको कुरा भयो । अर्को एउटा चारहाते लौरो पनि मेरो ढाडमै बज्रेर उछिटिएको छ । कसैको त टाउकैमा पनि । भाग्यवश म बचे । त्यसरी ठुला लौराले कुट्ने

कामलाई लाठीचार्ज भनिदो रहेछ । मलाई त चार्ज भनेको सुस्त छुनु हो भन्ने लागेको थियो । यसरी चार्जमा परेको अनुभव एउटामात्र छ । तर सेकाई भने धेरै पटक खाएको छु । अहिले टेक्ने लौरोसित मेरो सम्बन्ध नजिक रहेको छ । मैले लौरोलाई चिन्दा भने छेक्ने लौरोलाई पहिलो पटक चिनेको हुँ ।

लौरो लाउनेको तुलनामा लौरो खानेहरू धेरै भएकाले वर्तमानमा विद्रोह मच्चिरहेछ अकारण लौरो खानु पर्दा मान्छेलाई रिस उठनु स्वभाविक नै हो । लौरो खानेहरू कहिल्यै पनि अघाउँदैनन् त्यसैले यिनीहरू लौरो खाईरहन बाध्य छन् लौरो खानेभन्दा लाउनेहरू मोटाघाटा छन् । लाउँदा मोटाउनु र खाँदा दुब्लाउनु लौराको मूल विशेषता बनेको छ । मेरो साथी बनेको विदेशी लौरो भने अचम्मको छ । यो नत खाने लौरो हो न लाउने । वास्तवमा विशुद्ध टेक्ने लौरो हो मेरो साथी । म यसलाई चाहेको वेलामा भाँचभुँच पारेर भोलामा राख्छु अनि आवश्यक परेमा भिँकेर टेक्छु । तपाइँलाई लाग्ला योसित त जादुको छडी रहेछ तर त्यसो होइन । कसैले भने जादुकै छडी पनि ठाने । कामका बेला ठडिएर ठिङ्ग उभिनु र फुर्सदमा भोलामा थन्किनु उसको नियति नै हो

त्यसो त बाल्यकालमा खै खै दाइ म अधि जान्छु भन्ने गाँउखाने कथा सुनेदेखि म लौरो चिन्ने भएको थिएँ यस अर्थमा यो टेक्न प्रयोग हुने लौरोको कुरा हो टेक्ने लौरो बढी भलाद्मी हुन्छ । यो परोपकारी पनि हुन्छ । भन्छन् बुढेसकालको सहारा भनेर लौरालाई भन्ने उखानै छ । शरीर धान्न नसक्नेलाई टेवा दिनु यसको मुख्य कर्तव्य हो ।

छेक्ने लौरो चाहिँ टेक्नेको तुलनामा कमै उपकारी भए पनि सेक्ने जस्तै बदमास हुँदैन । सेक्ने लौराको त कुरै छोडौँ उसैले हल्लाएको छ विश्व । उसैले थर्काएको छ संसार । यही लौराको कारणले गर्दा अचेल लौराहरूले जातीय पहिचान नै गुमाउन थालेका छन् । सर्प पनि मरोस लट्टी पनि नभाँचियोस् भन्ने उखान आदिकालदेखि नै चलेको छ । सर्प मर्छ भने जावो एउटा लट्टी भाँचिएर पो के नै हुन्थ्यो र ? तै पनि बुढाहरूले उखान बनाइ हालेछन् यस्तो खाले लौरो पनि सेक्ने नै हो । त्यसो त लौराको परिचय नै सेक्नु बनेको छ अचेल । त्यसैले त कुनै बेला लौरो खानु पर्ने सांसदहरूले लौरो टेकेरसमेत हिँड्न नपाउने कानुन बनाएका थिए । अरु हतियार भैं लौरो पनि सेक्न प्रयोग हुने भएर होला बाँदरको पुच्छर लौरो न हतियार भन्ने

उखान बनेको । लौरो नभए पनि हतियार त अवश्य हुन्छ बाँदरको पुच्छर । त्यसैले म यो उखानको विरोधी हुँ । वास्तवमा हतियारको अर्थ नै नबुझेले यो कुरा गरेको हुनु पर्छ ।

टेक्ने र छेक्ने लौरालाई भने हतियारकै रूपमा हेरिनु सरा सर अन्याय हुन्छ । नत्र भने लौरो नै हतियार , हतियार नै लौरो । दण्ड भन्ने शब्दले संस्कृतमा लौरो नै बुझाउँछ यता त्यही शब्दले सजाय भन्ने बुझिन्छ । अब तपाईं नै भन्नोस लौरो हतियार हो कि होइन ? खाने र लाउने भनिएको लौरो हतियार हो भन्ने कुरामा अब शङ्का छैन लौरालाई हतियार घोषणा गर्न संसदमै जानु पर्दैनथ्यो । स्वघोषित हतियार थियो ।

लौरो मात्र त केही होइन सबै कुरा लौरोवालामा निर्भर हुन्छ । लौरावालाको मनमस्तिष्क अनुसार चल्छ । उसले टेक्छ कि सेक्छ त्यसमै भर पर्छ । दन्ते कथाको 'बजा लौरी डाडडुड' जस्तो लौरो अहिले कतै छैन । मधुमालतीका कथामा प्रयोग भएको बज्रठिङ्गा जस्तो लौरो अहिले देख्न पाइदैन । अबको संसार लौरोबाट माथि उठेको छ । लौरालेमात्र लडाईं जितिंदैन ठुलाठुला हतियार बने । केवल लौरे चिन्तनमा मात्र खुम्चिएर संसारले प्रगति गर्दैनथ्यो । त्यसैले हाम्रो सर्वप्राचीन हतियारलाई अहिले आएर मान्यता दिन थालिएको छ । नयाँ तरिकाले भन्ने हो भने लौराले पनि वाद ग्रहण गर्न थालेको छ । तपाईं लौरोवादी हुनुहुन्छ भने आउनुहोस म साथ दिन तयार छु । सहकार्य गरौं । लौरोवादीहरूले लौराको पक्षमा वकालत गर्नु पर्छ । लौरालाई मात्र टेक्ने र छेक्ने बन्न बाट सेक्ने बन्न प्रेरित गर्नु पर्छ । तपाईं लौरोवाद विरोधी हुनु हुन्छ भने म तपाईंको विरोधी हुँ । लौरो खानु भएको छैन भने टेक्न त पक्कै टेक्नु भएको छ । यदि टेक्नु भएको पनि छैन भने देख्नु भएको त पक्कै होला अब यो मेरो लौरो पुराण लगाएर पुण्य कमाउनहोस । अब लौरो मर्दा दान दिनेमात्रै हैन जिउँदै खान दिनु पर्छ । कसैले लौराको विरोध गर्ने छैनन् वरु धेरै समर्थक पाउनुहुने छ ।

४.८. सम्भावना

नेपाल फेरि टेथिस सागरमा परिणत हुने सम्भावना छ । पहिले यो रहेको ठाउँमा टेथिस सागर थियो रे ! त्यसैले हिमालको हिउँ पग्लेर नाङ्गो हुँदै जाँदा यो कल्मनामा यथार्थ बन्न असम्भव छैन । असम्भव भन्ने कुरा मुखहरूका शब्दकोशमा मात्र हुन्छ भनेर नेपोलियनले भनेको थियो । हो रहेछ । सम्भावना भन्ने कुरा पनि आधुनिक वैज्ञानिक यो युगमा सबै सज्जनका शब्दकोशको अनिवार्य तत्व हो ।

यहाँ हरेक सम्भावनाहरू आइरहेका छन् । अनगिन्ती छन् हाम्रा अगाडि सम्भावना । भोलि के हुन्छ अनुमान गर्नुहोस् । तपाईंको अनुमान मिल्ने सम्भावना छ । दुक्क नहुनुहोस् है नमिल्ने सम्भावना पनि छ ।

के थाहा : तपाईं नै देशको प्रधानमन्त्री पो बन्नुहुन्छ कि ? आखिर प्रधानमन्त्री बन्न चुनाव नै जित्नुपर्दो रहेनछ क्यारे । सम्भावना छ है यो भाग्यशाली चिट्टा तपाईंकै नाममा पर्ला ।

हाम्रो जीवन नै सम्भावनाहरूको थुप्रो हो । विश्वास गुमेपछि जुन कुरा पनि सम्भावनामा परिणत हुन्छ । काठ वा दाउरा जलेर खरानीमा परिणत भएभै । त्यसैले मैले अविश्वास भनेर नकरात्मक चिन्तन गर्नु भन्दा सम्भावना भनेर त्यही कुरालाई सकारात्मक दृष्टि दिन खोजेको हुँ । आफू भलो त जगत भलो भने भै तपाईंको सोचाई सकारात्मक पार्नुपर्छ । किन अविश्वास भन्ने ? सम्भावना भने हुँदैन त्यही कुरालाई ।

अमुक पार्टीको सरकार विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता गरायो भन्नुभन्दा उक्त पार्टीले नयाँ सरकारको सम्भावना देख्यो भने कति चित्त बुझ्दो हो । विश्वस्त कुरा सम्भावित हुँदैन । भोलि बिहानै सूर्य झल्किने सम्भावना छ । वर्तमानमा मेरो यो कथन त्रुटिपूर्ण होला तर भविष्यमा यो कथन सत्य ठहरिने सम्भावना रहँदैन र ? के विश्वास छ र पृथ्वी, सूर्य सधैं निरन्तर नै घुमिरहन्छ भन्ने ? कालान्तरमा यी नष्ट हुने सम्भावना पनि त छ । भन्छन् यो संसार विश्वासमा अडेको छ । भुत्रो अड्यो विश्वासमा केवल सम्भावनामा मात्र अडेको छ । विश्वास केही छैन । मानिस सम्भावना देखेर बाँचिरहेछ । जीवनमा प्रशस्त सम्भावनाका पथहरू छन् ती पथमा यात्रा गर्न भनेर नै मानिस अग्रसर छन् । सम्भावना नै नहुदो त यो संसार शून्य हुन्थ्यो । हामी विश्वासमा भन्दा सम्भावनामा बढी आश्रित छौं । स्वर्ग गइने सम्भावना देखेर हामी ईश्वर मान्छौं तर विश्वास गरिहाल्दैनौं ।

पृथ्वीमा ठूलै भूकम्प आउने सम्भावना छ । एउटा पुच्छेतारा ठोकिएर ध्वस्त हुने सम्भावना पनि छ । भविष्यवाणी गर्नेहरूले त्यसै भनिरहेछन् । हुन्छ नै भन्ने विश्वास नभएर नै त होला नत्र किन त्यसो भन्नुपर्थ्यो ।

अनिश्चय नै सम्भावना हो । हामी नेपाली भएकोमा गर्व गर्छौं । थाहा छैन कुनै दिन हामी हिन्दुस्तानी पनि हुन सक्छौं । हामीलाई आफ्नो देशभन्दा अरुकै देश प्यारो लाग्ने गर्छ नत्र किन यो देशका असंख्य सम्भावनालाई त्यागेर पराइको अधिनमा जाकिन्छौं । आफ्नो जमिन बाँभो राखेर इजरायलमा खेती गर्छौं । यहाँका सडकमा टायर बालेर कतारम ट्रक हाँक्छौं । हामी यहाँको धागो कारखाना बन्द गरेर मलेसियाको टेक्स्टाइल कम्पनीमा भर्ती हुन्छौं । यहाँ मरेका मान्छे सडाएर अमेरिकामा लाश गाड्न पुग्छौं । यहाँ त्यो स्थिति छैन भनेर बाहिरिन्छौं, के यो सम्भावनाको कुरा हैन र ? नेपालमै पनि अरु देशका जस्तै विकास गर्न सम्भव छ ।

मात्र हामी पानी पर्ने सम्भावनाको घोषणा गर्छौं । हाम्रो नजिकै चीनमा चाहेको समयमा पानी पर्ने र पानी पर्न लागेको बेला रोक्ने शक्तिको समेत विकास भयो । हामीले पनि त्यसो गर्न सक्ने सम्भावना छैन र ? ती सम्भावनाहरू टाढै छन् । यता नजिकै अर्को ठूलो सम्भावना देखिरहेछु । नेपाल फेरि टेथिस सागर बन्ने । तपाईंले भन्नुहोला के असम्भव कुरा गर्दै छु यो । तर त्यसो हैन । मेरो शब्दकोशमा सबै सम्भावनाहरू प्रबल भइरहेका छन् । हेर्दै जानोस अब नेपाल फेरि टेथिस सागर हुने छ । अमेरिकामा डि.भी. चिट्टा परेर गएको एउटा सनकबहादुरले भनेको थियो - अमेरिका पुगे पनि नेपाली प्रवृत्ति उस्तै छ । खुट्टा तान्ने, उन्नती प्रगति देखिनसहने । पुरानो एउटा उखान छ, वर्मा गयो कर्मसँगै नेपाल गए कपालसँगै । अमेरिका गए पनि संस्कारसँगै गएपछि के लाग्छ र ? उसले कुराको क्रममा अर्को वाक्य पनि भनेको थियो - म नेपाल बस्दिन मलाई नेपालले केही दिएन तर अमेरिकाले मासिक डेढलाख दिन्छ । हाम्रा यस्ता मित्रहरू थुप्रै छन् जसमा मातृभूमिप्रति पटककै आस्था छैन । संस्कार नै, चिन्तन नै, विचार नै पराबलम्बी छ । जनताहरूमा कसरी होस् ? नेताहरूमा त छैन । देश हाँक्नेहरू विदेशीको चाकडी गर्छन् ।

भारतले सिमाना मिचिरहेको छ, कसैलाई चिन्त छैन । तराईको छेउछाउमा बाँध बाँधेर देश डुबाउन लाग्दा मूकदर्शक बनेर हेर्न बाहेक कसैले केही गर्न सकेको छैन । म सबभन्दा ठूलो सम्भावना यही देखिरहेको छु । के भविष्यमा भारतले दक्षिणतिर आठहजार आठसय अड्चालीस

मिटर अग्लो पर्खाल बनायो भने सगरमाथा पनि डुब्छ । अनि नेपाल टैथिस सागर नभएर के हुन्छ ? यो सम्भावनालाई आज कसैले सोचेको छैन । हामी त्यो महासागरका माछा हुनेछौं, गोही हुनेछौं वा भ्यागुता जस्तै अन्य जलचर । कवि देवकोटाको के नेपाल सानो छ ? भन्ने निबन्ध कहाँ बसेर पढिएला त्यो बेला ।

सम्भावना कुन कुराको छैन र ? भविष्यमा चन्द्रमामा पनि खेती होला । मंगलमा शहर बन्ला । शुक्रमा व्यापारिक केन्द्र खडा होला । अरुण बरुणमा यन्त्र फले बिरुवा उम्रनन् । शनीमा ब्रह्माण्डकै ठूलो खेलमैदान निर्माण होला । पृथ्वीमा जतासुकै कार्बनडाइअक्साइडले ढाक्ला । के भयो र : यहाँका सबै मान्छे अन्य ग्रहमा सरुवा भएपछि कोही अकालमा नमर्लान् । यी सबै सम्भावना हैनन् र ? नत्र बिहानै रेडियोबाट राशीफल सुनेर साँझसम्म तपाईंको प्यारो मान्छेसँग भेट हुने सम्भावना पर्खेर बस्नोस ल ।

४.९. भिखारी

भोलामा दुर्भाग्य बोकेर मेरो शरीर शिक्षण अस्पतालदेखि चक्रपथतिर लम्किरहेछ । आँखाहरू बायाँपट्टिको भित्तामा टाँसिदै अधि बढिरहेछन् कुनै विद्यालयको नाम उल्लेखित साइनबोर्ड फेला पर्छ कि भनेर । ठीक त्यसैबेला मन भने शरीरभिन्नबाट अलगिएर कीर्तिपुरको क्याम्पस अगाडि रहेको देवकोटाको सालिकको टाउकोमा छिर्छ । त्यो सालिकको टाउकोमा ठोकिनासाथ मन भसङ्ग हुन्छ र भन्छ – 'हेर भिखारी अडी अडी आयो' !!!

यान्त्रिक संसारसित सङ्घर्ष गरिरहेको साहित्य, त्यसमाथि पनि कविता विधा ! अभि छन्दोबद्ध कविता, मृत्युसितै सङ्घर्षरत छ !! फुटकर भए बेग्लै कुरा । महाकाव्य जस्तो बृहत आयाम ! कसले पो सहजै स्वीकार गर्छ र ? फेरि रुचि लिनेहरूसँग धन छैन । भन्छन धन हुनेको मन हुन्न मन हुनेको धन हुन्न । अनुभव बटुल्दै थिएँ । एक्कासी देवकोटाको भिखारी पो बन्न पुगेँछु । अहिले त्यो सालिक सक्रिय भयो भने मलाई त्यही भन्नेछ– 'हेर भिखारी अडि अडि आयो !'

हो, उनको त्यो भिखारी मै थिएँ । म नै भइदिँँ । किन ? महाकाव्यको पुस्तक वेच्दा सहयोग गर्नुहोस , पुस्तकभिन्नको कुरा पढ्नका लागि भन्दा पनि छाप्दा लागेको खर्च उठाउनका लागि अनुरोध गर्नु परिरहेछ । के भिख मागेर हिडेको भएन र यो ? मैले त्यही अनुभूति गरें ।

कुन कवि, कुन लेखक, आफ्नो प्रतिभाको कदर पाएर सुखी छन् र यहाँ ? उल्टै उसलाई दुई छाक टार्न पनि भिखारी बन्नु पर्ने ! कस्तो विडम्बना ! 'कथा भए त पढ्थे होला , कविता त हाम्रा विद्यार्थीले जान्दैनन् । उसमा पनि छन्दमा छ तपाईंको किताब ।' स्तरीय शिक्षा प्रदान गरिरहेको कलेजका प्रमुखले दिएको जवाफ हो यो । आखिर आफ्नो मन आफै बुझाउछुं । हाम्रो चिन्तन नै दरिद्र चिन्तन । साँच नै भिखारी साँच । रिमालले 'तिमी को ?' भनेर त्यसै प्रश्न गरेका होइनन् । हामीलाई भिखारी बनिरहनु नै वेश लागिरहन्छ । कसैले केही दिन्छ कि भनेर आशा गरिरहन्छौं । दिए खुशी हुन्छौं नदिए रिसाउन्छौं । मागी मागी छोराको विहे गर्न पाएपछि किन उद्योग गर्ने ? किन परिश्रम गर्ने ? यो नेपालीको वंशाणुगत गुण हो । त्यसैले त मन्त्री भइसक्दा पनि भिख माग्न छुट्दैन । देश चलाउने प्यो क्यारे ! विदेशीका अधि भोली तुम्बा भिरेर जानै प्यो ! नत्र मन्त्री हुनाको औचित्य पनि त रहदैन ।

मलाई आफू भिखारी बन्नु परेकोमा कति दुःख लागेन । देश नै भिखारी भए पछि नागरिकमात्र कसरी बेग्लै होस र ? गरिबीलेमात्र भिखारी बन्नु परेको भए कुरा बेग्लै हो, यहाँ त चिन्तन नै गरिवी परिदियो । अब परमेश्वरले नै इच्छा गरे मात्र यो अवस्था फेरिएला नत्र हाम्रा अभिभावकहरूले सक्दैनन् ।

देवकोटाको जड मस्तिष्कले मलाई नै भिखारीको संज्ञा दिन्छ । 'चामल एक मुठी' भनेर उनको भिखारी दयाको याचना गर्नुमा र म एक पुस्तक राखिदिनुहोस् भनेर अनुरोध गर्नुमा फरक रहेन । दिल नै ठूलो हो । कतै कतै विश्वास नगरेको ठाँउमा पुग्दा ५ प्रति पुस्तक खरिद गरे । नपत्याउने खोलाले बगाउँछ भनेको यही हुनुपर्छ ।

फेरि त्यहाँबाट उछिट्टिएर मन जैमिनी भारतको बालुनभिन्न पस्यो आधा शरीर सुनको भएको मुसोको मगजमा । ऊ आधा सुनको किन भएको हो ? दुईओटा भिखारीको कुरा छ त्यहाँ । आफूले भिख मागेर जम्मा गरेको सातु अर्को जोगीलाई खान दिदा एक पाथी सातु पूरै खाएछ । पहिलो जोगीका सबै सन्तान भोकै रहेछन् । त्यो सातु खाएको जोगीले चुठ्दा मुसाको आधा आडमा पानी परेछ । पानी परे जति शरीर सुनको बनेछ । विचरा ! अर्को आधा भाग सुनको बनाउन भनेर आएको मुसो त्यसै फर्कनु प्यो किन भने त्यहाँका कोही पनि हृदयदेखि नै सन्तुष्ट थिएनन् लोभ लालचले गर्दा भिखारी थिए । चित्त भिखारी भएपछि देखावटी रूपमा जति दानी र ज्ञानी देखिए पनि हुँदैन । यी मिथकीय भिखारीबाट फुत्त निस्केर देवकोटाको यो भिखारी

प्रत्यक्ष एउटा भिखारीका टिठलाग्दा जीउमा ठोकिन पुग्छ । नपत्याउने खोलाले बगाएर बगरमा हुत्याएपछि म एउटा होटलमा पसेर नास्ता खाइरहेको छु । एक प्लेट चाउमिन दुई चम्चा नखाँदै टेवल मुनिबाट सानो आवाज आउँछ 'दाइ अलिकति छोड्नुहोला है ।' हेर्दा त त्यस्तै १०/११ वर्षको बालक भुत्रा कपडा पहिरेर मलिन अनुहारमा क्वारक्वार्ती प्लेटमै आँखा गाडी भनिरहेको रहेछ । मुटुमा कस्तो कस्तो गाँठो परेभै अफेरो हुन थाल्यो । तेस्रो चम्चा मुखमा जान सकेन । 'लौ ला !' भनेर सबै चाउमिन उसैलाई दिएर उठे । फेरि मन देवकोटाको सालिकमा ठोकिन पुग्यो र भन्यो तिम्रो आँगनमा आएको त्यो भिखारीलाई मैले भर्खरै भेटे । 'करुण दृष्टिले नजर खुलायो !'

खै भन्नै पनि गाह्रो गाह्रो छ समथर भुभाग वा तराई वा मधेस के भन्न ठीक हो कुन्नि ? त्यतातिर त तिम्रा सालिक पनि फुटे । अनि म फुटेका खप्परभिन्न बसिरहन सकिन । हतार हतार उकालो चढे । ती सालिक फुटालेहरू पनि भिखारी नै थिए । थाहा छ तिम्रीलाई ? लुटपाट मच्चाएर तराई खान खोजिरहेछन भिखारीहरूले नत्र तिम्रो सालिकले ती मागीखानेहरूको के पो लछारपाटो लगाएको थियो र ! त्यतिखेर तिम्रीले त्यस्ता भिखारीहरूलाई चिनेनौ क्यारे ईश्वर सम्भ्यौ । राक्षसलाई ईश्वर !!

अर्काथरि भिखारीहरूको पञ्जाबाट बचेको मेरो एउटा साथीको खप्परभिन्न उवाङ्ग ठोक्किन पुग्यो मेरो मन । त्यो साथी हेलिकोप्टर दुर्घटनामा परेको थियो । हेलिकोप्टर खस्दा पनि उसलाई केही भएनछ । एउटा दुर्गम पहाडको जङ्गलमा उसित धेरै खसेर हताहत भएछन् । दुर्घटना भएको देखेर वरिपरिबाट गाउँलेहरू ओइरिएछन् – 'हेर है ! कोही अलिअलि जिउँदै छन् कि ! जिउदा भए मारिहाल, बाँकी नराख ।' उद्धार गर्न आए भन्ने ठानेको साथीलाई कसरी बच्ने भन्ने पीर लागेछ । एउटा अग्लो रुखमा चढेर लुकेछ । जम्मा भएका गाउँलेहरूले 'पानी पानी' भनेर कराइरहेकालाई घाँटी च्यापेर 'ला पानी' भन्दै मारेको टुलुटुलु हेरेछ । लुटपाट मच्चाएर गएपछि लामो सास तानेर रुखबाट भरी बाटो तताएछ साथीले । मान्छेहरू कस्ता भिखारी हुँदारहेछन् उसको आत्मकथाले मलाई छोयो । अग्निपीडितका नाममा , बाढीपीडितका नाममा... जिउँदा मान्छेको मासु कति खाइन्छ त्यसको लेखाजोखा गर्ने हो भने चित्रगुप्तलाई जिम्मा दिनु पर्छ । अरुको तागत छैन । फेरि देवकोटाको खोपडीभिन्न छिरेर मैले सोधे 'के यस्ता भिखारीहरू पनि आएका थिए तिम्रो आगनमा ?' पक्कै हैन होला ।

देवकोटाको खोपडीबाट उम्केर मन स्कन्द पुराणको माघमहात्म्यमा टाँसिन्छ । जहाँ गोमालाई श्राप दिन भिखारी भएर महादेव पुग्छन् । अरुले गरेको उन्नति नचाहने यस्ता भिखारीलाई परमेश्वर मान्नु पर्दा दिक्क लाग्छ । माग्नु छ भिख त्यो पनि केही बेर गर्न नहुने ! भनेको समयमा भएन भनेर सराप !! थुइक्क भिखारी !

इराकमाथि अमेरिकाले आक्रमण गरे जस्तो हैन र शिवजीको त्यो व्यवहार ? अरुको प्रगतिमा भाँजो हाल्न पल्केका भिक्षुक रूप महादेवहरूप्रति हाम्रा शिवभट्टहरू अभै पनि सचेत छैनन् । उनैको गुणगान गर्छन् । भक्त बन्छन् पूजा गर्छन् र सराप पाएर दुख कष्ट व्यहोर्छन । भन त तिम्रा आँगनमा तार बजाउँदै आएको भिखारी हो कि ईश्वर ?

‘काम गर्नका दुःखले जोगी भएँ । जोगी हुँदाको भोलिपल्ट भोकै रहें ! जय भोले !!’ एउटा ठुलै बाँसको घारो काँधमा तेर्स्याएर फलाक्यै गरेको पागलसित ठक्कर खाए पछि मेरो मन बल्ल आफ्नै खप्परमा छिर्छ । यसो हेर्छु त चक्रपथ अभै आएको रहेनछ ।

४.१०. कक्टेलवाद

किन हो किन मलाई ‘वाद’ ले आकर्षित गर्‍यो । शब्दकोशै पल्टाएर अर्थ खोज्ने मन लाग्यो । त्यसो त शब्दकोश निर्माताहरूकै पक्षमा लाग्नुपर्छ भन्ने जरुरी थिएन तापनि हेरें- ‘तत्त्वदर्शीहरूले निश्चित गरेको कुनै निश्चित कुराको मत वा सिद्धान्त (जस्तै- प्रगतिवाद, भौतिकवाद, समाजवाद इ.) सार कुरा पत्ता लगाउनका निमित्त गरिने तर्क, शास्त्रार्थ, विचार, बहस, विवाद ।’ भन्ने लेखेको रहेछ । कुरो ठिकै लाग्यो । यस्तावादहरू अहिले प्रशस्तै देखापरेका छन् । त्यसैले अहिले वादको अर्थ नै बरवाद भयो कि भन्ने तर्क गर्नु पर्ने भएको छ । अहिले कुनै पक्ष पक्रिएन भने बरवाद हुनुपर्छ । वादको सहकाल लागेका बेला बरवाद नहुने गरी कुन वाद रोज्नुहुन्छ त्यो तपाइँकै खुशी ।

वर्तमानमा वाद चुनौति बनेर सबैका अगाडि तेर्सिएको छ । जता हेर्‍यो उतै वादहरूको थुप्रो लागेको छ । व्याकरणमा मात्र होइन साहित्य र राजनीतिमा समेत यो समस्या बनेर उभिइरहेछ । भन्नोस् तपाइँ कुनै न कुनै वादको वादी हुनुभएन भने के हुन्छ ?

म व्याकरणकारहरूलाई सोध्छु- ‘वाद’ उपसर्ग हो कि परसर्ग अथवा मूल शब्द ? भन्नुहोला तपाइँले मूल शब्द भनेर किनकि यसमा सं, अनु, वि आदि लागेर, संवाद, अनुवाद

विवाद जस्ता शब्द निर्माण हुन्छन् । तर म अब यो भुटलाई सच्याउनुहोस् भन्छु किनभने वाद परसर्गका लागि प्रसिद्ध छ । अब पहिलेका सबै मान्यता बदलिदै छन् । त्यसैले वादलाई वि, सं, अनु आदिमा लागेको परसर्गको रूपमा चिन्नुपर्छ । अपवादमा यो मूल शब्द बने पनि विवाद नगरी यसलाई परसर्ग भनेर बुझ्नुपर्छ । कहिलेकाहीं यो उपसर्ग बनिदिन पनि सक्छ । 'वादशाह' शब्द शाहमा वाद उपसर्ग जोडिएर बनेको हैन र ? हो सरासर हो । उहि शब्द कहिले के कहिले के बन्न किन नपाउने ? काम अनुसार नाम हुने त हो नि । तपाईं पनि उही मान्छे हुनुहुन्छ तर जन्त गएको बेला जन्ती बन्नुहुन्छ, मलाम जाँदा जन्ती कसैले भन्दैन । गाईवस्तु चराउन जाँदा तपाईंलाई गोठालो नभनेर शिक्षक भन्ने कुरै भएन ।

चुनौति छ है व्याकरणकार ज्यू ! वाद प्रसर्ग हो । हैनभने समाजवाद, भौतिकवाद, यथार्थवाद, नारीवाद, आदर्शवाद जस्ता शब्द कसरी भए ।

विवादास्पद कुरा गन्यो भनेर मसँग संवाद गर्ने सौँच नवनाउनुहोला । वाद जे भए पनि वादको थुप्रोभिन्न पुरिनै लागेको छ वर्तमान । साहित्यमा त यस्ता वाद कति छन् कति : नामै जुराउन पनि गाह्रो । यथार्थवाद, आदर्शवाद, स्वच्छन्दतावाद, प्रगतिवाद, प्रकृतिवाद, प्रतीकवाद, विम्बवाद, मनोविश्लेषणवाद, अतिथार्थवाद, उत्तरआधुनिकतावाद, विनिर्माणवाद, नारीवाद..... के के हो के के । युग अधि बढ्दै जाँदा पुरुषवाद आउला, बालवाद, बृद्धवाद, हिजडावाद जस्ता वादहरू साहित्यको क्षेत्रमा उदाउने सम्भावना हुँदैन र ?

सबैभन्दा धेरै वाद जन्माउने क्षेत्र त राजनीति हो । यसर्थ वाद जान्न तत्वदर्शीहरू पनि सक्दैनन् भने हामी कुहिएका फर्सीहरू के सकौला र ? तपाईं के वादी भनेर कसैले सोध्यो भने एउटावाद बताइदिनु हुन्छ नै । मार्क्सवाद, लेनिनवाद, माओवाद, विपिवाद,... जस्ता थुप्रै नेताहरूका पछाडि वाद जोडिन्छन् त्यसमध्ये कसैका पछि लाग्नुभएको छैन भने तपाईं को ? तटस्थ ? यो चलायमान संसारमा तटस्थ वा स्थीर कुनै/कोही छैन । त्यसैले तपाईं कुनै न कुनै वादको वादी हुनुहुन्छ ।

'वाद' जस्तो गहन शब्द उक्ताउलो भएको छ, फेसन जस्तै । भन्डै चार इन्चको वस्त्र पहिरेर हिड्ने शहरीया ठिठीभन्दा बढ्ता उच्छृङ्खल बनेको छ वाद । जनावरको पुच्छर र वादमा अब फरक नै छैन । केवल भिङ्गा धपाउनुमै रमाउँछ, मात्र जनावरको ढाड समाउँछ । यो जहाँ जोडे पनि सुहाउँछ, जता गाँसे पनि सुन्दर छु भन्थान्छ तर थाहा छैन यसलाई आफ्नो मूल्य र

मान्यता कति खस्केको छ । सुन्दा पनि दिक्क लाग्दो हुन थालेको छ वाद । हेर्दा बुभदा त भन्नु कस्तो होला ? आफै कल्पना गर्नुहोस् । अझै त्यसलाई भित्रैबाट छाम्नुभयो भने त जिल्ल पर्नुहुनेछ । छाम्नुहोस् त एकपटक ।

राजनीतिमा गाँसिन थालेका यी वादहरूलाई पुच्छरभन्दा माथिल्लो दर्जा दिन मिल्छ भने तपाईं दिनोस् म भने दिने पक्षमा छैन । अहिले मधेसमा पनि वाद जोडिएको छ, उपत्यकामा पनि वाद थपिएको छ । भएन, क्षेत्रमा वाद, जातमा वाद, भाषमा वाद, लिङ्गमा वाद !! हैन यो वाद कहाँ जोड्न पाइने हो हँ ? दलहरू पनि के वादी हुन् ? बुझ्नै गाह्रो । कोही मधेसवादी, कोही उपत्यकावादी, कोही क्षेत्रीयतावादी, कोही हिमालवादी अनि कोही पहाडवादी ।

वर्षातका च्याउ भैँ पलाएका यी वाद मनगो छन् । कुन वाद रोज्ने हो ? छानीछानी रोज्नुहोस् ! जुनवादा पक्राँदा बढी लाभ हुन्छ त्यही वाद लिनुहोस । अथवा धनवाद राम्रो मान्नुहुन्छ भने त्यही रोज्न पनि सक्नुहुन्छ । सबै छोडेर मनवादा रोजे पनि कसैले केही भन्दैन, तपाईंको इच्छा ! तपाईं स्वतन्त्रतावादी हुनुहुन्छ होला । त्यसो भए दिनैपिच्छे वाद बदल्दै गर्न पनि सक्नुहुन्छ । तर तटस्थ नबस्नुहोस किनभने त्यस्तालाई अवसरवादी भन्छन् । मधेसमा जाँदा मधेसवादी, बन्नुहोस्, पहाडमा जाँदा पनि मधेसवादी हुनुभयो भने लखेटिन के बेर । बाहुनहरूको जमातमा दलितवादी व्याख्या नगर्नुहोस । उता दलितवादीहरूसित बाहुनवादको निन्दा गर्नुभएन भने भूत लखेटेभै हुनु पर्ला ।

खै : वादले दिनुपर्ने त्यत्रो ठूलो विचार बहस अब यी पुच्छरे वादहरूले देलान् ?

अनगिन्ती वादहरूको थुप्रोबाट यौटा राम्रो वाद रोजौँ भनेर असलवादको खोजीमा भौतारिएँ तर ग्रहण गर्न योग्य कुनै पनि वाद पाइएन । अर्को दृष्टिकोणबाट हेर्दा सबै वाद ठीक भए । त्यसैले कुन रोज्ने ? यो भन्दा त्यो राम्रो त्यो भन्दा ऊ राम्रो । धेरै मिठा वस्तुहरू एकैचोटी दिदा कुन खाने कुन नखाने ? आतङ्कवाद हेन्यो त्यही राम्रो, छन्दवाद भन्नु राम्रो । विखण्डनवादको त कुरै छोडौँ कति राम्रो राम्रो । एकतावाद, टुटवाद, फूटवाद, लूटवाद, भूटवाद सबै राम्रै राम्रा । नत्र त मान्छेहरू किन यसरी वादकै पछि दौडन्थे र ? कतै आवाद, कतै संवाद, कतै विवाद, कतै बरवाद, कतै धन्यवाद ! फेला पर्दै गएका बग्रेलती यी वादहरूबाट छनौट गर्दा न अध्यात्मवाद ठीक न भौतिकवाद । न त प्रयोगवाद ठीक न विसङ्गतिवाद । यता धनवादीहरूले च्यापिरहेको बेला आफू मनवादी बनीरहेछु । सबभन्दा ठूलो मेरै मन हो । त्यसैले सरस राम्रो

मनवाद लागे पनि सबभन्दा खराब बरवाद र सबभन्दा राम्रो धन्यवाद नै हुन्छन् भन्ने अनुमान गरौं ।

मेरो अनुमान सबैलाई लागु हुनु पर्छ भन्ने छैन । कसैलाई धन्यवादभन्दा साधुवाद मन पर्ला त कसैलाई चोरवाद । वाद रोज्ने कुरा आ-आफ्ना इच्छामा भर पर्छ । तपाईं दहिच्युरे नभन्नुहोला मलाई । राजनीतिमा त्यस्तालाई अवसरवादी भन्छन् । हुन त अवसर आए छोड्नु पनि हुँदैन तर यसो भन्दैमा म कदापि अवसरवादी होइन । दुई वा सोभन्दा बढी वादहरू मिलेर बनेको संयुक्त वादलाई म कक्टेल्वाद भन्न रुचाउँछु, कक्टेल् मन पर्ने भएर हो कि ! कसैले मलाई समन्वयवादी पनि भन्दारहेछन् । मलाई नै एक जना समालोचकले भनिदिएका छन् मेरो महाकाव्य हेरेर । अहिलेको युगमा एउटामात्र वादको पछि दौडेर साध्य हुँदो रहेनछ । सके पाँच छ ओटै नसके दुई तीन ओटा वाद त समात्नु पर्दोरहेछ ।

मलाई धेरैले सोध्ने गरेको एउटा प्रश्न छ— 'मिश्रित'को अर्थ के हो ? हो, मिश्रितको अर्थ नै कक्टेल् हो । कक्टेल्मात्र किन खिचडी भने हुँदैन ? हुन्छ किन नहुनु ? अनि खिचडीवादीलाई खिचडो भने भन्नु रमाइलो । म खिचडे हुँ तर दहिच्युरे होइन । दहिच्युरे बन्न मन पनि पर्दैन । किनभने दही र च्युराको मिश्रणबाट मात्र हुन्छ दहिच्युरे तर खिचडीमा धेरै वस्तुको मिसावट हुन्छ । अचार, तरकारी, दाल, दही र भात मिसाएर खाने भएकाले मेरो नाम मिश्रित भएको हो । कसैले यस्तो उत्तर पाउँछन् । कसैलाई भने बाबु र आमाको मिश्रणबाट जन्मेको हुनाले मिश्रित राखेको हुँ भनिदिन्छु । त्यसो भए त सबै मिश्रित नै हुन्छन् तपाईंमात्र किन ? भन्ने प्रश्न उब्जला । यसको सही उत्तर भने कक्टेल्वादी हो । पहिले रक्सी खण्डकाव्य लेखेर कट्टर रक्सी विरोधी थिएँ । अहिले भने कक्टेल्वादी बनेको छु । आखिर 'वाद' जहाँ जोडे पनि सुहाएपछि कक्टेल्मा जोड्न नपाइने कुरै भएन ।

४.११. हतियार : व्यवस्थापन कि बेवास्तापन ?

अरुमाथि प्रहार गर्न प्रयोग गरिने वस्तु हतियार हो । त्यो प्रहार आफ्नो रक्षाका निम्ति हुन्छ र हुनपर्छ । तर आजकल हतियारको दुरुपयोग बढ्दो छ । शत्रुको आक्रमणबाट बच्न हतियार चाहिन्छ भने शत्रुलाई आक्रमण गर्न पनि हतियार नै चाहिन्छ । हतियारको होडमा अधि बढेको वर्तमानमा संसार त्रस्त छ । आज निमेषमा पृथ्वी ध्वस्त पार्न सक्ने अस्त्र मान्छेले

बनायो । आखिर यो कसको निम्ति ? आफू बसेकै ठाउँ ध्वस्त पारेर ऊ कहाँ बस्न खोज्दैछ, कुन्नि ? लौ त ए ! पङ्काओ परमाणु बम ! ध्वस्त होओस् विश्व । मार सबैलाई । एकै चिहान पार । थाहा छ तिमीहरूलाई : अरुलाई खनेको खाडलमा आफै परिन्छ, भन्ने । हो त्यसमा अरु मात्र होइन तिमी पनि पर्ने छौ । आखिर तिम्रो रक्षा पनि त्यसले गर्ने छैन । भन त्यसैले हतियारले रक्षा गर्दैन उल्टै विनाश गर्छ ।

सबभन्दा ठूलो हतियार त विवेक नै हो । तिम्रो विवेक रहेन भने बुझ नाश हुनुको विकल्प छैन । अहिले संसारले विनाशको निम्तो गर्दैछ । यो सबै कारण विवेकहीनता हो । विनाशकाले विपरीत बुद्धि भनेर त्यसै भनिएको हैन ।

कुनै पनि हतियार आफै चल्दैन । त्यसको सञ्चालक हामी नै हौं । मानवविना कुनै यन्त्र चल्दैन । स्वचालित हतियार त आफै चल्छ नि भनेर प्रश्न उठ्ला । तर चल् भनेर आदेश नदिई चल्दैन त्यो । चलाउने आदेश मान्छेले नै दिने हुनाले विवेकको कुरा गरेको हुँ । ठूलाठूला छेप्यास्त्रका कुरा किन गर्नु ? सामान्य भाला तरबारकै कुरा गरौं न । खुकुरीले आफै कसैलाई काट्दैन, भालो आफै कसैलाई घोचन जाँदैन । मान्छेले नै तिनीहरूलाई चलाउनु पर्छ, हान्नु पर्छ । त्यो त निर्जीव हो । हतियारले कसैलाई केही गर्दैन ।

न त हतियारले आत्मरक्षा गर्न सक्छ न त शत्रुलाई आक्रमण नै । यस संसारमा हतियारको कुनै शत्रु नै छैन, न त मित्र नै । मित्र शत्रु जे भए पनि सबै मानिसका नै हुने हुन् । भन्नोस् त खुकुरीको शत्रु के ? पेस्तोलको शत्रु के ? एटम बम कसको शत्रु ? शत्रु मित्र त यसका प्रयोगकर्ता पो हुन् । तपाईंले तरकारी काट्ने छुरी रेट्नु भयो भने पनि त रेटिने मर्छ नि हैन र ? दार ताच्छने वा दाउरा चिर्न बनाइएको बन्चरोले मान्छेकै गर्धन ताकेर प्रहार गर्दा त्यसलाई नकाट्ने भए मैले मान्छे तर ठहरै पाछ । बाँदरको पुच्छरले कसैको घाँटी टन्टन्ती कसेर मार्न पनि त सकिदो हो नि ! त्यसो गर्न सकिने भए बाँदरको पुच्छरलाई हतियार नभन्ने ? लौरो नहोला तर हतियार हुन सक्छ । त्यसैले म बाँदरको पुच्छर लौरो न हतियार भन्ने उखानसित सहमत छैन । शत्रुलाई आक्रमण गर्न र आफ्नो बचाउ गर्न प्रयोग गरिने साधन हतियार हो भने बाँदरको पुच्छर पनि हतियार हो । कसैलाई हान्दैन मात्र बसिरहन्छ भने अणुबम पनि हतियार हैन ।

तपाईं हामीलाई थाहा नहुन सक्छ, जुत्ताको तुनो पनि हतियार हो भन्ने कुरा । अरु कुनै चिज नभेटेर सनकबहादुरले आफ्नी स्वास्नीलाई जुत्ताको तुनोले घाँटी कसेर मारिदियो भने तुनो हतियार हो, होइन भने के ? अर्को एउटा सनकबहादुरकी स्वास्नीले चिरुवा दाउराले थाप्लोमा बजाइदिएर सनकबहादुरलाई ठहरै पारी भने दाउरो हतियार कि ऊर्जाको स्रोत ? अब आफै परिभाषा दिनोस् हतियारको ।

हिरण्यकशिपुलाई नरसिंहले नङ्गाले च्यातेर मारेको पौराणिक कथा छ । नङ्ग अङ्ग कि हतियार : प्रश्न चिन्ह खडा भएन र ? सुतिरहेको आफ्नो छोरालाई एउटी सनककुमारीले हातले घाँटी च्यापेर मार्छे । अब उसका हातलाई नै हतियार भनौं । पोइल जान बाधक बनेको उसको छोरो शत्रु थियो, मर्त्यो । खोइ कुनै हतियारविना पनि त मार्न सकिदो रहेछ । यता यो अवस्था यथार्थ हो । अब पछाडि फर्कनोस् तपाईं र हेर्नोस् । एउटा भुसुनो आएको पनि जानकारी दिने र संसारलाई नचाइरहेको बलियो देश अमेरिकाका गगनचुम्बी भवन किन ढले ? हतियारले कसको सुरक्षा गर्‍यो ? राजीव गान्धी पनि सशस्त्र अंगरक्षकका साथमा हुँदा हुन् वीरेन्द्रका पनि हतियारधारी रक्षक अवश्य थिए । खोइ त कसैलाई पनि हतियारले जोगाएन ।

दुम्सीको शरीरभरि काँडा भए पनि बाघको आक्रमणबाट बच्न सक्दैन । पृथ्वीमा पनि जमिनै ढाक्ने गरी आकाशतिर फर्काएर छेप्यास्त्र राखौं तर पृथ्वीभन्दा लाखौं गुणा ठूलो पुच्छेतारा ठक्कर खान आयो भने पृथ्वी बच्दैन । हतियार पनि बुद्धिमान हुन्थे भने के हुँदो हो हँ ? हतियार हिंसाको प्रतीक हो, मूर्खताको पर्याय हो र कुविचारको नतिजा हो । जब विचार सेलाउँछ तब हतियारको बोलबाला चल्छ । शान्तिका निमित्त हतियार चाहिन्न, क्रान्ति वा भगडाको निमित्त हतियार हो । शान्तिको प्रतीक त विचार हो, बुद्धि अनि विवेक हो । शान्तिको सुरक्षा हतियारले कदापि गर्दैन । बरु भयभित पार्छ ।

म त हतियारवालालाई पशु ठान्छु । बाघका नङ्गा, गोरुका सिङ्ग, हात्तीको सुँड, गोरुको पुच्छर आदि तिनीहरूका हतियार हुन् । किनभने ती पशु हुन् र तिनीहरूको विवेक हुँदैन । मान्छे त विवेकशील प्राणी हो । ऊ पनि हतियारधारी छ भने पशुसरह बन्छ । हतियारको विवेकहीन प्रयोग हुन थालेर नै वर्तमानमा दानवताको विकास र मानवताको विनाश भइरहेछ । किन हतियारविहीन संसारको कल्पना गर्दैन मान्छे ??

हतियारको अर्थलाई निकै सङ्कुचित रूपमा बुझ्नाले अहिले विश्व त्रसित छ । यसको मुख्य कमजोरी ठुलठुला आणविक शस्त्रास्त्रलाई मात्र हतियार भन्ठान्नुमै छ । हामीले बाँदरको पुच्छरलाई हतियार नै मान्दैनौं । चिरुवा दाउरालाई हतियार नै ठान्दैनौं । नड, दुङ्गा, जुत्ताको तुनो, लौरो,.... थुप्रै हतियारलाई जान्दैनौं । हामी निकै सोझा छौं । तरकारी काट्ने छुरी हतियार नै होइन । बन्चरो त बिचरो दाउरा चिर्ने यन्त्र पो हो । सनककुमारीका दानवी पन्जामा पनि तपाईं हतियारको कुनै अंश देख्नुहुन्न । के तपाईंले पाकेको भातलाई हतियार मान्नुहुन्छ ? कहाँ मान्नु : त्यो त हामीलाई नभई नहुने खाना पो हो ! तर एउटा सनकबहादुरले आफ्नी स्वास्नीलाई मार्न मुखमा भात कोचिदिन्छ, भने त्यो प्राणदाता कि प्राणघाती ? गास अड्केर मरी भनिदिन्छ उसले । राइफलका छर्चा मात्र हतियार कि भातका सिता पनि ?

हतियारको यो व्यापक अर्थ सबैले नजान्दासम्म विश्वशान्तिका नारा घन्काउनुको कुनै औचित्य छैन । मान्छेको हतियारलाई जबसम्म बुद्धि र विवेकको रूपमा चिनाइदैन तबसम्म विश्वशान्ति हुँदैन । मुखमा रामराम बगलीमा छुरा त्यसै भनिएको हैन । चिन्तन ढिंसक रहुँदासम्म शरीर जतिसुकै निशस्त्र देखिए पनि विश्वशान्तिको कल्पना गर्नु सम्भव छैन । मान्छे, मान्छेकै हतियार भइरहदासम्म पनि विश्वशान्तिको सपना देख्नै पर्दैन ।

म तपाईंले भने अनुरूप नै चल्छु (चाहे त्यो भनाइ गलत नै किन नहोस्) भने मलाई तपाईंले आफ्नो हतियार निसंकोच ठान्नुहोस् ।

मान्छे गोटी बनीदिन्छ । कसैको प्रयोगमा आइदिन्छ । मानव ढालका रूपमा खडा भइदिन्छ । अनि तपाईंले कहिल्यै सम्झनु भएको थियो- मान्छे स्वयं हतियार हो भनेर !

अब तपाईं नै भन्नुोस् हतियार व्यवस्थापन गर्न सक्नुहुन्छ कि हुन्न ? जबसम्म तपाईं स्वयं नै हतियार हुनुहुन्छ, म आफू नै हतियार हुन्छु अनि कसरी व्यवस्थापन हुन्छ ? हुनु पर्ने त वेवास्तापन पो हो । किन वास्ता गर्नु ? हामी आफूभित्रै रहेको हतियारपनको जबसम्म उन्मूलन गर्दैनौं तबसम्म हतियार व्यवस्थापन हुँदैन वेवास्तापन नै कायम रहन्छ ।

४.१२. सैद

फन्फनी मेरो गिदी घुमिरहेछ, विकृति र विसंगतिले नछोएको केही छ, कि भनेर खोज्न । जतासुकै आधुनिकताको प्रभाव परेको वर्तमानमा उत्तरआधुनिकता थपिएर भन्नु क्षतविक्षत भैरहेको मात्र पाएँ । कतै कुनै चिज पनि कति सग्लो भेटेन । कताकताबाट हो कुन्नि सहिदमा पुग्दा एकछिन अलमल गर्‍यो । त्यतै हरायो पनि । जस्तो शहिदको मृत्यु हराएको छ ।

ऊ पहिले शहीद थियो शुक्रराज होस् वा गङ्गालाल : गुरुप्रसादको वीरबहादुर वा देवता बाबु ! शहीद थिएँ । अहिले भने ऊ सहिद भएर निस्केछ । कत्रो परिवर्तन ! कत्रो सुधार ! कति उन्नति शहीदबाट सहिद ! मैले जान्दाजान्दै भयो अब कतै षड्द पो भइजान्छ कि ?

मैनालीको परालको आगोलाई इन्द्रबहादुरले 'कठ पुतलीको मन' बनाइदिए भैं मैले उनको शहीदलाई सहिद बनाइदिएको हैन । यसले त कसरी आफ्नो स्वरूप र मूल्य मान्यतामा परिवर्तन गरेछ, कुन्नि पत्तै भएन । विधाभन्जन, विधामिश्रण यस्तै के के भनेर नाचेको उत्तरआधुनिकतावादले हो यो कु/सु कार्य गरेको । हैन भने कसलाई सोध्ने हो सोध्नुहोस न आफैँ । सहिदमा पुगेर टक्क रोकिएको मस्तिष्कले वीरबहादुर जस्ता शहीद भेटेन । बरु सैद भेट्न थाल्यो । अब त मेरो निबन्धको पात्र ? (निबन्धमा पनि पात्र हुन्छ र !) सनकबहादुर पनि सैद^२, तपाईंको घरको दनकबहादुर पनि सैद !! मान्छेको त कुरै बेग्लै भो ! गाडीले हानेर सडकमा पसारिएको कुकुर पनि सैद । शिकारी केटाले गुलेली हानी रुखबाट भुइँमा पछारिएको ढुकुर पनि सैद । मैले यो कुरा त्यत्तिकै कहाँ गरेको हुँ र ? गुलेली हानेर चरा मार्न हिँडेका अल्लारे ठिटाहरूको कुराकानी सुनेर भित्रैदेखि उत्पन्न विचार हो यो । तिनीहरू भन्दै थिए - मैले त एउटालाई सैद बनाइदिए यार, तैले के गरिस् हँ ? वाह ! शहीदको त्यत्रो अपमान !! केही बेर पछि मेरा आफ्नै हितैषी मित्रलाई भेटें । हात के मिल्न पाएका थिए मुखफोरीहाले- "आइपुग्दा बाटैमा कमिलाको ताँती रहेछ । बाटैमा आँखा गाडेर हिड्ने बानी पनि छैन । कच्याप्प टेक्न पुगेँछु थुप्रै सैद भए ।" वाफ रे ! शहीद शब्दको त्यत्रो अबमूल्यन ! के अब मर्ने जति सबै सैद हुन थालेका हुन् ? स्वाइनफ्लू सामान्य रुघाखोकी भए जस्तै । नभन्दै त्यो त हो रहेछ । म पो निकै पछाडि रहेछु यस गतिशील संसारमा । एकदिन आमाले कपाल कोरेर

^२ सहिदको मूल्य आएको गिरावट जनाउन प्रयोग गरिएको शब्द।

भारिदिएका जुम्रा मारेपछि मेरी सानी छोरीले भनी- “बाबा, बाबा, मैले त आथ ओता जुम्रालाई सैद

बनाइदिए ।” कस्तो अचम्म ! छोरीले त्यो उमेरमा जानिसकेकी शब्द मलाई थाहै रहेनछ । अझ मैले विकृतिरहित वस्तु खोज्दा किन त्यहाँ पुगेर रोकिएहोला यो खप्पर ॥

त्यसो त आफ्नो देश, संस्कृति र स्वतन्त्रताको प्राप्तिका लागि बलिदान दिने लोकहितमा लाग्ने अमर व्यक्तिलाई सहिद भन्नु पर्ने हो तर आजभोलि त्यत्रो ठूलो विचार र योगदान केही नभए पनि सैद भैहाल्न पाइने । अनि त भन्दा रहेछन् नानीबाबुहरूले पनि जुम्रालाई सैद । यसो सौँच्दा ठिकै जस्तो पनि लाग्यो । टाउकोमा रगत चुसी चुसी जुम्रो लोकमा अमूल्य योगदान पुऱ्याएको पो कसो नहोला र त्यो जुम्राले ॥ गल्लीमा रल्लिने कुकुर दुनियाँमा के त्यो कुकुरले कुनै योगदान पुऱ्याएको नहोला र ? पक्कै हुनुपर्छ । उता दुकुरको आफ्नै रमाइलो संसार छ । दुकुरको हकहितका लागि ऊ अहिलेसम्म लडेको थियो । विचरा यही क्रममा सैद बन्यो । गुलेलीको मट्याङ्गो खाएर उसले त्यो दुकुरदुनियाँमा बलिदान दियो । यस्ता थुप्रै प्राणीहरूको आफ्नै संसार छ । उनीहरूमा पनि नेता हुँदा हुन्, आन्दोलन हुँदा हो, ठूलाबडाले सानामाथि दमन, शोषण, अन्याय, अत्याचार गर्दाहुन्, तिनीहरूमा पनि कुनै आतङ्ककारी हुँदा हुन् । कुनै साम्यवादी अनि कुनै समाजवादी, कुनै राजावादी.... नपत्याए मौरीलाई सोध्नुहोस्- तिनीहरू राजावादी कि गणतन्त्रवादी, तिनीहरूका सैद छन् कि छैनन् ?

सैद घोषित हुन योग्य छ, छैन भनेर नाप्ने यन्त्रको आविष्कार भएको छैन । कुन सत्ताकाविरुद्ध लड्दा मरेमा सैद घोषित गरिने भन्ने पनि ठेगान छैन । सैदका पनि प्रकार हुन थालेका छन् । विद्यार्थी आन्दोलन भयो विद्यार्थी सैद, दलित आन्दोलनमा मर्यो दलित सैद, सडक आन्दोलनमा मरे सडक सैद, मधेस आन्दोलनमा मरे मधेस सैद.... के के हो के के । कसको कति योगदान ? कसको कस्तो बलिदान ? त्यो कसरी नाप्ने ? सत्ताका रक्षकले रात रातभर यातना दिएर मारोस वा सोभ्रै गोली हानोस् । खुर्सानीको राग लगाएर सताओस कि शरीरभरि आलपिन घोचर दर्दनाक हत्या गरोस् । सबै एक नास सबै सैद । यति मात्र हो र ? सत्ताका भक्षकले छाला चिरेर मारेस् वा दश ठाउँबाट हातखुट्टा भाँचेर यातना दिईदिई मारोस् सबै सैद । अब हाम्रा उत्तराधिकारीहरूले सैदको अर्थ, परिभाषा कसरी बुझ्ने ? के जान्ने ।

हेन सैद हुन आन्दोलन वा युद्धमै लागको बेला मर्नुपर्ने कि जहाँ जहिले मरे पनि हुने ? यो प्रश्नको उत्तर तपाईं नै खोज्नुहोस् । म भने अर्को प्रश्न थोपेछु तपाईंमाथि । वीरतासाथ लडेका आन्दोलनकारीहरूको रमिता हेरेर छतमा बसेका बेला अन्धाधुन्ध गोली चलाउँदा त्यो गोली लागेर मरे भने कुनै योगदान नभए पनि सैद होइन्छ । तर जीवनपर्यन्त राष्ट्रका लागि अमूल्य योगदान पुऱ्याएर कालगतिले मर्छ भने सैद किन नबन्ने ? छतमा लुकेर रमिता हेर्ने र आन्दोलनकारी माथि उल्टै ढुङ्गा बर्साउने गरेको भए पनि पुलिसको हात बाङ्गिएर गोली खाए त्यो सैद भैहाल्छ नि ।

मन, विचार, योगदान, नियत आदि भावहरू नाप्ने यन्त्र वैज्ञानिकहरूले बनाउँथे भने सैद को हुन्थ्यो हुँदैनथ्यो थाहा छैन तर अहिलेसम्म त्यस्ता यन्त्र आविष्कार भएका छैनन् । मेरै पात्र सनकको योगदान राष्ट्रको निम्ति अमूल्य छ । सारै निम्नस्तरबाट हेर्ने हो भने पनि एउटा श्रमजीवी जनताको के कुनै भूमिका नै छैन त देशको निम्ति ? उसको श्रमले ऊ आफूमात्र त पक्कै पालिएको छैन । त्यसले काम गर्ने उद्योगपति उँभो लागेको छ । परिणाममा त्यही उद्योगपतिको कारण देशले आर्थिक विकास गरेको छ । यो कसले हेर्ने । भूपिले भने भैं यहाँ दौड्ने पाइतला हुन्छ तर टीका थाप्ने निधार हुन्छ । अनि कहिल्यै पनि पाइतला सैदको सूचीमा पर्दैनन् निधार मात्र सैद हुन्छन् ।

आफ्नो देशको नाम विश्वभर फैलिँदा खुशी नहुने को नै होला र : तपाईंलाई थाहै छ नेपाललाई गौतम बुद्धको देश, सगरमाथाको देश, मन्दिरै मन्दिरको देश थुप्रैले चिनिन्छ । नाम कमाउने होडमा अब नेपाल सैदै सैदको देश भनेर पनि विश्वले चिनोस् !! म यो अभियानलाई अघि बढाउन तयार छु । तपाईं साथ दिनुहोस् । कुनै देशमा जन्मे जति नागरिक सैनिक हुनुपर्ने कानुन छ भने हाम्रो देशमा मर्ने जति सबै सैद घोषित गर्ने कानुन किन नबनाउने ? कि जनसाधारणको राष्ट्रमा कुनै काम छैन भन्नुपऱ्यो कि सैद घोषित गर्नुपऱ्यो । सडक दुर्घटनामा मरे पनि, दुर्घटनामा परे पनि, घाँस काट्दा ठाडेभीरबाट भरे पनि, ज्यान पाल्न नसकेर आत्महत्या गरे पनि सबै सैद ! आन्दोलन गर्दा गोली खाए पनि देश बनाउन लागेकाहरूलाई सुराक दिए पनि सुराकी भनेर सीधा साधाको ज्यान लिए पनि सबै सैद ।

किन सीमित व्यक्तिलाई सैद घोषित गरेर दशलाख दिनुप्यो ? वरु मने जति सबै जनता स्वतः सैद हुने भए दश हजार मात्र दिए पो के फरक पर्छ र ? अन्त्येष्टि गर्दा चन्दा उठाउन त पर्दैनथ्यो । यता जनतालाई पनि राहत हुने उता देशको पनि नाम चल्ने कस्तो फाइदा हुन्थ्यो ।

मेरो दिमाग पनि कस्तो ठाउँमा गएर अल्झेछ, कुन्नि । यसो हेर्दा सैदमा भन् विकराल विकृति भित्रिईसकेछ । जो सुकै जसरी मरे पनि सैद रे ? आखिर म पो अनविज्ञ रहेछु त । शिकारी केटोले सैद भनेको नै ठिक । सैदको मूल्यमा यतिसाह्रो गिरावट देखिएला जस्तो लाग्दैनथ्यो । सैदगेट भनेर काठमाडौंमा ट्याम्पो रोक्ने ठाउँ मात्र भएको छ । यी राणा सरकार विरोधीलाई मात्र किन सैद भन्ने ? पन्चायत विरोधी गणतन्त्र विरोधी..... यस्तै कुनै तन्त्र भविष्यमा जन्मिदै जाँदा र त्यो तन्त्र बेठीक ठानी अर्को नयाँ तन्त्र स्थापना गर्नका निम्ति लड्ने र मने पनि त सैद होलान् नि । त्यसो त त्यतिबेलासम्म षड्यद वा सैद भैसक्न पनि के बेर ? लौ आउनुहोस्, त्यस्ता सबै प्रकारका तन्त्र विरुद्ध लड्ने ज्ञात-अज्ञात जुम्रा, ढुकुर, कुकुर, उपत्यका, मधेस, तरुण, युथ, योङ्ग....थुप्रै सैदहरूलाई श्रद्धाञ्जली स्वरूप साठी सेकेण्डसम्म मौन धारण गरौं !

आखिर सैदको सम्मान नै अरु के छ र योभन्दा बढी ।

४.१३. भिटामिन एम

हरेक शुक्रवार घण्टाघरनिर कुरान पढ्नेहरूको भीड लाग्दोरहेछ । म एकदिन त्यहाँ भीड छिचोल्ने क्रममा अघि बढ्दै थिएँ । पाइन्टको खल्तीबाट पेटिसम्म रसीले बाँधेर राखिएको मोबाइल एक्कासी भवाम भयो, त्यो भीडमा चोर कता गयो थाहा भएन । यत्रो सुरक्षा गरिएको फोन लुटिँदा म झण्डै बेहोश भएँ । साँचै अति सुरक्षा भन्नु नै असुरक्षा रहेछ । नखसोस् नहराओस् भन्नका निम्ति मैले त्यसो गरेको थिएँ वरु सोभै खल्तीमा राखेको भए हराउँदैनथ्यो कि ? 'कुन चाहिँ ट्यापेले रक्सी खान नपुगेर लग्यो ।' अरु मानिसहरूले यस्तै प्रतिक्रिया गरे । फेरि अर्को एकजनाको प्रतिक्रिया आयो- 'धन्न तपाइँको मुबाइलमात्र लगेछ, यहाँ त पचास रुपियाँको लागि ज्यान पनि लिन बेर लाउँदैनन् ।' यस्ता थप प्रतिक्रिया सुनेको थिएँ त्यो दिन । होइन यो रुपियाँ भन्ने कस्तो चीज रहेछ हँ ? के रुपियाँविना आजको मान्छे बाँच्नै नसक्ने भएको हो ? पक्कै होला र त म त्यो अवस्थामा पुगें ।

रुपैयाँ पैसाको इतिहास बुझ्न मन लाग्यो । मान्छेलाई कहिलेदेखि पैसा चाहिन थाल्यो होला ? सत्यतथ्य पत्ता लगाउन त कसैले यस विषयमा पि.एच्.डी. गर्ला तर मैले भने महादेवकै पालादेखि शुरु भएछ भन्ने ठानेको छु । नत्र त 'धन देखेपछि महादेवका तीन नेत्र' भन्ने भनाइ किन चल्यो । देउताकै पालादेखि नचलेको भए किन पूजा गर्दा भेटी चढाउनु पर्ने उनलाई ? पैसा किन चाहियो ?

मुसलमानहरूको भीडबाट हिँड्दा मलाई सद्दाम हुसेनको याद आइरहेको थियो । छ मिटर बाक्लो स्टीलको पर्खालभित्र जमिनमुनि बस्थ्यो रे । सुरुङभित्र गाडी पस्दा पछाडिबाट सुरुङ पुग्दै जाने र अरु कोही जान नसक्ने अति सुरक्षित स्थानमा थियो ऊ । तर अमेरिकाले माथ्यो । उता भिङ्गो पसेको पनि थाहा पाउने अमेरिकाले लादेनको त्यो जहाज जुम्ल्याहा भवनमा ठोक्कएको थाहै पाएन । त्यत्रा ठूला सुरक्षित बस्तुहरू त ध्वस्त भए जाबो मेरो मोवाइल कत्रो कुरा हो र ? दुनियाँमा सुरक्षाको गफ गर्नु बेकार लाग्छ मलाई त । जति धन कमाए पनि एक दिन मरेर जानै पर्छ । मरे पछि के हुन्छ त्यो अफसम्म पत्ता लागेकै छैन । किन मान्छे ज्यान जोगाउन खोज्दो हो कुन्नि ? किन सम्पति कमाउन खोज्दो हो कुन्नि ! 'हातका मैला सुनका थैला के गर्नु धनले !'

यस्तो धनप्रतिको निरपेक्ष चिन्तन सबैमा हुने भए त यो भगडा टन्टा नै कहाँ हुन्थ्यो र फेरि यतिका विकास पनि सम्भव थिएन । खानु पर्ने बाध्यता छ र मानिस कमाउन लाग्छ । प्रश्न उठ्ला पैसा खाने त होइन नि, खाद्यपदार्थ पौष्टिक तत्व हो खाने त । भिटामिन, खनिज, कार्बोहाइड्रेट। पैसा निलेरै कोही अघाउँदैन । हो यी सबै कुरा सत्य हुन् । त्यसैले मलाई धन, पैसा, रुपैयाँ भन्न मन नलागेर नै भिटामिन एम नामाकरण गरेको हुँ । तपाइँ आफै हेर्नोस् त भिटामिन एमका अभावमा संसारमा कत्रो वितण्डा भैरहेछ । प्रसस्त भिटामिन एम पाएकाहरूले नपाउनेहरूलाई कति दबाएका छन् । कति हेपेका छन् । वास्तवमा यो भिटामिन नपाएकाहरूले अरु कुरा खाए पनि मोटाउँदैनन् । साँच्चै भन्ने हो भने भिटामिन 'ए' भन्दा पनि पहिले पत्ता लागेर पछि नामाकरण गरिएको हो यो । सबैभन्दा जेठो र सर्वरोग निरोधक त भिटामिन एम नै हो । अहिले भिटामिन ए नपाए रतन्धो हुँदैन तर भिटामिन एम पाएन भने मानिस दिनान्धो नै हुन्छ । यसको अभावले छट्पटी हुन्छ दिनमै केही नदेख्ने रोग लाग्छ ।

आज जुनसुकै रोग लागे पनि तपाइ भिटामिन एम नभै उपचार गर्न सक्नु हुन्न । आज मात्र होइन यसको गुणगान बखान गर्न थालिएको पहिलेदेखि नै हो संस्कृत भाषा बोलिने समयको एउटा भिटामिन एम को महत्व सम्बन्धी श्लोक भर्खरै याद आयो । मलाई पण्डितजीले भन्नु भएको थियो । यस्तो छ, यो- 'टका धर्म टका कर्म टकैव परमम् सुखम् ।

यस्य गृहे टका नास्ति हाट के टक्टकायते ?'

अर्थात् पैसा नै धर्म हो, पैसा नै कर्म हो, पैसा नै सबैभन्दा ठुलो सुख पनि हो जसको घरमा पैसा छैन त्यसले के टकटक्याउँछ, त बजार गएर ? हुन पनि हो अहिलेको युग दाम भने पछि मान सम्मान त के नाम बेचन पनि पछि पर्दैन । अरु कुरा त परै रहोस् स्वास्नीको ज्यानसमेत बेचन पुग्छ, दाम कमाउन ।

भिटामिन एम को निम्ति यो दुनियाँमा के हुँदैन ? सारा हलचल उथलपुथल क्रान्ति भएको छ, त्यो 'टकैव परमम् सुखम्'का लागि भएको छ । 'धनको मुख कालो' भन्ने बुझेको मान्छे, भन कालो धन आर्जन गर्न तल्लीन छ । सुर्ती बेचेर नपुगे मूर्ति बेच्छ, चोरी गरेर नभए छोरी बेच्छ । मैले छोरी बेचेर धनी बनेका प्रशस्तै सनकजीहरू भेटेको छु । लोपोन्मुख वन्यजन्तु त तिनीहरूका लागि बायाँ हातको खेल हो । देश चलाउने सनकबहादुरहरू भिटामिन एम कै थुप्रो कमाउन कमिसनको चक्करमा भ्रम परिरहेछन् । यता पुलिसजीहरू हरिया नोट देखेपछि चरेस बोकेर हिँडेका सनकबहादुरलाई पनि हरेस नखानु होला फलिफाप हुन्छ, भनेर पठाइ दिन्छन् ।

'चारखुट्टे धन गन्दै नगन' भनेर बुढापाकाहरूले भन्थे तर अहिले त 'चारखुट्टे धन धेरै पटक गन' भनेर वेश होला । मर्न आँटेको बुढो भैसी पनि मम भएर बहुमूल्य वन्न पुग्छ । यता हड्डी बेग्लै, छाला बेग्लै ! भिटामिन एम का लागि अहिले दुध दिने भैसी समेत बेचन थाले । जाबो एक लिटर दुधबाट कति नै भिटामिन एम पाइन्छ र ? सिङ्गै भैसीले त कम्तिमा १५/१६ हजार क्यालोरी भिटामिन एम प्रदान गरिहाल्छ नि ।

यस्तो जादुमय भिटामिनको स्रोत के हो ? भन्ने प्रश्न उठ्ला । यसको स्रोत त व्यापार नै हो । आलु बेचेर पुगेन भने घिउमा पिँडालु हालेर बेचोस् । तालु बेचन नसके खप्परै बेचनुहोस् न । केही बेचन नसके सधै आफ्नो हुने गरी देह बेपार गरे पनि भयो आखिर दाम कमाउन नै त

हो । तर तालु बेच्नेभन्दा कुहिएका आलु बेच्ने धनी, अनि आलु बेच्नेभन्दा पालु^३ बेच्ने अभै धनी ! यी सबैले रातारात महल ठड्याउन त के सक्थे ! तै पनि घैँटा जत्रो भुँडी ढड्याउन भने कति गाह्रो हुँदैन । त्यसो गर्न त देश बेच्नु पर्छ । देश बेच्न रोकन खोज्नु पर्छ वा धम्की बेच्नु पर्छ । सोभो औँलाले घिउ आउँदैन भन्ने जान्नु भएको छैन र ? नत्र एउटा सामान्य तालिम लिएको पत्रकारले बिल्डिङ बनाउँछ । पुलिसको हल्दारले महल ठड्याउँछ, कर्मचारीको पुच्छरले सिङ हाल्छ ? साँच्ची मैले अरुका कुरा किन गरिरहन पयो । आफ्नै अनुभव भन चाखलाग्दो छँदैछ । पहिले पहिले आलु किनेर खुवाउन पनि खुवी नहुँदा स्वास्नीले भालुलेभै भ्रमन्थी । अहिले भने तालु बेच्ने दाउ परेको छ । पालु खाएर ठालु हुँदै म भालुले भै भ्रमन्छ तर ऊ चाँहि डिच्च दाँत देखाएर 'नरिसाइस्योस् न' पो भन्छे वा ! हैन त्यसैले त मलाई यो भिटामिन एम को सारै ठुलो महत्व अनुभव भएको हो नि ।

चिल्लो पदार्थ बढी भए तपाईंलाई ग्यास्ट्रिक होला, कार्वेहाइड्रेट धेरै भए सुगर लाग्ला... । तपाईं एकपटकमा एक पेट मात्र खान सक्नु हुन्छ । त्यो भन्दा बढी मरिगाए सक्नुहुन्न । 'दिएर पुग्यो भन्ने कुरा यही खानामात्र हो बाबु ।' मलाई एउटी हजुरआमाले भनेकी थिइन् । अरु कुरा त जति दिए पनि मान्छेले भो भन्दैन अझ दाम दिनु हुन्छ भने त जति दिए पनि थोरै हुन्छ । नत्र घुसखोरी, कालाबजारी जस्ता क्रियाकलाप आफै बन्द हुन्थे । सुरा ब्यापार वा सुन्दरी ब्यापार जस्तो ब्यापार हुन नसकेर नै साहित्य पछि परिरहेछ । साहित्यकार दुब्लाइरहेछन अब भिटामिन एम नभई कोही मोटाउँदैन । त्यसैले सबैले ब्यापार गरेको देख्छु । वरु देह बेपार गर्नेहरू महलमा बस्न पाएका छन् । कुनै पनि बेपारलाई हेय दृष्टिले हेर्नु राम्रो होइन । चाहे त्यो देह बेपार होस् चाहे देश बेपार । कसैलाई बेपारमा रोक लगाइनु हुँदैन । जुनसुकै कुरा बेचे पनि भिटामिन एम नै प्राप्त हुन्छ । त्यसैले साहित्यकार ज्यूहरू ! तपाईंहरूले पनि अब ब्यापारिक मन बनाउनुहोस् । साहित्यको बेपार हुन सकेको छैन । कसैका पुस्तक वा लेख रचना बिके भनेर साहित्यको बेपार भएको नठान्नुोस् । किसानले दुधमा पानी हालेर बेचून् वा पानीमा दुध हालेर बेचून् तपाईं त्यो नहेर्नुस् वरु कसरी साहित्यको बेपार हुन्छ त्यो योजना बनाउनतिर लाग्नुहोस् । अन्यथा भिटामिन एम को अभावमा तपाईं सधै छट्पटिनु पर्ला ।

^३ स्थानीय नेपाल भाषामा रक्सी ।

कस्तो गजब ! व्यापार गर्ने नहुने ठाउँमा पनि भन्नु दह्रो तरिकाले हुन्छ । शिक्षा क्षेत्र हेर्ने त । प्रशस्त भिटामिन एम पाएकाहरूले कत्रो शानसँग पढ्छन् । भिटामिन एमका दुब्लाहरूको के गति छ कसैलाई सोध्नै पर्दैन । चाउचाउ कारखानाले उत्पादन गरेको खाद्य पदार्थ र बोर्डिङ स्कूलका विद्यार्थीमा कति अन्तर होला ? आफै नाप्ने ।

मेरो मुबाइल थुतेर भाग्ने ट्यापे पनि त त्यत्तिकै ट्यापे भएको पक्कै होइन होला । ऊ त्यस्तै भिटामिन एमको कमीले ग्रस्त भएको परिवारमा जन्मेको होला । अलिकति भए पनि भिटामिन एम पाइहालिन्छ कि भनेर भवाम पायो । शुरुमा कोपरौं जस्तो लागे पनि पछि चित्त बुझाएँ ।

४.१४. नयाँ शब्द खोज्ने धुनमा

म भण्डै अठ्तीस शिशिर नाघेको मान्छे पनि आज नयाँ मान्छे बन्न पाएँ । कपडा भएको भए उहिले नै खुइली सक्थ्यो होला, अन्न भएको भए उतिखेरै आची भैसक्थ्यो होला, तर म मान्छे परें । सैंतीसओटा शिशिर काट्दा पनि नयाँ छु । खै कुन्नि अस्ति मात्र एउटी तरुनीले बसमा बसेको बेला 'अलिक पर सर्नुस् न बुबा !' भन्दा त कति बुढो भइएछ भैं लागेको थियो । साथीहरूलाई पनि म बुढो देखिन्छु कि भनेर सोधेको थिएँ । अनि त्यो ठिठीले दाइ पनि त भन्न सक्थी नि, किन बुबा सम्बोधन गरी त ? पक्कै म साह्रै बुढो पो देखिन्छु भन्ठानेको थिएँ तर आजै नयाँ हुन पाएर मख्व छु । एउटा गोष्ठीमा भाग लिने मौका आयो मलाई र सहभागी भएको त त्यहाँका सहजकर्ताज्यूले 'आज थुप्रै नयाँ अनुहारहरू देख्न पाइयो ।' भनेर कुरा शुरु गरे । ती नयाँभिन्न म पनि परेंछु । हैन मेरो अनुहार त सैंतीस वर्षअघि नै देखिन थालेको हो, आज कसरी नयाँ भो ? मलाई यो नयाँ शब्दसितै भौँक चल्यो ।

मैले नयाँ नेपालको नाम सुन्न थालेको समयसमेत कति पुरानो भैसक्यो तर अझै नयाँ नेपाल पाएको छैन बरु भन्नु पुरानिदै र थोत्रिदै गाएको पो छ त ! न कसैले भत्किएको ठाउँमा टालेको छ, न थुप्रिएको फोहोर फालेको छ : बरु भारतले दिनदिनै दसगजाका पिलर ढालेको छ अनि केही जग्गा उतै हालेको छ । भाषणमा भने नयाँ नेपाल घन्कन थालेको छ । हैन, कस्तो हो नयाँ नेपाल ? मलाई यसैले त नयाँ शब्दसितै जड चल्यो थालेको छ ।

'सैंतीसौं वसन्त पार गरेपछि' हुनु पर्ने हो मेरो लेखाइ तर मैले भनिदिँँ शिशिर ! वसन्तै भन्नुपर्ने के जरुरी छ ? शिशिर भने हुँदैन ? एक किसिमको नयाँ प्रयोग त हो नि यो, नत्र त

नयाँ भन्ने चीज यो संसारमै कँही कतै छैन र हुँदैन पनि । यसैले त म नयाँ शब्द खोज्ने धुनमा लागेको हुँ । वस्तु नयाँ नभए पनि, अक्षर पुरानै भए पनि, शब्द त नयाँ हुन सक्छ जस्तो लागेर यो धुनमा लागेको हुँ, हेरौं भेट्छु कि ! त्यसो त त्यो गोष्ठीमा म नयाँ भए भैं शब्दकोश पल्टाउने हो भने मेरो निम्ति थुप्रै शब्द नयाँ छन् । किनकि मैले ती शब्दहरूलाई हेर्न नै भ्याएको छैन । हो, मैले आजसम्म यसअघि कहिल्यै नदेखेको नगरेको चीज नै नयाँ हो त्यो चाहे जतिसुकै अघि बनोस् । हैन भने म आधा उमेर काटिसक्दा पनि कसरी नयाँ देखिएँ ?

काठमाण्डौको हनुमाढोकातिर भर्ने गल्लीको नाम 'नयाँ सडक' ! अब त्यो कहिल्यै पुरानो सडक हुँदैन । पीच उफ्किएर ट्याक्सी पनि उछिट्टिने हुँदासम्म नै यो नयाँ सडक रहने छ । नयाँ बजार रे ! त्यहाँका घर थोत्रिएर ढले पनि त्यो पुरानो सहर हैन । नयाँ बानेश्वर ! हँ, पुरानो बानेश्वर त अर्को छ नि ! त्यसो भए मलाई त पुरानो नेपालमै घर चाहिन्छ । नयाँ नेपाल भैसकेपछि कसैले खै त पुरानो नेपाल ? भन्यो भने पुरानो बानेश्वर भैं ऊ त्यता भनेर बताइदिनु पर्छ, सक्नुहुन्छ ? नत्र कति वर्षपछि पुरानो हुने भन्ने पनि आजै तोक्नु पर्छ । २०४७ सालको नेपाल पुरानो हो भने २०६७ सालको नेपाल नयाँ होला हैन ? उसो भए २०८७ साले नेपालको नाम के हो ? अब नयाँ नयाँ नयाँ... नेपाल हुँदै जान्छ बीस बीस वर्षमा । नत्र त ने-मुनिले पालेको नेपाल सधै नयाँ त थियो, पृथ्वीनारायणले नयाँ बनाएका हुन् र ? उनले त थपेकामात्र न हुन् ।

शब्दकोशमा प्रविष्टि पाओस् नपाओस्, अर्थ राखोस् नराखोस् मैले अचेल धेरै नयाँ शब्दहरू सुन्ने गरेको छु । कतिपयलाई त ती शब्दप्रति खेद रहेछ । म भने खुसी पो छु । 'भ्रकास' शब्दले मलाई भ्रस्काएकै हो, 'भेजा' भन्ने नयाँ शब्द सुनेँ सहरतिर ! हैन के हो भेजा ? जेहोस् आधुनिक ठिटाहरूले प्रयोग गर्ने नयाँ शब्द हो यो । 'सुड्डो' त सुन्नु भएको होला ? बाबुलाई भन्दारहेछन् सुड्डो ! कति मजाको नयाँ शब्द ।

बालै भएन नि जसले जे गरे पनि हुन्छ, ज्याक नगर्नुस् यार ! ज्याक त दराज जस्तो वस्तु भन्ने बुभर्थे ! अब ज्याक गर्नु भन्ने कसरी बुभूँ ! मेरा निम्ति यी नयाँ शब्द हुन् ।

तपाइँलाई कसैले कस्तो ठिस रहेछ ? भन्यो भने के बुभनुहुन्छ ? पक्कै खराब भन्ने सोच्नुहुन्छ । यो पनि नयाँ शब्द नै हो । अब शायद तपाइँ पनि तनाव भन्नुहुन्न होला । टेन्स् भन्न कति सजिलो ! टेन्सन् पनि को भनिरहोस् ।

नयाँ शब्द खोज्ने धुनमा म लागि रहँदा नयाँ नेपालको वासिन्दा नभएको पनि झलक्क सम्झना आउँछ । २०४६ सालपूर्वको अति पुरानो नेपालमा 'मण्डले' भन्ने शब्द थिएन रे ! त्यसपछि जन्मेछ । आजभोलि जन्मेका थुप्रै नयाँ शब्दहरू झकास, ठिस, टेन्स, च्याक, सुड्डो, भेजा आदिसँग म घनिष्ट भएँ तर कुन्नि किन हो हाम्रा महानिबन्धकार लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका नयाँ शब्दसित मित्यारी लाउन भने कताकता दुःख लागेर आउँछ । पुरानो भन्दा पनि अभै पुरानो थोत्रो भुत्रो नेपालमा जन्मेका उनले कस्ता नरम नयाँ शब्द प्रयोग गरेका थिए त्यो साहित्यमै पि.एच्.डी. गरेकाहरूले पनि अँगाल्न गाह्रो भो । रुम्फुनाउँदै, रेखावनी, विलावनी जस्ता शब्दको अर्थ शब्दकोशमा किन राखिएन ? ती विशेषज्ञ खोपडीले नभेटेर हैन ?

मैले अभै थुप्रै शिशिर पार गर्नु छ । हेरौं केही दशकपछि यो नयाँ, नौलो, नवीन, नूतन, न्यु नेपालमा कति नयाँ शब्द थपिँदै जानेहुन् । आउनुहोस् न त अरु नयाँ शब्द खोजौं । यसले त लेखिएकै, बोलिएकै अनि प्रयोगमा आएकै शब्दको कुरा पो गरिरह्यो, नयाँ त खोजेन भनेर मलाई आरोप लगाउनु होला । तर म खोज्दै छु है, नआत्तिनुस् । प्रयोग होस्-नहोस् शब्द चाहिँ म नयाँ दिन्छु ल !!

एक दिन पसलबाट एउटा गाग्री किनेर फर्कँदै थिएँ । बाटोमा एउटाले प्याच्च भन्थो नयाँ गाग्री ल्याउनु भएछ नि, कति पयो ? उसलाई त यथार्थ मूल्य बताएर म हिँडे तर मेरो मन भने नयाँ गाग्री भन्ने शब्दमा केन्द्रित हुन थाल्यो । हैन, यो गाग्री कसरी नयाँ भो ? किन नयाँ भो ? त्यो पसलेकहाँ तीन वर्ष अघिदेखि नबिकेर रहिरहेको थियो । उता कम्पनीमा तयार भएको त कति वर्ष पहिले हो थाहा छैन । फेरि त्यो तामाखानीबाट नयाँ तामा निस्किएको पो कहाँ हो र ? तामाखानी पनि पृथ्वीको उत्पत्तिसँगै थियो नि ! त्यसो भए यो पृथ्वी नै नयाँ ? हो ! हो !! हामी नयाँ पृथ्वीका मान्छे हौं । त्यसोभए पुरानो पृथ्वी खै त ? पुरानो बानेश्वर भैँ ! पुरानो दिल्ली भैँ । म रनभुल्लमा पर्छु । हैन मैले कतै नयाँ शब्द खोज्न नसक्ने त हैन !

म सैंतीस वर्ष पुरानो नयाँ अनुहारले जाबो एक दुईओटा नयाँ शब्द पनि पत्ता लगाउन नसके डाडुमा पानी तताएर मरे भैहाल्यो नि । कति मसिना अदृश्य वस्तुहरू त मान्छेले फेला पारिसक्यो । जाबो कतै भएको, लुकेर रहेको शब्द पनि बाहिर ल्याउन नसके के गर्नु त ? मेरो त दिमागै भेजा गरायो बा ! यो विषयले । एउटा झकास आइडिया आए पनि त टेन्स् हुन्थेन नि ! ठिस निबन्ध बन्ने भो यार । च्याक हुने भो । आ: बालै भएन नि ! यो नयाँ नेपालमा जसले

जे गरे पनि भएकै त छ नि, मैले पनि यस्तै उस्तै त्यस्तै गर्न सके भैहाल्छ । ओहो ! भल्याँस्स सम्भैं ! सहिदलाई 'सैद' बनाएर आफैले नयाँ शब्द तयार गरेको छु । तपाईंलाई नयाँ भैं नलागे पनि मलाई त बिलकुल नयाँ बनाए भैं लागेको छ बा !! सबैले यसै गर्ने त हो नि । काटीछाँटी, थपी घटाई नयाँ नपारे कहाँबाट फुत्त नयाँ वस्तु आउँछ र ? फलानोले त नयाँ सन्तान जन्माएछ रे ! नौ दश महिना अधिदेखि तयार भएको पनि नयाँ हुन्छ कतै ?

घटना त सुन्नु भएकै छ, अझ दुर्घटना बढी सुन्नु भएको होला । तर कहिल्यै बढना सुन्नु भएको छ ? अझ सुबढना त पटककै नसुनेको हुनुपर्छ । राम्रो समाचारलाई घटना, अचानक आइपर्ने समस्यालाई दुर्घटना भन्ने हो भने राम्रो खबरलाई बढना भन्न किन नहुने ? अझै अति उत्तम विकासका खबरलाई सुबढना भन्न किन छुच्याइँ गर्नु पर्‍यो ?

म दङ्ग परें क्या । एक पटक एकजना बृद्धले रेडियो सुनिरहेका थिए म नजिकै पुगेको त ए, बाबु ! आजभोलि त रेडियोले खबर भन्न छाडेछ नि ! बज्दै गरेको रेडियोमा खबर आइरहेकै थियो । भन्दै छ त बाजे ? मैले उनलाई नै प्रश्न गरें । आज त समाचार मात्रै भन्यो । यतिबेर सुन्दा पनि एउटा मान्छे मरेको भनेन बाबु ! अनि बल्ल बुझें मैले । हाम्रो खबर भनेको लडाइँ, भगडा र मृत्युको मात्र हुनुपर्छ । अरु त समाचार ! कि कसो ? हैन खबर र समाचार पर्यायवाची हुन् भन्ने हो भने हामी 'बढना' भनौं न । बिलकुल नयाँ शब्द क्या !

बढनाको कुरा छोडौं अब । यस्ता बढनाको लेखाजोखा हुँदैन हामीकहाँ । थुप्रै घटना दुर्घटना हुन्छन्, काण्ड, वितण्डाहरू पनि हुन्छन् । यस्ता घटना वा काण्डहरूमा कति क्षति भयो भनेर छानविन गर्न आयोग बन्छन् । आयोग बन्नु स्वभाविकै हो । राम्रो कुरा पनि हो, तर अचम्म लाग्छ बा !!

हैन वीचमै आएर एक्कासी विनाप्रसङ्गको अचम्म यसलाई कसरी लाग्यो भन्नुहोला ! तर लाग्यो । गठन गरिएका त्यस्ता आयोगहरू सधैं आयोग नै रहन्छन् । ती आयोगले दिएको प्रतिवेदन कार्यान्वयन होस् वा नहोस् आयोग, आयोग नै रहन्छ । हेर्नुस् न ०४६ सालको काण्ड छानविन गर्न गठन भएको चर्चित मल्लिक आयोग, ०६२-०६३ को काण्ड छानविन गर्न गठन भएको रायमाझी आयोग !! आयोगै छन् अझै पनि । सबैले भन्छन् त्यही । हैन अब तिनीहरूलाई 'गयोग' भने हुँदैन ? काम नलागे पनि आयोग भनिरहनु जरुरी छ र ? कामै नलागेपछि 'गयोग' भने भैहाल्छ नि । 'आयो'को विपरीतार्थक 'गयो' हुन्छ भने 'आयोग'को पनि

‘गयोग’ बनाइदिए भैहाल्छ । अर्को नयाँ शब्द । रायमाझी गयोग, मल्लिक गयोग... । थुप्रै ‘गयोग’हरूलाई हामी आयोग किन भनिरहने हँ ?

थप्नोस् शब्दकोशमा अब यो नयाँ शब्द । खोज्नुहोस् अरु थुप्रै विसङ्गतियुक्त नयाँ शब्दहरू । हामी शब्द बनाउन कञ्जुस्याइँ गरिरहेछौं, देवकोटाले गर्दैनथे । बाँदरमा पनि इलो प्रत्यय लागेर बाँदरिलो बनाउन किन नहुने ? नुनमा इलो जोडेर नुनिलो हुन्छ भने गठन भएर पनि काम नगरेका वा काम गरेर पनि कार्यान्वयन नगरिएका आयोगहरूलाई ‘गयोग’ अर्थ लगाउनु अस्वाभाविक हुन्छ जस्तो ठान्दैनँ म ।

तपाइँ कवि हुनुहुन्छ भने च्वास्स घोच्छ है अब । मलाई त कविताकार भन्न मन लाग्छ । कथा लेख्ने कथाकार हुने, निबन्ध लेख्ने निबन्धकार हुने, साहित्य लेख्ने साहित्यकार हुने तर कविता लेख्ने कविताकार नहुने ! परम्परा मान्ने पर्छ भन्ने छ र ? ल ठिकै छ । छन्दमा लेख्ने कवि बेछन्दमा लेख्ने कविताकार, दुवैमा लेख्छ भने कवि तथा कविताकार !!

वा: ! कस्तो मीठो नयाँ शब्द !! सबैका पछाडि कार जोडेपछि कसैमाथि पनि अन्याय भएन । विचरा कविताकार ज्यूहरूमाथि त्यत्रो अन्याय ! विरोध गरे गर्नुहोस् म समानताको पक्षमा छु ।

कवि महोदयहरूले आफूलाई अपमान गरेको ठान्नुहोला, सबै जुट्नुहोला, मेरो मूल्याङ्कन गर्नुहोला, म दोषी ठहरिउँला । अरु देशमा भएको भए मृत्युदण्डको सजाय पनि हुन सक्थ्यो तर हाम्रो देशमा त्यस्तो कानुन छैन । म जस्तोसुकै सजाय भोग्न पनि तयार छु । मृत्युदण्ड दिए पनि खुसी !! म त मृत्युदण्डको समर्थक पो त । तपाइँ मानवअधिकारवादी हुनुहुन्छ होला, मृत्युदण्डको विरोध गर्नुहुन्छ होला तर तपाइँलाई थाहै छैन कि तपाइँले मृत्युदण्डको विरोध गरेर घोर अन्याय गर्नु भएको छ भन्ने । मृत्युदण्डको विरोध गर्नु भनेको जन्मदण्डको समर्थन हो । अब कहाँबाट आयो फेरि यो ‘जन्मदण्ड ? यो पनि नयाँ शब्द क्या ? बुझ्नुभएन ? विलकुल नयाँ शब्द ।

मृत्युदण्डको व्यवस्था हटाउनु भनेको जन्मदण्ड कायम गर्नु हो कि होइन ? यहाँ जन्मदेखि दण्डित भएर बाँच्न परिरहेछ । आजीवन दुःख, पीडा, अन्याय , अत्याचार, उत्पीडन, दमन, शोषण, जस्ता थुप्रै सजाय भोग्नु परिरहेछ । बडो मानवअधिकारका गफ हुन्छन्, तर एउटी मुम्बई पुगेकी चेलीको मात्र व्यथा हेर्ने हो भने पनि कहालीलाग्दो अवस्था छ । उनलाई

वेच्ने सनकबहादुरले मृत्युदण्डको सजाय पाउँदैन, तर उनी जन्मदण्डको सजाय भोगी रहेकी छन् ! हलिया, कमैया, कमलरीहरू त कति छन् कति !

नेपालीहरू रिनमै जन्मन्छन्, रिनमै हुर्कन्छन् र रिनमै मर्छन् पनि । एक गाँस खान, एकसरो लाउन, एक रात भरि ओत्न नसक्नेहरू जन्मदण्डकै भागीदार हुन् । म आफैं जन्मदण्ड पाइरहेको मान्छे । आखिर मैले सात जनालाई ठहरै पारे पनि, एक दर्जन चेलीको व्यापार गरे पनि, बलात्कार गरे पनि मृत्युदण्ड पाउने हैन, बढी भए यही जन्मदण्डै हो । त्यसैले हुक्क छु । जानु परे मानवखानातिर जाउँला ! पशुपंक्षी थुन्ने ठाउँ चिडियाखाना हो भने मान्छे थुन्ने ठाउँलाई किन भ्यालखाना भन्नु ? मानवखाना भने हुँदैन ? अर्को नयाँ शब्द जन्म्यो ।

दिक्क भएँ बा, थुप्रै नयाँ शब्द हुने भए, कति खोजूँ मन मर्न थाल्यो । मन पनि कस्तो शरीर ज्युँदै रहँदा पनि मर्छ, शरीर मरे पनि ज्युँदै रहन्छ ।

४.१५. उरिम

बाजेका पालाको एउटा उरिम^४ घरअगाडि ठिङ्ग्रिङ्ग ठडिएको छ । दाजु भन्छन्- “पुरानो शैलीमा फेरि बनाएर यसको अस्तित्व जोगाउनु पर्छ ।” भाइ भन्छ- “भत्काएर नयाँ बनाउनु पर्छ ।” श्रीमती भन्छिन्- “मरमत गरे पुग्छ ।” फेरि मेरो आफ्नै विचार छ- “यसको नाम-निशानै नराखे पनि केही हुँदैन, बरु त्यो रहेको ठाउँमा ट्वाइलेट बनाए हुन्छ ।” उता आमा भन्नुहुन्छ- “किन मास्नु, ढाँड^५ थन्क्याउन हुन्छ ।” वाफ रे ! दिक्क लाग्छ, बरु नेपालका नेताहरू एउटा टुङ्गोमा पुग्लान् तर हाम्रो घरका जहान पुग्ने छाँट छैन । यो उरिम त्यसैले त्यत्तिकै छ जिङ्ग्रिङ्ग । छिमेकीहरू भन्छन्- “यो गाउँमै थोत्रो उरिम भएको घर भनेपछि तिम्रै घर आउने भए नचिनेका मान्छे पनि !

पर्यटकहरू नेपाल भ्रमण गर्न आउँदा सबै राम्रा कुराहरू मात्र हेर्छन् । नराम्रा कुरा पनि हेरून् भनेर मलाई यो सधैँ राख्न मन छ । अब यो वर्ष त पर्यटक वर्ष रे ! धेरै पर्यटक आउलान्, हाम्रो घरतिर पनि छ्याच्छ्याप्ती होलान् । यस्तो बाङ्गो परेर पनि रहन सकेको उरिम

^४ तल्लो भागमा ढिकी जाँतो र माथिल्लो भागमा अन्न भण्डारण गर्न मिल्ने गरी बनाइएको छाप्रो ।

^५ प्रयोगमा नआउने पुराना वस्तुहरू ।

देखेर छक्क पर्लान् । फोटो खिचेर लैजालान् । तपाइँलाई खसखस लाग्यो होला कस्तो रहेछ, यो उरिम भनेर । सकेसम्म म बताउनेछु ढुक्क हुनुहोस् ।

ओजोन तहमा प्वाल परेर सूर्यका बैजनी रडका किरण पृथ्वीमा छिर्न थाले । कुन्नि कुन महाद्वीपमा हो- यो समाचार सुनेको थिएँ धेरै अघि । आजभोलि छयाङ्ग आकाश देखिने गरी प्वाल परेको छानो देखा भस्किन्छु । कतै यो प्वालबाट पनि पराबैजनी किरण छिर्ने त हैनन् ? अरु जेसुकै होस् पानी छिरेर भुइँमा राखेको भुस भिजाइसकेको छ । इफेल टावर जस्तो नुहेको छ यो । धमिराले खाएर खामाहरू होचिएका छन् । उत्तरतिर कोल्टिएको छ । कहिले पल्टन्छ । छेउको खामो कुहिएर बाँस गाडिएको छ । दसगजाका पिलर भाँचिएर फेर्न पर्दैन तर यसको खामो फेर्नु पर्छ । वाक्क लागिसक्यो मलाई यो जोगाइरहन । नेताहरूले देश जोगाए भैं यो जोगाइरहन के जरुरी थियो र खै ???

उहिले पो बाजेले प्रशस्त अन्न उत्पादन गर्थे । अहिले जमिन बाँभो भइरहेछ, अन्न भण्डार पनि गर्न पर्दैन किन चाहियो यो । भुइँमा राखिएको ढिकी पनि उस्तै थोत्रो ! एउटा ओखलमात्र भर्खर फेरियो भनेर हुँदैन । सबै अङ्ग नमिल्दा काम दिने हैन क्यारे । आग्लो छिराउने प्वाल पनि काठ ठोकेर टाल्नु परेको छ, अरुको त के कुरा ? मुसल भने ठिकै छ, दाँत खिइए पनि काम दिएको छ । कतिखेर दायाँ त कतिखेर बायाँ ढल्केर ओखल बिगान्न छोडेको छैन, ढुल्मुले नीति भएको पार्टीले जस्तै ।

अलिक ठुलो बतास चल्यो भने उडाउला उडाउला जस्तो छ, यसको छानो । टाढाबाट हेर्दा उड्न लागको गिद्ध जस्तो पखेटा फिँजाएर, खुट्टा भारेरे । साँच्ची एउटा गिद्ध छानोमा बस्यो भने यसले धान्दैन । कति कमजोर छ यो हाम्रो देशभन्दा पनि ।

पहिले त बलियो थियो यो । बेला बेलामा छाइन्थ्यो, लिपपोत गरिन्थ्यो तर अहिले किन हो कुन्नि वास्तै छैन कसैलाई !! मैले नौ दशतिर पढ्दा त यो सुरक्षित थियो । यसैमा बसेर मैले निर्धक्क पढ्थेँ । वरिपरि बार थियो फल्याकको तर अचेल ह्वाङ्ग खुला छ ठाँटी जस्तो पो भयो । तलको भुइँमा केटाकेटीहरू खेल पनि खतरा ! ए, नजाओ न त्यहाँ भन्यो मान्दैनन् मोराहरू ! कुन दिन चापिने हुन् भन्ने डर । दक्षिणतिरको पगार त खुलै थियो, पूर्वमा पनि भत्केर उस्तै । यसभिन्न पस्न निस्कन कसैले सोध्नै नपर्ने, आखिर सार्वजनिक ठाउँमा पनि छैन, हाम्रो निजी हो । माथिपट्टिको टाँडमा खस्नै आँटेका काठमाथि कवाडी सामान फालिएको छ- फाटेका डोका,

थोत्रो टिन, भुल्ला लुगाको कुटुरो....के के हो के के । आफ्नै आँगनमा यो उरिम ठडिएको देखा कता कता मलाई मन दुखेर आउँछ । यसलाई बनाऊँ भन्न आफैलाई मन लागेको छैन । मेरो चिन्तनले मात्र हुने हो र ? इज्जत गए जान्छ । सबैको चासो भए पो हुन्छ । सबै आ-आफ्ना स्वार्थमा छन् । बसोस् त्यत्तिकै । विश्वको बजार नेपाल भए भैं कामै नलाग्ने कुरा राख्ने ठाउँ त भएको छ । ल्याउनुस् है तपाईं पनि त्यस्तो काम नदिने चिज छ भने, राख्ने ठाउँ छैन भने हाम्रो उरिम छँदै छ । ओखरपौवाले काठमाण्डु पर्खे भैं पर्खिरहेको छ यसले तपाईंलाई । पर्यटकहरूलाई काठमाण्डुमात्र हैन यता पनि घुमाउन ल्याउनु पर्छ । बरु निःशुल्क प्रवेश गर्न पाउने व्यवस्था म मिलाउँला ।

पशुपतिको मन्दिर हेर्न आउनेले वाग्मती पनि त देखाहुन् नि ! हनुमानढोका हेर्न जाँदा सडकछेउ फालिएका डङ्गुर नदेखिकन जान्छन् भने ठिकै छ नत्र एक पटक मेरो उरिमको दर्शन गराउन ल्याउनु पर्छ । सबै नआए पनि कोही न कोहीलाई त आग्रह गर्नु पर्छ नत्र मैले यो थोत्रो उरिम जोगाएर राखेको ब्यर्थ हुन्छ वा !

हाम्रो पृथ्वी नै साढे छैसठ्ठी डिग्रीको कोणमा ढल्केको छ र पनि शून्य आकासमा अडिन सकेको छ । यो जावो उरिम खुबै भए पन्चासी डिग्रीको कोणमा ढल्केको होला । त्यसमाथि यो जमिनमा टेकेर अडिएको छ, के ढलिहाल्ला र ? धमिरैले खाए पनि अग्राखका किला छन् क्या यसमा ! बुभन्नु भएन बाजेका पालाका ?

मलाई यसको मरमत वा विनाश दुवै गर्न मन नलाग्नुका पछाडि अर्को कारण पनि छ । थाहा छ नि तपाईंलाई पनि देश सङ्घीयतामा जाँदैछ भन्ने कुरा । हो, अब जुन प्रान्तमा पर्छ त्यही प्रान्तीय सरकारको दायित्व हुन्छ यो बनाउने । आखिर जस उसैले पाउने हो क्यारे । म पनि सङ्घीयताको कट्टर समर्थक भएकोले यसो भन्दैछु । आन्तरिक खिचलो, बैमनस्य, ईष्या र बेमेल कायम राखेर कृत्रिम एकता देखाउनुभन्दा आपसी सद्भाव र भाइचाराको सम्बन्ध कायम राख्दै पृथकीकृत हुनु वेश । यसैले पनि देश विकासमा निकै प्रतिस्पर्धा जगाउँछ । हाम्रा दाजुभाइका विचमा पनि यो राष्ट्रिय छायाँ परेको छ क्या ! अंशवण्डा गर्दा मेरा भागमा उरिम परेन भने। अनि आफ्नो भागमा नपर्ने भए म किन वाइयातको दुःख बेसाऊँ ?

नेताहरूले देश निर्माण गर्ने चासो नदिनु र मैले उरिम मरमत गर्न नखोज्नुमा समानता पाउनुहुन्छ होला । भ्रष्टाचारको दलदलमा फसेको देश निर्माण गर्न जति दुःख छ यो उरिमको

पुनर्निर्माण गर्न पनि उत्तिकै दुःख छ । त्यसैले असफल राष्ट्र घोषणा गरेर विदेशीले हस्तक्षेप गर्ने बेला पर्खने विचार गरेको छु । पक्कै पनि कुनै विकसित देशले हाम्रो देश कब्जा गर्‍यो भने यस्तो भुल्लो उरिम रहन दिने छैन, नयाँ बनाइहाल्ने छ । त्यसैले केही समय अझै यो यस्तै रहोस् ।

४.१६. भ्रष्टाचार

कर्मचारीको जनै, नेताको गायत्री मन्त्र, वकिलको कालो कोट अनि पत्रकारको कलम हो भ्रष्टाचार । सेना पुलिसको बर्दी, महाराजको मर्जी, डाक्टरको इन्जेक्सन, मास्टरको ट्युसन सबै करप्सन ! जता हेर्‍यो उतै दिग्दार लाग्दो अवस्था । कतै कुनै क्षेत्र पनि विशुद्ध नदेख्दा त भन्न मन लाग्छ राष्ट्रकै एड्स हो भ्रष्टाचार । न कहिल्यै निको हुन्छ, न ओखती नै हुन्छ । “घुस दिनु र घुस लिनु दुवै देशका सत्तुर हुन् ।” भनेर पृथ्वीनारायणले त्यत्तिकै कहाँ भनेका हुन् र ? यो राष्ट्रको कोर पो त । जानी जानी पनि दुनियाँले गर्न नछोड्ने अचम्मको मायाजाल हो यो । एक प्रकारको नशालु पदार्थ भने पनि हुन्छ, मजा लाग्छ भ्रष्टाचार गर्न पायो भने ।

आजकल बाहुनहरूले जनै लगाउन छोडिसके । एकाध टपरेहरूले लगाए बेग्लै कुरा हो । तिनीहरू पनि कम छन् र ! तीन घण्टामै २८ अध्याय भागवत पाठ गर्न सक्छन् । कति शुद्ध पढ्दा हुन् ? त्यसैले ‘भात पाठ’ भन्न थालेका छन् भागवत पाठ नभनेर । यता ‘भागवत’को ‘गव’ भिकेर छिटो भने जस्तो पनि हुने उता ‘भात’को लागि गरिने भन्ने अर्थ पनि लाग्ने । कस्तो खालको शब्द ‘भात पाठ !’

साँच्चिकै जनै नछोड्ने त कर्मचारी वर्ग हो । उसले आफ्नो धर्म छोडेको छैन । बाहुनले जनै छोडे भन्दैमा कर्मचारीहरूले भ्रष्टाचार छोड्नेपर्छ भन्ने छ र ? उनीहरूलाई त स्टाफ कलेजमा लगेर सिकाइन्छ । साँच्चै सोभो र सज्जन रहेछ र भ्रष्टाचार गरेन भने दुर्गममा सरुवा हुन्छ । दुर्गममा सरुवा हुनु जतिको ठुलो सजाय कर्मचारीलाई अरु के हुन्छ ? चाकडी, चुक्ली र चाप्लुसीका भरमा अधि बढेन भने त्यो कर्मचारी नै हैन । ‘चाचुचा’ मूल मन्त्र र भ्रष्टाचार जनै हुन् कर्मचारीका । गाईको दुधले नुहाएर गधालाई बरु गाई बनाउन सकिएला कर्मचारीहरूलाई मान्छे बनाउन गाँहै पर्छ ।

घाँटीमै भ्रुण्डिए पनि सधैँ घोकिरहनु पर्ने गायत्री मन्त्र आजभोलि बजारमा विभिन्न प्रसारणबाट सुन्न पाइन्छ । खुसुक्क सुन्नुपर्ने, महिला र दलितलाई सुनाउने नहुने यो मन्त्र सबैले थाहा पाए । अब सरातमा बिरालो बाँधे जस्तो सुनाउने बेलामा शङ्ख-घण्ट बजाउन पठाएर गम्छाले मुख छोपी सुनाउँछन् जब कि सुन्नु पर्नेले नै सुनेको हुँदैन । हाँसो उठेर आउँछ वा ! अब त्यस्तै थाहा पाए सबैले नेताजीहरूका भाषण ! चुनावी होस् वा अचुनावी आमसभा, कोणसभा, कोठेसभा मात्र हैन गोठेसभासमेतमा विकास गच्छौं, भ्रष्टाचार रोक्छौं, मूल्यवृद्धि घटाउँछौं, रोजगारी दिन्छौं ... भन्ने मन्त्र जफ्छन् । तस्कर संरक्षण गर्नेमा पनि उहाँहरूकै नाम पहिले हुन्छ । के गर्ने ? देश बनाउने विगानै जिम्मा पाएका महोदयज्यू नै भ्रष्टाचारको दलदलमा फसेपछि अरु जाबाको भ्यागुते उफ्राइले केही लछारपाटो लाग्ने हैन । कुन्नि कति समय पहिले हो एउटा ठूलै नेताजीको मुखमा जेट प्लेन घुस्न लागेको कार्टुन देखेको थिएँ, अलिकति त छिरेको थियो मुखमा । अख्तियार भन्ने एउटा गुरु छ उहाँहरूको । सधैँ ऊसित डराएर गायत्री मन्त्र घोकिरहनुहुन्छ उहाँहरूले । अब त त्यो मन्त्र यति आउँदो भयो कि मस्त सुतेको बेलामा पनि जप्न भुल्नुहुन्छ हाम्रा नेताजीहरू ! बडो सज्जन हुनुहुन्छ । त्यसैले त बाह्र वर्ष तपस्या गर्नु पर्ने उहिलेका ऋषि मुनिहरूलाई उछिनेर बाह्रै महिनामा सत्तामा पुग्नुहुन्छ ।

घुसखोरी र भ्रष्टाचारीहरूलाई कार्वाही गरेर कठघरामा उभ्याउनुपर्नेहरू नै घुसखोरी भएपछि भ्रष्टाचार रोकिने प्रश्न नै उत्तरविहीन हुन्छ । नहोस् पनि किन ? कालो कोटको आधारमा कति कालो धन भित्रिएको छ ? शायद कालो चस्मा लगाएर हेरेमात्र देखिएला नत्र मुस्किलै पर्छ । दुधको दुध पानीको पानी छुट्ट्याउनु पर्ने न्याय मूर्तिहरू नै घुसकाण्डमा रङ्गेहात पक्राउ पर्छन् भने अरुको कुरा गर्ने पर्दैन ।

राष्ट्रको चौथो अङ्ग हो भनेर दावी गर्नेहरू पनि यथार्थ लुकाएर लेख्छन् भने कसको के लाग्छ । कतै लेख्ने नहुने कुरा लेखेर त कतै लेख्ने पर्ने कुरा नलेखेर मोटो रकम हात पार्ने पत्रकार महोदयहरू पनि छन् भन्ने सबैलाई थाहा नहुन सक्छ । हतियार ओसार-पसारमा सम्लग्न भएको त थाहा पनि होला आखिर घुसपेसबाट उम्किहाल्छन् । लिने दिने उस्तै भएपछि के गर्ने ? त्यसो नभए छोटो समयमा एउटा भारेभुरे पत्रकारको पाँचतले घर बन्दैन । ठुलाठुला सहरमा त्यत्रो भवन खडा गर्न भ्रष्टाचार गर्ने पर्छ नत्र घरका जहानले माड खान पनि मुस्किल भएका पत्रकारले भाइसाथीलाईसमेत जाँड खुवाउन कसरी सक्छन् हँ ।

सेना पुलिसको बर्दी नै भ्रष्टाचारको लाइसेन्स भन्ने सुनेको छु र हो पनि । गाडीवालासँग चेकजाँचका क्रममा बिनारसिद दाम उठाउनु त सामान्य हो । यस्तो जाबो कुरालाई के भ्रष्टाचार भन्नु ? विमान दुर्घटना वा बस दुर्घटना हुँदा उद्धारका नाममा गरिने लूट शायद परेकाले मात्र बुझ्ने कुरा हो । जो रक्षक उही भक्षक भने भैं सुरक्षाकर्मीले असुरक्षित बनाएपछि कसका बाबुको के लाग्छ ? डराउनु पर्छ हतियारसित । के गर्नु धम्क्याएरै भए पनि नभएको कुरा हो भन्न बाध्य पार्छन् पुलिसहरू । बस ! बर्दी लगाएको छ भने पुग्यो ।

महाराजको राज चल्दाको समयमा जे मर्जी भए पनि हुने । कानुनभन्दा माथिको महाकानुन कस्तो हुन्थ्यो अनुभव गर्नेले जाने होलान् । 'राजा दैव नलागोस्' भनेर बुढापाकाले त्यत्तिकै भनेका त पक्कै होओइनन् ।

भ्रष्टाचार हुनै नहुने क्षेत्र स्वास्थ्यक्षेत्र हो तर त्यहाँ जति भ्रष्टाचार मैले अन्यत्र कतै देखेको छैन । प्राय डाक्टरहरू अस्पतालमा भन्दा निजी क्लिनिकमा काम गर्छन् । किनभने सरकारी अस्पतालमा तलब मात्र पाइन्छ : निजी क्लिनिकमा टनक्कै दाम कुम्ल्याउन पाइन्छ । दामका पछि दौड्नु भ्रष्टाचार हैन र ? आखिर सबैभन्दा महँगो तलब खाने डाक्टरहरू नै हुन् । अझ उसमाथि तपाइँले लापर्वाहीका तमाम उदाहरणहरू पाउनुहुन्छ । थाहा छैन होला सबैलाई हामीले देउता ठानेको डाक्टर नै राक्षस हुन्छ भन्ने कुरा । पेटभित्रै केँची छोडेका र अपरेसन गर्न लगेकी युवतीलाई बलात्कार गरेका घटनाहरू सामान्य हुन सक्छन् ? हो, सामान्य नै होऊन् । तर मृगौला भिकेर बेच्ने डाक्टरलाई तपाइँ के भन्नुहुन्छ ? म त डाक्टर हैन डाँकाटर भन्छु ।

खासै भ्रष्टाचार गर्न नमिल्ने क्षेत्र त मास्ट्री क्षेत्र हो । शिक्षा क्षेत्र भन्ने हो भने भुटो ठहर्ला । किनभने शिक्षा क्षेत्रमा भन्नु भ्रष्टाचारको डङ्गुर नै लागेको छ । अरु त परै रहोस् शिक्षक नियुक्ति गर्दासमेत घुस लेनदेन चल्छ । शिक्षकले भने नुनको सोभो गरेर पढाउने पर्छ । बोडिडका शिक्षक र गलैँचा कारखानाका मजदुरमा के नै फरक छ र ? सरकारी विद्यालयका मास्टरहरूलाई अरु दाम कमाउने बाटो छैन तर कक्षामा पढाउनुपर्ने कोर्स पूरा नगरेर ट्युसन थाल्नु भ्रष्टाचार हो । सामान्यदेखि विशिष्ट कर्मचारी सबैले भ्रष्टाचार गर्ने पर्ने के रहेछ त्यस्तो हँ !

मैले अरु कसैलाई भ्रष्टाचारी छुन् भनेर आरोप लगाएको मात्र होइन । म आफै पनि भ्रष्टाचारी हुँ । 'अरुको आडको जुम्रा देख्ने आफ्नो आडको भैंसी पनि नदेख्ने' गर्न त भएन नि । मेरो आचरण नै भ्रष्टाचारी छ । ठाउँ पाउनासाथ मलाई भ्रष्टाचार गर्न इच्छा जाग्छ । मसँग बोल्दै नबोलेको मान्छे भन्दा खिस्स हाँसेर दुई/चार कुरा गरेको मान्छेलाई नजिक देख्छु । कुनै

काम पन्यो भने प्राथमिकता उसैले पाउँछ । अझै कसैले चिया नास्ता नै खुवाएको छ भने त त्यो पहिलो प्राथमिकतामा पर्छ । चिया खुवाएको र नखुवाएकोमा फरक देख्नु भ्रष्टाचार हो । अझ घुस नै खुवाएको भए के हुन्थ्यो भन्न गाह्रो छ । धन देखेपछि महादेवका तीन नेत्र भन्छन् । हाम्रो त नहुने कुरै भएन । अरुले जसरी बुझ्नु मेरो सरोकार भएन तर कसैको मुख हेरेर व्यवहार गर्नु भ्रष्टाचार हो भन्ने मेरो ठम्याइ छ । लौ शपथ खानुस् तपाईंले अहिलेसम्म कसैको मुख हेरेर व्यवहार गर्नु भएको छ कि छैन ? छ भने तपाईं पक्का भ्रष्टाचारी हो ।

४.१७. नेतालाई चिठी

मिति: चुनाव सकिएको चार वर्ष, चार महिना, चारहप्ता, चार दिन पछि । चुत्रे चौतारा खोलो तरेर लौरो भुसुकै बिसनु भएका माननीय नेतागण !

हात जोडेर, मुट्टी कसेर, चोर औलो ठड्याएर लालसलाम टक्र्याउन चाहन्छु स्वीकार्नुहोला ।

तपाईंले बिर्सेको लौरो लिएर आउँदैछु किनभने तपाईंले लौरो बिर्से पनि लौरोले तपाईंलाई बिर्सेको छैन । हाम्रा नेताहरू फेरि फर्केर यता आउँदा चाहिएला । नत्र खोलो तर्न नसकेर उतै बस्नुभयो भने हाम्रो कल्याण को गरिदेला ? मनमा यस्तो भाव जागेर आयो र त्यो लौरो टिपेर तपाईं बस्ने भयङ्कर भवन खोज्दै गएँ । त्यहाँ पुग्दा द्वारपालेले भित्र जान दिएन र यो चिठी लेख्न बसेँ । शङ्का लाग्छ कतै तपाईंको चम्चाले पढेर च्यातिदिने त हैन । कृपया हाम्रा जनप्रिय नेताजीको यो चिठी नच्यात्नुहोला है चम्चा ज्यू ! धेरै कुरा छन् क्या यसभित्र । मिल्ने भए त्यो लौरो यही चिठीभित्र राखेर पठाउने थिएँ तर लिफाफा अलिक सानो हुनाले त्यसो गर्न मिलेन । उहाँले पढ्न पाउनुभयो भने लौरो लिन आफै आउनुहुनेछ । त्यसैले विन्ति छ चम्चा ज्यू, अरु जे गरे पनि मान्छु तर यो चिठी नच्यातिदिनु होला । रजिष्ट्री गरेर पठाएको छु ।

पातलो सिँगान आएर अस्पताल भर्ना हुनुभएको खबरले यहाँ टाइफाइडले ग्रस्त पुछ्छारघरे सनक बहादुरलाई अझै एक डिग्री जरो चढेको छ । त्यो साला सनकेको जरो अझै एक डिग्री थपिए पनि तपाईंको सिँगान बाक्लियोस् भन्ने परमेश्वरसँग प्रार्थना गर्न चाहन्छु ।

तपाईंहरूको पुरानै कुरा दोहोरिईरहने नयाँ समाचार त दैनिक सुन्न पाइरहेको छु तर तपाईंले भने चुनाव जितेर गएपछि गाउँघरका ताजा खबर पनि सुन्न फुर्सद छैन होला ! अब

जनताका पीर मर्का हेर्ने समय पो कहाँ हुन्छ र तपाइँसँग । रेष्टुराँमा सुरापान गर्दागर्दै भए पनि यो चिठी हेर्न पाउनुभयो भने यतातिरका खबर थाहा पाउनुहुनेछ ।

धेरैजसो गाउँलेहरूले तपाइँलाई चुनाव जितेर गएपछि एक चोटि पनि गाउँ नफर्केकोमा हर्ष प्रकट गरेका छन् । हर्षित नहोउन् पनि किन ? रेडियोमा सधैं सुन्न पाएका छन्, टेलिभिजनमा नित्य देख्न पाएका छन् । कहिले माननीयज्यू ट्वाइलेट उद्घाटनमा व्यस्त देखिनुहुन्छ त कहिले सप्ताह ज्ञान महायज्ञको समुद्घाटनमा मस्त । अनि कहिले अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनमा त कहिले पत्रकार सम्मेलनमा पसिना काह्दै दौड्दा खाने फुर्सद छैन । के गर्नु ! खाने मुख र बोल्ने मुख एउटै बनाइदिएर सृष्टिकर्ताले ठूलो भूल गरेछन् । खाने मुख र बोल्ने मुख अलग अलग भएको भए यी दुवै काम एकै चोटी गर्न पाउनुहुन्थ्यो । पत्रकारहरूले क्यामेरा तेर्स्याएपछि खान छोडेर पनि दौड्ने प्यो, नत्र हामी जस्ता सर्वसाधारणले तपाइँलाई टेलिभिजनका पर्दमा कसरी देख्न पाइन्थ्यो र ? हाम्रो गाउँका सनक बहादुरहरूले भन्दैमा तपाइँ गाउँलेका घरघर डुल्न थाल्नु भयो भने त देशै डुब्छ ।

आरूपाटे साहिलोले पनि भन्दै थियो- हाम्रा नेतालाई कति दुःख छ । विचरा ! उहाँहरूलाई त्यस्तै गाउँ नफर्केको आरोप लाउँछन् । उहाँहरू त सहमतिको नजिक पुग्न सहमति जुटाउने सहमति गर्न भरमग्दुर प्रयास गर्दा कैयौं बैठक बस्नु पर्छ, त्यो बैठक बस्न नसके अर्को बैठक बस्ने मिति निर्धारण गर्ने सहमति जुटाउनका लागि नै फेरि नयाँ बैठक बस्नु पर्छ । अनि कहिले मौका मिलाउने गाउँ जान ? अनि फुर्सद मिल्यो भने देश सुधार गर्न लाग्ने प्यो । कुनै स्थानीय विकास अधिकारीले भ्रष्टाचार गरेको छ भने ट्वाइलेटमा लगेर गोदनु प्यो, कुनै सि.डि.ओ.ले मन्त्राणीज्यूको जिल्ला भ्रमणमा बेवास्ता गरेको भए भापड लाउनु प्यो, अस्पतालका डाक्टरहरूले आफ्नो ससुराको चेक गर्न ढिलो गरेको भए लात्ती उज्याउनु प्यो ..। यी र यस्तै यस्तै कुराहरू त सामान्य भए । कुनै व्यापारीले कालो बजारी गरेको भए अपहरण गर्नु प्यो । साला यी पुलिसहरूले राम्रो काम गरेका छैनन्, राम्रो काम गर्ने पुलिस नियुक्त पनि गर्नु प्यो बरु घुस नै खान किन नपरोस् । देशमा शान्ति सुरक्षाको स्थिति बिग्रेर हालत खराब भैसक्यो । सबै काम गर्दा गर्दा दिक्क पनि त हुनुहुन्छ तपाइँहरू ! यसो कहिलेकाहीं आफ्नी श्रीमतीलाई भेट्न ढिलो भएका दिन मात्र खोजुवा केटीहरूका साथ लाग्दा पनि कुरा काटिहाल्ने कस्ता जनता हुन् कुन्नि नेपालका ।

आउने चुनावमा जित्नका लागि आ-आफ्ना कार्यक्षेत्रमा रकम पार्ने प्रयत्न पनि गर्ने पथ्यो, नत्र फेरि कसरी जित्ने ? जनतालाई खुशी पार्न सकिएन भने हरूवा भएर कृषि पेशा अँगाल्नु पर्ने डर ! देश गरिब छ । पैसाको जोहो गर्न रातो पासपोर्ट बेच्न पनि नदिने किन ? आफ्नो निजी सम्पत्ति बेच्न पनि कसैले रोक्न पाउँछ, र ? भारतले दिएको बस चढेर उसैले मिचेको सीमा हेर्न जानुभएको खबर थाहा पाएँ । ज्यादै खुसी लाग्यो । तर, नेताज्यू सीमासम्मै नपुगेर फर्कनुभयो रे नि हो ? ठिकै गर्नु भएको रहेछ । त्यत्रो भारतसँग हामीले निहुँ खोज्नु हुँदैन । यस्तो गहिरो कुरा नबुझेर बिनासिद्धि गाली गर्छन् वा नेताजीलाई यी मूर्ख जनताहरूले । बरु भारतले लिने हो भने हाम्रो देशको विकास त चाँडै गथ्र्यो । उतिखेर भूमिगत हुँदा ट्वाइलेटको प्वालबाट छिरेर भागेका, दुःख सुख व्यहोरेका हाम्रा नेताहरूलाई गाली गर्ने बुद्ध नेपालीसित मलाई त उधुम रिस उठेर आउँछ क्यारुँ र !

परिवर्तन चाहने हामी अग्रगामी चिन्तकहरूलाई कसले सम्झाउनु पर्छ, र ? संसार नै परिवर्तनशील छ; हामी नभइरहन पो कहाँ सक्यौँ र ? आजभोलि धर्म परिवर्तन साह्रै सरल बनेको छ । धर्म परिवर्तन गरेवापत दाम हात पर्ने ! भएन उसमाथि माम पनि । दल परिवर्तन गर्ने लहड पनि कम चाखलाग्दो छ र ? तपाइँले कुन चुनावचिन्ह लिएर के पार्टीबाट उठ्नु भएको हो शायदै सम्झनुहुन्छ होला । पार्टी फुटालेर उपपार्टी बनाउने फेशन त तँछ्छाडमछ्छाड गरेर चलाइरहनुहुन्छ । आजसम्म तपाइँको पार्टी कति चोटी फुटेर जोडियो कति चोकिटिएर जोडिनै सकेन याद त गर्नुभएको होला नि । छन त जनता पनि महामूर्खै छन् । नेताले जे गरे पनि लाटाले केरा हेरे भैं हेरेकोहेच्यै गर्छन् । भन्ने बेलामा लोकतन्त्र, गणतन्त्र अझ भएन जनगणतन्त्रका गफ छाँट्छन् गर्ने बेलामा जनतालाई बाङ्गो मुख लगाएर पनि हेर्दैनन् । यता जनता भने नेताकै मुख ताकेर बस्छन् । खोलो तरेर लौरो बिसने यस्ता नेताहरूलाई अब त्यो लौरो नदिएर खोलातिर बग्न दिए के हुन्छ हँ ?

माननीय नेता महोदय ! परिवर्तनका क्रममा अरु त सजिलै थिए वैज्ञानिकहरूले पनि मुस्किलले गर्न सक्ने लिङ्ग परिवर्तन तपाइँहरूले गर्न थाल्नु भएछ । यो थाहा पाउँदा भने सबै जनता खुसीले गद्गद् छन् । विज्ञान पढ्नुको साटो नेपाली विद्यार्थीहरूले राजनीति किन पढ्छन् भन्ने कुराको रहस्य त बल्ल पो थाहा भयो । कसले दिमाग घोटेर दुःख गरोस् गफै गरेर वैज्ञानिकले भन्दा चमत्कार देखाउन सकिन्छ भने ? नेता हुन कति योग्यता चाहिने भन्ने प्रश्नै

उठ्दैन तर अरु हरेक क्षेत्रमा जागिर खान वा आयोग लड्न भने योग्यताको प्रमाणपत्र नभै हुन्छ । अझ वैज्ञानिकै बन्न त कति पढ्नु पर्छ कति ? त्यत्तिकै उपरवैज्ञानिक बन्न पाइन्छ भने किन गिदी खियाउने ?

प्रिय नेताजी ! बरु अर्को एउटा खबरले भने जनतालाई अलिक पीर परे जस्तो लागेको छ । लौरो त भुल्नु भएकै हो तर आजभोलि भोला पनि भुसुकै बिसर्न थाल्नु भएको छ रे किन हो ? केही जान्न सकिन । अरुलाई भुले पनि घरकी श्रीमति चाहिँ नभुल्नुहोला ल ! सभाहलतिर जाँदा कहिलेकाहीं जुत्ता पनि लगाउन बिसर्नु हुन्छ । नेपाली राष्ट्रिय पोशाक त लगाउने कुरै भएन सामान्य आड ढाक्ने लुगा त लगाउने गर्नुहोस् । फेरि सबै जनताले नेताहरू बहुलाएछन् भन्न बेर छैन । आफ्नो अण्डरवेयर पनि नलगाई मिटिडमा गएको देखेछ तल्लारे साइँलाले । अनि मैले नेतालाई चिठी पठाउन लागेको थाहा पाएर यौटा औषधी पठाइदिएको छ । त्यो औषधी यही चिठीसँगै छ खानुहोला रे । यो खबर पनि लेख्नु भनेको छ उसले कि फेरि खोलावारी आउनु पथ्यो भने नाङ्गै नआउनु होला । तपाइँले बिर्सेको लौरो ठड्याएर बसेको छ ऊ । थाप्लोमा ठटाइदेला । त्यसैले कहिलेकाहीं सम्भेर गाउँतिर आउनु भएछ भने टाउकोमा कराही ओढेर आउनुहोला ल ! अहिलेलाई यत्ति ।

उही तपाइँको चुनाव चिन्हमा बकाइदा छाप हान्ने व्यक्ति:-

४.१८. अँगोरो

‘हलो, म यहाँ अँगोरो^६को टुप्पामा बसेर घाम ताप्दैछु । के छ त त्यताको खबर ?’ अमेरिका पुगेको एउटा सनकबहादुरलाई फोन गर्दा शुरुमै भएको कुराकानीको अंश हो यो । मैले त ऊ के गर्दै रहेछ भन्ने राम्ररी बुझें, तपाइँले नि ? पक्कै बुझ्नुभएन । कुरा खासै जटिल होइन । मलाई थाहा छ कि ऊ नेपालमा छँदै अँगोरोको टुप्पामा चढ्थ्यो । अझ अमेरिका पुगेपछि त नचढ्ने कुरै भएन । किनभने त्यहाँ उच्चस्तरीय अँगोरोहरू पाइन्छन् । यहाँ जस्तो अँगोरो चढ्नका लागि कसैसित डराएर लुक्न पनि पर्दैन । पशुहरूलाई अँगोरो लागुपदार्थ भए जस्तै मान्छेका लागि लागु हुने लागुपदार्थ हो उसले भनेको अँगोरो । अब भने तपाइँले पनि बुझ्नुभयो

^६ गाईवस्तुले कलिलो पात मुना खाएमा विरामी हुने एक प्रकार वनस्पति ।

होला । अँगैरो भनेको रक्सी हो । उसले घाम ताप्दैछु भनेर के भन्न खोजेको होला ? अबै पनि जिज्ञासाको विषय हुन सक्छ । सूर्यको पर्यायवाची शब्द घाम हो । बुभु भो ? उसले रक्सीसँगै चुरोट पनि तान्दैरहेछ ।

स्वास्थ्यका दृष्टिले रक्सी के कति हितकारी छ त्यो डाक्टरहरूले भन्लान् तर म भने यो पटककै उपयोगी छैन भनेर जान्दछु र पनि खान छोड्दिन । किनभने मैले विरामी जाँचिसकेर चुरोट तान्ने प्रशस्तै डाक्टरहरू देखेको छु । टन्न रक्सी धोकेर पढाउने शिक्षक त कति हो कति । यतिबेला मैले मेरा एकजना गुरुलाई सम्भैं उनले भनेको एउटा रमाइलो वाक्य याद आयो- 'आखिर खाने बेलामा राँगाले भैंसीको पुच्छरमुनि थुतुनो पुऱ्याएको बेलामा भैं नाकमुख खुम्च्याएर नमीठोसँग खान्छन्, राम्रो वास्ना पनि आउँदैन, गनाउँछ तर किन खान्छन् हँ यो रक्सी दुनियाँले ?' मलाई यो र अन्य यस्ता थुप्रै कुराहरूले यो अँगैरोप्रति वितृष्णा जागेको हो । जनजातिहरूको चाडबाडमा चाहिने विशषवस्तु हो भन्ने मैले याद गरिन । मेरो लाटो दिमागले छुनै नहुने वस्तु भन्थान्यो । त्यसैले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा तहल्का पिट्न सफल भएको शक्तिशाली रक्सीको विरोध गरें । अहिले पछुताइरहेछु !

म रक्सीविरोधी मान्छे । करीब तीन दशक अगाडि मैले रक्सी नामक खण्डकाव्य लेखेर रक्सीको सातोपुत्लो उडाएको थिएँ । तर रक्सीका समर्थकहरू असाध्यै धेरै भएकाले मेरो केही जोर चलेन । धेरैले त मलाई एक दशक अघि लेखेको भए यो काव्य समयसापेक्ष हुन्थ्यो भन्ने सुभाष दिएका थिए । कसैले ढोँडे ऊखुको रस जस्तो भनेर पनि समीक्षा गरे । खाएकाले पो जान्दछ नखाएकाले कहाँ जान्नु ? मैले समाजमा विकृति ल्याउने वस्तु रक्सी नै हो भन्थानेर त्यसलाई गर्नुनगर्नु गाली गरें । राक्षसको आहाराको संज्ञा पनि दिएँ तर अहिले पछुतो लागिरहेछ । विचरा ! निर्दोष रक्सीलाई निन्दा गर्नु मेरो ठुलो भूल रहेछ ।

रक्सीका थुप्रै समर्थकहरू रहेको वर्तमान संसारमा म रक्सीविरोधी मान्छे एकलै भएँ । हिजोसम्म विरोधी, आज समर्थक ? तपाइँलाई शङ्का लाग्न सक्छ । हो, भएको नै त्यस्तै । अहिले म पनि कट्टर रक्सीसमर्थक हुँ । नहुनु पनि किन ? हिजोसम्म जसले कुखुराको मासुसँग रक्सी तुर्क्याएर हिँड्थे आज उनै सुरुवाल सुर्क्याएर उप्रेत्याइँ गराउन हिँड्छन् ।

दैत्यको आहाराको रूपमा मैले चित्रण गरेको त्यो रक्सी देवताकै आहारा रहेछ । नत्र किन देउताले विरोध गरेनन् ? निकै पहिलेदेखि पिइदै आएको रक्सीलाई घृणा गर्ने मान्छे त

जङ्गली नै हो । समुद्र मन्थन गर्दा अमृतसँगै निस्केको रक्सीलाई खानै नहुने भनेर कसले भन्यो हँ ? त्यतिखेर नै लुकीचोरी कतिले खाए होलान् । उसमाथि अमृतसँगै जन्मेको हुनाले रक्सी अमृतको जुम्ल्याहा भाइ हो । पौराणिक कालदेखि नै सेवन गरिँदै आएको रक्सीलाई भन्नु नभन्नु गाली गरेकोमा माफी पाउँ है त रक्सी जी !

कैयौं जनजातिको धार्मिक तथा सांस्कृतिक कार्यमा नभई नहुने रक्सी बाहुनको धार्मिक कार्यमा चाहिने गर्हुँत जत्तिकै महत्वपूर्ण र पवित्र छ । उहिलेका मान्छेले नै जात विभाजन गर्दा तागाधारी र मतवाली गरेर दुई भागमा बाँडेका थिए । जनै लगाउने जातले रक्सी खान नहुने र रक्सी खानेले जनै नलगाउने प्रचलन आजको होइन । यी तागाधारीहरूले भन्दैमा हुने हो र ? कर्तव्यपालक त मतवालीहरू देखिए । उनीहरूले रक्सी खान छोडेका छैनन् तर तागाधारीहरूले भने जनै लगाउन छोडे ।

पतनको बाटोमा अघि बढेको छ तागाधारीहरूको भविष्य । अब त उनैले जातीय राज्यको वकालत गर्दै हिँड्न थालेका छन् । अब सबै बाहुन क्षेत्रीहरूलाई रक्सीले नुहाइदिएर शुद्ध पार्नु जरुरी छ । भट्टीमा लुकीलुकी रक्सी तान्न पस्ने र बाहिरतिर निन्दा गर्न कम्मर कस्ने दुईजिब्रेहरूलाई म खुलेर रक्सीको समर्थन गर्न आग्रह गर्छु । भगवानले पनि नसक्ने गरी मन खुल्ला पारिदिन सक्ने जादुमय रक्सीलाई के तपाईं चानेचुने ठान्नुहुन्छ ?

भाषा अनुसारका यसका अलग्गै नाम त होलान् तर नेपालीमै विष्णुका सहस्रनाम भए भैं यसका थुप्रै नाम छन् । जात त कति थर छन् प्रयोगकर्तालाई सोध्नु पर्ला । यसको शिष्ट र भद्र नाम चाहिँ मदिरा हो प्राचीनकालदेखि चलिआएको । आजभोली भने धेरै नामले चिनिन थालेको छ यो । बिको नभएको बोटलमा खोयाको बिको लगाएर हिँडाल्ने हुनाले कसैले खोयाबिको भन्छन् । सोमलताको रस भैं लठ्याउने भएकाले सोमरस । शराव भनेर पनि चिन्न सकिने यसले साँच्चै सेवन गरेपछि बरबराउने बनाइदिन्छ । बिनाअर्थले पुकारिने नाम ट्वाङ्ग्रे, ट्वाँक, ट्याङ्ग्रे जस्ता त ठामैपिच्छै छन् । हिन्दीमा दारू, नेपाल भाषामा पालु अङ्ग्रेजीमा वाइन जसले जे भने पनि रक्सी नै बुझ्छन् । लुकीचोरी भट्टीमा पस्नु पर्नेहरूले पानी छ भनेर सोधे पनि भट्टीवाली साहुनीले बुझे यो रक्सी यति लोकप्रिय छ कि त्यो आधुनिक युगमा भन्नै पर्दैन ।

‘यो उत्तरआधुनिक युगमा पनि के यस्तो शीर्षकको लेख्नुहुन्छ ?’ मैले यो रचना गर्न शुरु गर्दाकै दिन एकजना मित्रले भने । आफूलाई साह्रै मन पर्ने वस्तुलाई शीर्षक बनाउँदा कतै

उनको मुटु च्वास्स घोचेको पो हो कि ? मैले त्यसको विरुद्ध लेख्न थालेको भए पो तर्सनु ! प्रशस्त प्रशंसा गरेर लेख्न पनि त लागेको हुन सक्छु । आधुनिक युगमा रक्सी नखाएका मान्छे खोज्न र एकमुखे रुद्राक्ष खोज्न उत्तिकै गाह्रो हुन्छ ।

यस्तै थुप्रै नाम धारण गर्ने क्रममा रहन गएको उसको अर्को नाम हो- 'अँगोरो' । गाई भैंसीले कलिला मुनाहरू खाए भने लाग्ने र ढल्ने वनस्पति जस्तै मान्छेले खाए भने लाग्ने र ढलपलाउने हुनाले यो पनि राम्रै नामाकरण हो । लौका जस्तो आकारको बोतलमा राखिने हुनाले कसैले लौका भन्छन् । बोतलबाट गिलासमा खन्याउँदा गाज उठ्ने भएकाले कसैले गाज भन्छन् । नाम जे जस्ता रहे पनि काम नशा दिनु हो । गाउँघरमा कोदो, चुत्रो, आरु, भेली जस्ता पदार्थबाट उत्पादन भएकाले 'लोकल ठर्रा' वा छोटकरीमा एल.टी. पनि भनेको पाइन्छ । यी धेरै थरिका नाममध्ये मलाई अँगोरो मन पर्दो लागेर रोजेको हुँ ।

विभिन्न नाम धारण गरेका रक्सीका अगाडि मेरो ढाँडे ऊखुको रस जस्तो रक्सी भट्टी चलेन । त्यसैले सधैं कति पाखे बनिरहने भनेर यो अँगोरोसँग मीत लगाउन थालेको हुँ । वास्तवमा यो कमालकै हुँदो रहेछ । जस्तै भिखारी भए पनि अँगोरो खाएको बेला संसारकै धनी बन्छ । ठुलठुला पार्टीहरूमा यो सम्मानित छ, प्रिय छ । कोही व्यक्ति सेमिनार/गोष्ठीहरूमा यससित टाढै रहन्छ भने उसको इज्जत जान्छ । विकसित देशको त कुरै छोडौं, हाम्रो जस्तो विकसित बन्न कसरत गरिरहेको देशमा पनि यो लोकप्रिय र सम्मानित छ । एक पटकको कुरा हो । हाम्रो देशका प्रधानमन्त्रीलाई भेट्न एकजना वरिष्ठ पत्रकार बालुवाटार पुगेछन् । कुराकानी सकिएपछि प्रमले गिलास र बोतल अघि सार्दै पत्रकारलाई प्युन आग्रह गरेछन् तर पत्रकारले अलिक अछेरो मानेछन् । अनि मन्त्रीले आफ्नो पिएलाई भनेछन्- 'पहिले एक गिलास तँ खन्याइदे अनि पत्रकार महोदय आफै खन्याउन थाल्नुहुन्छ ।' यो भनाइले मानिसको रक्सीप्रतिको आकर्षण कस्तो हुन्छ भन्ने झलक दिन्छ । हुन पनि हो, विश्व प्रसिद्ध अर्थशास्त्री अल्फ्रेड मार्सललाई पनि यसले फेल गराएको छ । उनको उपयोगिता ह्यास नियम रक्सीमा लागु हुँदैन । उपयोगिता ह्यास नियम अनुसार पहिलो पटक कुनै वस्तु उपभोग गरिसकेपछि दोस्रो पटकमा कम र त्यसपछि क्रमशः घट्दै गई अन्त्यमा उपयोगिता शून्य हुन पुग्छ । तर यो अँगोरो त्यस्तो हुँदैन । यो त उपभोक्ताले जति जति सेवन गर्दै जान्छ त्यति त्यति नै चाहना बढ्दै जान्छ । बरु वान्ता गर्ला तर खान छोड्दैन ।

यस्तो तर्क गरिरहँदा मलाई भण्डै साढे दुई दशक अधिको कुरा याद आउँछ । मेरा एकजना सहपाठी मित्रले जिन्दगीमा कहिल्यै पनि रक्सी नखाने कबुल गरेर हस्ताक्षरसमेत गरेका थिए । हस्ताक्षर गराउने सनकजी अँगरोप्रेमी थिए । तिमिले भविष्यमा रक्सी खान्छौं भनेर ठोकुवा गरे । मेरा मित्रले रक्सी नखाने भनी गरेको त्यो सम्झौतापत्र मसँग अबै सुरक्षित छ । साह्रै अचम्म त के भयो भने ती मित्रले आजभोलि कैयौं स्तरीय अँगोराका रुखहरू चढे तर अँगोरोप्रेमी सनकजी भने अँगोरोबाट दसहात टाढा बस्न थालेका छन् । त्यो कबुलपत्र अहिले देखाउने हो भने मेरा मित्रले के अनुभव गर्दा हुन् !

के सौँचमा परेर लेखेछु कुन्रि त्यो बेला मैले रक्सी खण्डकाव्य ! विचरा मलाई त्यतिविघ्न माया गर्ने गुरूहरू पनि टेढिनुपयो । ध्वारध्वार्ति च्यातेर फालुँ जस्तो लागि रहेछ । यो अँगोरो पुराण पढेपछि त मसँग नरिसाउनुहोला है । यस्तो गतिलो वस्तुलाई पनि घृणा गर्ने म कति अपराधी रहेछु । बच्चै थिएँ क्या त्यो बेला । अब त्यो गल्ती दोहोर्‍याउन्न । रक्सी जस्तो परम लोकप्रिय पेय पदार्थलाई घृणा, निन्दा र गाली गरेर सजायँ भोग्न मन छैन । बनका अँगोराहरू ढालेर भए पनि बोतका अँगोराको जगेर्ना गर्ने पर्छ । म अँगोरोप्रेमी बन्न थालेको हुनाले यसको संरक्षण गर्न लाग्नु कर्तव्य पनि हो । जय रक्सी !

४.१९. थुइक्क छोरीको बाबु !

केही समय अगाडि मेरी स्वास्नीले दोस्री छोरी जन्माई । आजको सुविधासम्पन्न युगमा आएर पनि गर्भमै छँदा परीक्षण गरेर मैले मिल्काउने विचार गरिन । कानुनी रूपमा यस्तो कार्य अपराध हो, अवैध छ भन्ने डरले होइन । कसले पो कानुनको पालना गरेको थियो र ? मलाई लागेको थियो कि आजको युग विकसित युग पनि हो जसमा छोरा र छोरीका बीच भिन्नता छैन र भेदभाव गर्नु पनि हुँदैन । तर मेरो यो विचार गलत गराई दिई मेरी कान्छी छोरीले । किन ? मलाई एउटा कुराले च्वास्स घोच्यो । कसैलाई त्यो कुरा सानो लाग्न सक्छ, त्यो विषयले नछुन सक्छ तर मलाई असाध्यै असर पायो । छोरी जन्मेको उपलक्ष्यमा बधाई दिँदै एउटा सनकबहादुरले भन्यो- 'छोरो भएको भए अलिक राम्रोसँग बधाई भन्ने थिएँ, छोरी पाउनु भएछ त्यसैले सुस्त बधाई दिन्छु ।' छोरी र छोराको जन्ममा उसका बाबुले पाउने बधाईमा त यतिका भेद छ भने छोरा र छोरीकै बीचमा कति भेद हुँदो हो परिकल्पना गर्न गाह्रो लाग्यो मलाई ।

साँच्चै नारीहरूले ठुलो समस्या भोगेका होलान् भन्ने लाग्यो । के गर्नु छोरी भएर जन्मेको भए त्यो अनुभव आफैले गर्ने थिएँ । ऊ अनपढ र रूढीवादी परम्परा स्वीकार्ने व्यक्ति भएको भए पनि चित्त बुझाउँथेँ । असाध्यै क्रान्तिकारी विचारधारा बोकेको, सचेत र शिक्षक जस्तो भविष्यका कर्णधार नागरिक तयार गर्ने जिम्मा पाएको पाको उमेरको व्यक्ति हो । अरुलाई शिक्षित बनाएर भ्रम हटाउनु पर्नेमा आफै कुन दुनियाँमा रहेछ कुन्नि ! सक्कली अनुहार देख्न पाइयो । केही समयमै अर्को सनकबहादुर त्यही ठाउँमा आइपुग्यो । प्रसङ्गवश कुराहरू उनै दोहोरिए । ऊ पनि एउटै ड्याडको मुला रहेछ । 'हिन्दु धर्ममा छोरा नभई स्वर्गको बाटो खुल्दैन भनिएको छ । जतिसुकै समानताका कुरा गरे पनि छोरा र छोरीमा त फरक हुन्छ काशी ।' वाफ रे ! ऊ पनि बरिष्ठ शिक्षक हो । यी दुवै सनकजीहरूका भनाइले मलाई खासै असर परेन भनौं भने च्वास्स घाँचेको अनुभव त्यही कुराले गरायो तर उनीहरूको हैसियत कति रहेछ थाहा भयो ।

खुकुरीलाई के थाहा अचानोलाई कतिको दुखेको छ भन्ने ? म अचानो भएको छु : अरु खुकुरी । वास्तवमा प्राचीनकालदेखि नै छोरा र छोरीमा भेदभाव गरिँदै आएको हो । छोराले पिण्ड नदिए स्वर्ग जानै सकिन्न भन्ने चिन्तन शास्त्रमा नभएको भए अहिलेसम्म त्यसको प्रभाव पर्ने थिएन । हामीले पुनर्जन्मको भ्रम पालिरहेका छौं । छोरो नजन्माइकन मन ढुक्क बनाउन नसक्ने हाम्रो समाजले किन मलाई राम्ररी बधाई दिन सकोस् । नर नारी एउटा रथका दुई पाङ्गा भनेर वर्णन र व्याख्या गर्नु पनि निरर्थक लाग्छ मलाई । छोरीको बाबुले त राम्ररी बधाई पाउँदैन भने त्यो छोरीले कसरी समाजमा सम्मानित भएर बाँच्न सक्ली ? म आफू छोरीको बाबु बन्नु परेकोमा धिक्कार छ । मैले छोरीलाई हेला गर्न खोजेर हो र ? यो समाजले नै छोरीलाई माया गर्दोरहेनछ । मलाई त छोरा र छोरीमा भिन्नता छैन भन्ने लाग्थ्यो तर यो समाजका बुजुकहरूले यो कुरा आत्मसात गर्न सकेका रहेनछन् ।

कर्तव्य बिसेर अधिकारमात्र खोज्ने आजको समाजले आफ्नो चिन्तनमा आमूल परिवर्तन नगर्दासम्म छोरा र छोरीको भेद हट्दैन । त्यसो त भेद हटाएर समानता ल्याउन खोज्दैमा आउने पो कहाँ हो र ? म एकलैले समानताका कुरा गरे पनि प्रकृतिले नै फरक बनाइदिएको छ । नारी हुँदा कमजोर र पुरुष हुँदा बलवान हुने भन्ने हाम्रो गर्भे धारणा कहिले बदलिन्छ र ? उदाहरण पनि खुब दिन्छौं हामी । महिलाले राष्ट्रपति भएर देश चलाएका छन्, प्रधानमन्त्री

बनेका छन्, डाक्टर इन्जिनियर त कति हो कति ! भाषण सजिलै छाँट्छौं हामी । मञ्चमा नारी स्वतन्त्रताको वक्तव्य कुर्लकुर्ल छाँटेर आफ्नो घरमा गई श्रीमती कुट्ने नेताजीहरू थुप्रै छन् । जिउँदै छँदा जगल्ट्याउने र मरेपछि शोककाव्य लेख्ने कविहरू पनि छन् । नारी दिवसको बृहत् कार्यक्रम उद्घाटनमा खरो मन्तव्य दिएका मन्त्रीज्यूले आफ्ना पि.ए.लाई होटलमा सोह्र वर्षे किशोरीको व्यवस्था मिलाउन पठाउँछन् भने समानताको सपना चकनाचूर हुन्छ । यी सबै कुरा आधा आकाश उचाल्ने महिलाहरूलाई थाहा हुनुपर्छ र यो अवस्था चिर्न उनीहरू कम्मर कसेर लाग्नु पर्छ, अन्यथा महिला अधिकार गफमात्र हो ।

आधा आकाश उचाल्ने महिलाहरू किन अहिले यति निरीह छन् त ? के पुरुषको दमनमा परेर यस्तो भएको हो ? पक्कै होइन । म दोस्री छोरीको बाबु भइसकेपछि यो समाजले छोरो भइदिएको भए उम्कहाल्यो भन्ने प्रतिक्रिया दिन्छ । यस्तो प्रतिक्रिया दिनेमा महिलाहरूकै बहुलता छ । उसकी आमा नै छोराको चाहना राख्छे । अनि छोरा र छोरीको भेद समाप्त हुन्छ ? कदापि हुँदैन । म त दोस्री छोरीको बाबुमात्र भएको छु । कतै तपाईं तेस्री चौथी छोरीको बाबु पो भइसक्नु भएको छ कि ? त्यसो हो भने तपाईंलाई भन्नु कस्तो भए होला । अब अर्की छोरी पुनः जन्मी भने तपाईंले बधाई पाउनुहुन्न । म ठोकुवा गरेर भन्छु । हाम्रो समाजका आम मानिसहरूले लगातार दुईओटी छोरी जन्मिए भने त कुरा काटिहाल्छ भने थपिए भने के बाँकी राखोस् ?

हाम्रो गाउँकी एउटी सनककुमारीले आफ्नी बुहारीलाई सत्तोसराप गर्छे । अब महिलाहिंसा गर्ने पुरुष हुन् भनेर कसले पत्याउँछ ? उसकी बुहारीले पनि आफ्नो बुहार्तन सम्भेर आफू सासू बनेपछि बुहारीलाई उत्तिकै हेलाहोचो गर्छे । उसको छोरो आफ्नै र बुहारी अर्काकी हुन्छे । बोक्सीको आरोपमा महिलाले नै महिलालाई आची खुवाएका उदाहरणहरू प्रशस्त छन् । शिक्षाको कमी भन्ने हो भने त्यस्तो अन्याय गर्नेमा शिक्षककै नाम अगाडि देखिन्छ ।

म आफू पनि शिक्षक नै बन्न पाएको छु आजभोलि । बाटोमा हिँड्दै गर्दा अस्ति मात्र सनकबहादुरले सोधेको थियो- 'सर ! थाई हुनु भो ?' मान्छेको जीवन त स्थायी छैन, हामी के स्थायी हुनु ? मैले यही उत्तर दिएर बाटो लागेको थिएँ । कक्षा ६ मा नागरिक तथा नैतिक शिक्षा विषय पढाउँछु । आजै देखेँ एउटा पाठको अन्त्यमा शिक्षकलाई निर्देशन दिँदै लेखिएको रहेछ- 'छोरा नहुँदा मरेपछि पिण्डपानी चल्दै र स्वर्गको बाटो खुल्दैन भन्ने अन्धविश्वासले कतिपय

आमाबाबुले छोराको आशामा धेरै छोरी जन्माएका हुन सक्छन् । कुनै परिवारले छोरीप्रति भेदभाव गरेको पनि हुन सक्छ । आधुनिक समयमा छोरीले पनि छोराभन्दा राम्रो काम गर्न सक्ने भएकाले आमाबाबुले छोराछोरी दुवैमा समान व्यवहार गर्नुपर्ने कुरा विद्यार्थीहरूलाई बोध गराइदिनुहोस्' मलाई भौँक चल्यो । भुत्रो हुन्छ छोरा र छोरीमा बराबरी ! उसो भए छोरी मान्छेको पनि रुद्रघन्टी हुनु पर्थ्यो, छोरा मान्छेको पनि पाठेघर हुनु पर्थ्यो, पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग एउटै हुनु पर्थ्यो । पुराना शास्त्र र धर्मग्रन्थलाई दोष दिएर हुन्छ र ? प्रकृतिको नियम परिवर्तन गर्न सक्नु पर्छ । सूर्य पश्चिमबाट उदाउने समय आउला र भेद हट्ला नत्र गाह्रै छ । प्रकृतिले विभेद गरे पनि मान्छेले नगर्नुपर्ने हो तर विवेकशील प्राणी भएर पनि उनीहरूका घँटामा घाम लागेको छैन । सिद्धान्तहरू बनाइएका छन् तर कार्यान्वयन छैन । जनावरले पनि छोरा र छोरीमा भेद राख्छन् । हाम्रो घरमा पालिएको बाख्राले पाठोलाई दुध दिन्छ तर पाठीलाई दिँदैन । के एक्काइसौं शताब्दीका मान्छेहरू पशु सरह भएका हुन् ?

ममा हीनताबोध भएको भए भन् के हुँदो हो ! छोरीको बाबु हुनु परेकोमा मलाई कुनै आपत्ति छैन । यो समाजले टाउको दुखाउनु पर्ने किन ? म अहिलेको सामाजिक संरचनाप्रति खिन्न छु । कहिले पलाउनेहोला सकारात्मक सौँच हाम्रो समाजमा ! मलाई एउटा चुटुकिला याद आयो- घडी बाँधेको एउटा मान्छेसँग बाटोमा जम्काभेट भएर घडी नबाँधेको अर्को मान्छेले समय सोधेछ तर उसले पटकै समय बताएनछ । अनि किन समय बताइदिनस् त भनेर उसको साथीले सोधेछ । उत्तरमा उसले भनेछ 'अहिले समय सोध्यो, समय बताइदिएपछि नाम सोध्ला, त्यो पनि भन्नै पर्थ्यो भन्नुला । फेरि घर कहाँ हो भनेर सोध्ला । सम्पत्ति सोध्ला, छोराछोरी कति छन् भन्ला । छोराको विहे भयो कि भएन भनेर सोध्ला । छोरीको पनि सोध्ला । अनि मेरो छोरालाई तिम्री छोरी दिनु पर्थ्यो भन्ला । जावो एउटा घडी पनि बाँध्न नसक्ने मागिखानेलाई मेरी छोरी दिन सक्छु ? त्यसैले समय नबताएको, बुझिस् ।' छोरीको बाबु भइसकेपछि कत्रो पीर हुँदो रहेछ । आफूभन्दा कम उमेरको भए पनि ज्वाइँको पाउ पर्नु पर्ने कारण छोरीलाई हेलाहोचो गर्ला, राम्ररी नपाल्ला भनेरै त हो । बराबर हुने भए, अर्काको घरमा पठाउनु नपर्ने भए के यति टाढाको कुरा सौँचु पर्थ्यो र ? अवश्य पर्ने थिएन ।

मैले पनि दूरदृष्टि राख्न थालेको छु आजकल । किनभने मेरा छोरा छैनन् । अनि छोरीमात्र भएको घरमा कोही पनि केटा नआउला । भविष्यमा हाम्रो मामाघर खै त भनेर आफ्ना

छोराछोरीले भन्दा उत्तर दिने ठाउँ पनि त चाहियो । हुनेखानेले यसो भन्लान् । केही नभएको गरिबले घरज्वाइँ बस्नका लागि विहे गर्न मान्ला । अनि मेरो अवस्था के होला ? यस्तै थुप्रै तर्कहरू मनमा बरालिन थालेका छन् आजको विकसित कम्प्युटर युगमा मेरो गिदीभित्र ! विहे गर्नु अगावै नन्द आमाजू कति छन् भनेर मात्र छोरी दिने प्रचलन रहेको समाजमा धेरै नन्दहरू भए भने आफ्नी छोरीले दुःख पाउँछे भन्ने धारणा परिवर्तन नहुँदासम्म छोराछोरी बराबरी भन्ने नारा अलापनु बेकार छ । म आफू छोरीको बाबु बन्नु परेकोमा कता कता यो समाजले गिज्याइरहेछ जस्तो अनुभव गरिरहेछु । मनमनै धिक्कारिरहेछु पनि- 'थुइक्क छोरीको बाबु !'

४.२०. नाक-चाक-भेक-छेकको राजनीति

खेलहरूमध्ये सबैभन्दा फोहोरी र अनुशासनहीन खेल राजनीति हो भनेर अब नाल नभरेका बच्चाले पनि जान्न थाले अरुको त कुरै छोडौं । अरु सबै खेलमा नियम हुन्छ तर विनालगामको घोडा जस्तो यो खेलमा भने जो जसरी दौडे पनि हुन्छ, जो जसरी उफ्रे पनि हुन्छ, जसले जसलाई प्रहार गरे पनि हुन्छ । यसमा कुनै घेरा नै लगाइन्न त्यसैले भित्रिने र बाहिरिनेको पनि कुनै ठेगान हुँदैन । जोसुकै जुनसुकै बेला जसरी पनि पस्न र निस्कन सक्छ । यो खेल खेलन न कुनै योग्यता चाहिन्छ न उमेर । अरु कुनै खेल खेलन नसक्ने मान्छे पनि सजिलै यसमा भाग लिन सक्छ । वास्तवमा राजनीति जस्तो अनौठो खेल मलाई अरु कुनै लाग्दैन किनकि मैदानमै देखा नपरेको खेलाडीले पनि जित्छ र वर्षौंदेखि तिघ्रामा तेल घसेर कम्मर कसी कसी दौडेको धावकले पनि हाँछ । साँच्चै यो खेलको मर्म बुझ्ने हो भने हारेर पनि इज्जत नजाने खेल हो । जनतालाई गोटी बनाएर खेल्ने क्यारिम बोर्ड हो राजनीति । सत्तालाई गोलपोस्ट सम्भेर खेल्ने फुटबल हो यो जसमा भएभरको बल लगाएर बललाई मैदानमै छोडी खेलाडी गोलपोस्टमा छिर्छ र छिराइन्छ ।

बल मैदानमै छोडेर खेलाडी गोलपोस्टमा छिर्छको मतलब सिद्धान्त छोड्छ । खेल मैदानमा रहनुजेल सिद्धान्तसँगै लैजान्छ तर सत्ता पाउनासाथ विर्सन्छ । रेफ्री र नियम नचाहिने खेल राजनीति नै हो । न कसैले पहेलो कार्ड पाउँछ न रातो । आफ्नै टोलीका खेलाडीले लात्तीले हानेर घाइते बनाएन भने नाकै काटिए पनि खेलिरहन पाइन्छ राजनीतिमा । अनुशासन, इज्जत,

इमानदारी, मैत्री र लाज जस्ता विशेषताहरू राजनीतिमा भए भने त्यो खेल कसैले पनि जित्दैन ।

कसैले बन्नै लागेको काम विगाय्यो भने फलानोले उक्त काममा राजनीति खेल्यो भन्ने चलन छ । त्यसैले मलाई राजनीति भन्नासाथ विगानै खेल हो भन्ने लाग्छ ।

राजनीतिले त जनताको हितमा जनताकै हक अधिकारका निमित्त काम गर्नुपर्छ । जनतालाई सुख शान्ति कसरी हुन्छ भन्ने चिन्तन गर्नुपर्छ । खै हाम्रो देशमात्रै त्यस्तो हो कि ! अरु देशहरूमा त राम्रै विकासका काम भए भैं लाग्छ । विश्वमा कहीं नहुने हात्तीपोलो खेल नेपालमा हुन्छ भन्ने सुन्दा साह्रै खुसी लागेको हो तर विश्वमै अनुशासनहीन राजनैतिक खेलाडी पनि नेपालमै छन् भन्ने चर्चा हुँदा कताकता मुटु नै च्वास्स घोजिएर आउँछ । होइन, हाम्रा यी खेलाडीहरूको बुद्धि कहिले पलाउने होला ! ए, हात्तीपोलो खेलका हात्तीहरू हो ! तिमीहरूको अलिकति बुद्धि निकालेर हाम्रा राजनीतिक खेलाडीहरूका खप्परभित्र छिराइदेओ न । यिनीहरूको त बुद्धिमा पनि कीरा परेछ क्या । अगुल्टाले हानेको कुकुर बरु बिजुली चम्केको देख्दा तर्सिन्छ तर यिनीहरू त राँके जुलुस मात्र होइन सडकमै टायर बालेर उफ्रँदा पनि तर्सिन्छन् वा !

खाल्डोमा परेपछि डिङ्गो पनि चेत्यो भन्ने उखान पनि बेकार लाग्न थाल्यो आजकल त । डिङ्गो त अलिक नभनौं कि भण्डै डिङ्गो जस्तै भइसकेछन् हाम्रा नेताहरू । कैयौं चोटी खाडलमा जाकिए तर चेत खाएनन् । विगतका गल्ती सच्याएर अघि बढ्नु पर्नेमा नयाँ नयाँ तानाबाना बुन्न पो थाल्यो । त्यस्तै तानाबानाको एउटा तानो हो नाक । कसैको नाकले राजनीतिमा केही असर पार्छ कि पार्दैन ? पार्नु हुँदैनथ्यो तर पार्न थाल्यो । भाषण गर्दा भने असाध्यै मीठो शब्द छानी छानी गर्छन्- देशले एक सय चार वर्षे राणा शासन भोग्यो, तीस वर्षे पञ्चायत सट्यो, संगै स्वतन्त्र भएका अरु देशहरूले कत्रो उन्नति गरे तर हाम्रो देश अझै जस्ताको तस्तै छ । हैन कसले छेक्यो देश विकास गर्न ? राजाले छेकेको भए ऊ पनि हटिसक्यो । जनताले छेकेका हुन् भने यी साला जनता मरे हुन्छ । तर यी सबै बकवास मात्र हुन् । वास्तवमा देश विकासको बाधक भनेको यी अनुशासनहीन खेलाडीहरूले विकसित गरेको उटपट्याड नियम नै हो । त्यो उटपट्याड नियम हो नाक, चाक, भेक र छेकको बखेडाबाजी ।

कसैको नाकले राष्ट्रिय राजनीतिमा प्रभाव पार्नु कतिको सान्दर्भिक होला ? यसको उत्तर कसले देला ? नाकमात्र भए त ठिकै थियो चाकले पनि प्रभाव पार्ने ! हैन, नाक र चाक हेरेर

राजनीति गरेर देश उँभो लाग्छ ? मैले बुझ्न नसकेको कुरा के भने राजनीति विचारको आधारमा गर्ने हो कि शारीरिक बनावटको आधारमा ? सिद्धान्त निर्माण हुँदा विचारलाई जोड दिने कि शरीरलाई ? यी धेरै प्रश्नको गहिरो विश्लेषण गर्ने हो भने वर्तमान अस्थिरताको अन्त्य हुन्छ ।

चुच्चो नाक भएका र नेप्टो नाक भएकामा फरक छ । राजनीति गर्नेले अब नाक हेर्न थाल्नु पर्ने भो । तर चाक हेर्ने कसरी तपाईंलाई समस्या पर्ला ! नहेरे पनि पुरुष र महिला त छुट्टयाउनु हुन्छ, होला नि । अब राजनीति गर्नेले चाक पनि हेर्नु पर्ने भो ! यतिमात्र कहाँ हो र ? भेक पनि हेर्नु पर्‍यो- तराईवासी हो कि, पहाडवासी हो कि, हिमालवासी हो कि, उपत्यकावासी हो वा चुरे भावर अथवा भित्री मधेस । कहाँको वासिन्दा भनेर हेर्ने कि उसको अवस्था हेर्ने ? पाँच तले भवनको मालिक भएको दलितलाई अधिकार दिने कि पातीले वारेको भुपडीमा बस्ने बाहुनलाई ? धर्म निरपेक्षता रे ! जाति सापेक्षता रे !! कति नमिल्दो नारा । सबै दृष्टिकोणले बराबर हुनुपर्ने हैन र सबै जनता ? नत्र कसरी राजनीति सफल हुन्छ ?

सबैको समान अधिकार नभएर नै यो अवस्था आएको त हो नि । सबै जाति, वर्ग, लिङ्ग, क्षेत्रका जनतालाई बराबर हक प्रदान गर्न यो नाक चाक भेकको राजनीति अपनाउनु परेको हो भन्ने जवाफ आउला । अनि यही समानताको लागि तँछ्छाड मछ्छाड गर्दै लड्नु परिरहेछ । एकले अर्कालाई छेकेर रोकेरमात्र नपुगेर निषेध गर्नसम्म कोही डराउँदैन । त्यसैले नाक चाक र भेकमा छेकसमेत थपिन गयो राजनीतिमा । बुद्धि पनि कहाँ गयो होला यी खेलाडीको । कसैलाई अधिकार दिन अरुको खोस्नै पर्छ भन्ने छ र ? साना ठुला बराबर गराउनलाई ठुलाको खुट्टा काट्नै पर्छ भन्ने छैन । सानाको उचाइ बढाउन पनि सकिन्छ । सानालाई ठुला सरह बनाए पो के फरक पर्छ र, ठुलालाई सानामा झार्नु त पर्दैन होला । दलित वा जनजातिलाई अधिकार दिनको निमित्त बाहुन क्षेत्रीबाटै काट्नु पर्दैन । उनीहरूलाई थप अधिकार दिए पनि त हुन्छ । महिलालाई अधि बढाउनको लागि पुरुषलाई पछि धकेल्नै पर्छ भन्ने जरुरी हुँदैन । उनीहरूलाई अधि धकेलेर पनि त बराबर बनाउन सकिन्छ । आखिर यति सामान्य विषयलाई खुब जटिल देखाएर यी उट्पट्याड खेलाडी हरूले देशलाई खेल मैदान बनाउन खोजका हुन् कि रणभूमि अब हामीले राम्ररी हेर्नु पर्छ । जसो गरे पनि ताली पिट्नु हुँदैन है ।

देशलाई सही दिशामा अघि बढाउने इच्छा यदि हाम्रा यी खेलाडीहरूको हो भने नाक अर्थात् जातीय राज्य बनाउनु पर्ने लिँडेढीपी, चाक अर्थात् लिङ्ग हेरेर गरिने राजनीति/पुरुष र महिलामा गरिने विभेद हैन महिलालाई तेत्तीस प्रतिशत मात्र किन ? पचास प्रतिशत नै आरक्षण गर्न किन नहुने ? अखिर आधाभन्दा बढी जनसंख्या महिलाकै छ । भेक अर्थात् भेग वा क्षेत्रीय राजनीति मधेस, पहाड, हिमाल आदिका आधारमा गरिएको भिन्नता अनि छेक अर्थात् कुनै एउटा अमुक दलले अर्को अमुक दललाई निषेधै गरेर जान खोज्ने दुष्प्रयास जस्ता कुराहरू त्याग्नु पर्छ । अन्यथा देश कता जान्छ ? हामीलाई त थाहा हुँदैन नै हाम्रा यी उट्पट्याड खेलाडीहरूलाई पनि थाहा छैन । थाहा भए देशलाई भड्खालामा हाल्ने दिशातिर त पक्कै लाग्दैनथे होला । हेरौं अब खाडलमा परेको डिँगोले भैं चेत खाएर बानी सुधार्छन् कि ?

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०६७). **साहित्य प्रकाश**. सा.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- अर्याल, भैरव (२०२२). **जयभुँडी**. काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- अर्याल, भैरव, सम्पा. (२०४९). **साभा निबन्ध**. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- घिमिरे, रोचक, सम्पा. (२०२०). **रचना**, हास्यव्यङ्ग्य अङ्क. वर्ष ४. अङ्क १६. पृ. ५७ ।
- देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (२०६४). **लक्ष्मी निबन्ध सङ्ग्रह**. सो.सं. काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह (२०४७). **पाइला आगतमा टेकेर**. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- बराल, ईश्वर, सम्पा (२०५५). **सयपत्री**. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- , सम्पा. (२०४८). **भयालबाट**. पाँ.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- भट्टराई, गोविन्दराज (२०६९). **विश्वविद्यालयमा अग्निपूजा**. काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार ।
- लुईटेल, नरनाथ (२०५५). **अप्रकाशित शोधपत्र**. कीर्तिपुर : त्रिवि वि ।
- (२०५८). **नेपाली हास्यव्यङ्ग्य**. काठमाडौं : सिस्नुपानी नेपाल ।
- (२०६५). **प्रतिनिधि नेपाली हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध**. काठमाडौं : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन ।
- लामिछाने, शङ्कर (२०२४). **गोधुली संसार**. काठमाडौं : पुस्तक संसार ।
- शर्मा, गोपीकृष्ण (२०६३). **नेपाली निबन्ध परिचय**. चौ.सं. काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार ।
- (२०५५). **नेपाली निबन्ध भाग- २**. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज र लुईटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६३). **नेपाली गद्य र भाषा**. काठमाडौं : साहित्य नवीन प्रकाशन ।
- श्रेष्ठ, दयाराम र शर्मा, मोहनराज (२०५६). **नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास**. पाँ.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- सुवेदी, राजेन्द्र र शर्मा, हीरामणि (२०५९). **नेपाली हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध**. दो.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- सुवेदी, राजेन्द्र, सम्पा. (२०६३). **स्नातकोत्तर नेपाली निबन्ध**. काठमाडौं : पाठ्य सामग्री पसल ।
-, (२०४३). **स्रष्टा-सृष्टि, द्रष्टा-दृष्टि**. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।